

**ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

ІСАЄВА НАТАЛІЯ СЕРГІЇВНА

УДК 342.7-054.73:340.132.1

**ДИСЕРТАЦІЯ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА КУЛЬТУРНІ ПРАВА І СВОБОДИ
ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ТА ГАРАНТІЇ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ:
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА**

081 Право

08 Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії (081 – Право)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Н.С. Ісаєва**

Науковий керівник: **Наливайко Лариса Романівна**,
доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, академік
Національної академії наук вищої освіти України

Дніпро – 2021

АНОТАЦІЯ

Ісаєва Н.С. Соціально-економічні та культурні права і свободи внутрішньо переміщених осіб та гарантії їх реалізації: теоретико-правова характеристика. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України, Дніпро, 2021.

Дисертація є одним із перших комплексних теоретико-правових досліджень соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та їх гарантій у вітчизняній юридичній науці, в якому проведено системне опрацювання та формування сучасного розуміння соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, розкрито особливості гарантій забезпечення цих прав і свобод та подальші шляхи удосконалення, враховуючи міжнародний досвід та європейську інтеграцію України.

Обґрунтовано, що внутрішнє переміщення доцільно поділяти на три фази: виникнення підстав для переміщення (держава має зосередитись на запобіганні та викоріненні причин, що призводять до масового переміщення); процес переміщення (захист та допомога внутрішньо переміщеним особам та постраждалим особам/громадам у переміщенні до безпечної території держави; продовження роботи у напрямі викорінення причин, що призвели до масового переміщення); після переміщення (вироблення та реалізація довгострокових рішень для забезпечення всіх груп прав та свобод внутрішньо переміщених осіб). Запропоновано внести зміни до абз. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» та викласти в такій редакції «Внутрішньо переміщеною особою є фізична особа, яка на законних підставах перебувала на території України та покинула місце свого постійного проживання у межах державних кордонів, внаслідок впливу або загрози впливу масових збройних конфліктів, на ґрунті етнічних, расових, релігійних, політичних чи будь-

яких інших розбіжностей, воєнних дій, надзвичайних ситуацій, катастроф природного чи техногенного характеру».

Під поняттям «соціально-економічні права і свободи внутрішньо переміщених осіб» запропоновано розуміти встановлені та гарантовані внутрішньо переміщеним особам можливості вільно користуватися та розпоряджатися основними складовими господарської діяльності (власністю, працею та ін.) з метою забезпечення своїх потреб та інтересів, гідних умов життя та/або отримання від держави матеріальних ресурсів у передбачених законодавством випадках. Культурні права та свободи внутрішньо переміщених осіб інтерпретовано як встановлені та гарантовані внутрішньо переміщеним особам можливості розвитку творчих здібностей, отримання освіти всіх рівнів, доступ до духовних й культурних надбань та ін. Визначено характеристики соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Розкрито систему нормативно-правового регулювання соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, що репрезентована такими елементами: закони України (Конституція як Основний Закон України; конституційні закони; кодекси та звичайні закони); підзаконні нормативно-правові акти (постанови Верховної Ради України; укази Президента України; постанови Кабінету Міністрів України, міністерств, інших ЦОВВ та ін.); міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України, та інші акти міжнародних та європейських організацій (декларації, рекомендації тощо ООН, Європейського Союзу, Ради Європи та ін.). Соціально-економічні та культурні права і свободи внутрішньо переміщених осіб забезпечується галузевим законодавством: конституційним, цивільним, трудовим, сімейним, адміністративним, кримінальним, інформаційним та ін. Положення щодо соціально-економічних та культурних права і свобод внутрішньо переміщених осіб уточнено та деталізовано у підзаконних нормативно-правових актах, що об'єднуються в окрему систему

національного законодавства, основним критерієм диференціації яких є суб'єкт прийняття.

Констатовано, що окрім нормативно-правових актів, важливу роль у забезпеченні прав внутрішньо переміщених осіб у сучасних трансформаційних умовах правової системи України відіграє таке джерело права як судова практика – практика Європейського суду з прав людини, рішення Верховного Суду у зразкових справах та ін. Вказані інстанції прийняли рішення у ключових сферах щодо забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб, зокрема, щодо пенсійного забезпечення, соціальної допомоги та ін.

Запропоновано наступне визначення поняття «методологія дослідження соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»: впорядкована система взаємоузгоджених та взаємопов'язаних принципів, методів, методологічних підходів та інших складових, використання яких у логічній єдності надає можливість дослідити та отримати істинні знання у сфері соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Методологія пізнання соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб має динамічний характер та не може бути вичерпана одним чи декількома дослідженнями.

Гарантії соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб визначено як складову комплексного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, систему взаємопов'язаних, нормативно закріплених умов та засобів, спрямованих на забезпечення реальної можливості реалізувати, захищати, охороняти соціально-економічні та культурні права і свободи внутрішньо переміщених осіб. Гарантії є елементом комплексного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, що уможливорює їх практичну реалізацію, охорону, захист, застосування і відновлення. Розкрито їх ознаки. Система гарантій соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб складається із загальносоціальних (економічні, політичні, соціальні, ідеологічні та культурно-духовні) та спеціальних гарантій (нормативно-правові, організаційно-правові

(інституційні). Нормативно-правові гарантії соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб закріплені в Конституції та законах України, деталізовані у системі підзаконних нормативно-правових актів. Організаційно-правові гарантії соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб представляють: Верховна Рада України та Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; Президент України та підпорядковані йому інституції – Рада національної безпеки і оборони, Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим; Кабінет Міністрів України та центральні органи виконавчої влади (Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, Міністерство соціальної політики України, Міністерство розвитку громад та територій України, Міністерство юстиції України, Державна міграційна служба України, Пенсійний фонд України та багато ін.); судова система (Конституційний Суд України, суди системи судоустрою, Європейський суд з прав людини та ін.) та прокуратура; територіальні громади та органи місцевого самоврядування; адвокатура, система надання безоплатної правової допомоги та інші правозахисні інституції; міжнародні організації і проекти, акредитовані в Україні.

Акцентовано, що рівень якості життя внутрішньо переміщених осіб визначає економічна та соціальна політика держави, яка в умовах економічної та політичної кризи залишається низькоефективною. Усі соціально-економічні права внутрішньо переміщених осіб взаємозалежні між собою. *Право на достатній життєвий рівень* є системоутворюючим по відношенню до інших прав. Реалізація *права на працю і права на підприємницьку діяльність* сприяє реалізації інших соціально-економічних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, а саме – достатній життєвий рівень, право на житло, право на відпочинок, право на освіту. Реалізація *права на житло* передбачає отримання у власність житла, а також компенсацію пошкодженого/зруйнованого/втраченого житла на тимчасово окупованій території. Запропоновано затвердити Порядок ведення, внесення, пошуку та надання інформації з Єдиного державного реєстру державної, комунальної та приватної нерухомості, в якому можуть бути

розміщені внутрішньо переміщені особи. *Право внутрішньо переміщеної особи на охорону здоров'я* гарантує її нормальне фізичне існування. Необхідним є системний моніторинг за якісними та кількісними показниками надання медичних послуг внутрішньо переміщеним особам з метою їм надання якісної адресної медичної допомоги.

Констатовано, що внаслідок тимчасової окупації частини території України завдано неповоротні збитки для культурної сфери – втрачені результати культурної, наукової та творчої діяльності. Реалізація культурних прав внутрішньо переміщених осіб вийшла на другорядний рівень у контексті проблем забезпечення їх соціально-економічних потреб, що є цілком необґрунтованим. Адже забезпечення свободи культурної, наукової та творчої діяльності внутрішньо переміщених осіб сприяє їх особистісному розвитку та прискорює інтеграцію у приймаючих громадах. Внутрішньо переміщені особи не мають повноцінного доступу до освіти через мовний, психологічний, ідеологічний бар'єри. Застосування індивідуального підходу в закладах освіти та позитивних дій органами публічної влади є засобами вирішення проблем доступу внутрішньо переміщених осіб до освіти. Передача повноважень з управління освітою та освітніми закладами на місцевий рівень в ході децентралізації влади сприяє посиленню уваги до освіти внутрішньо переміщених осіб, які прибули до громад. Вимушене переміщення окрім негативних наслідків забезпечило притік у громади наукових кадрів, переміщених наукових установ та колективів. Більш вразливими серед внутрішньо переміщених осіб є представники національних меншин, зокрема, через відлучення від національного культурного середовища, які стають суб'єктами подвійної (прямої чи непрямої) дискримінація: за національною приналежністю та за фактом внутрішнього переміщення. Організація в інтересах внутрішньо переміщених осіб культурних проєктів, культурних просторів та заходів прискорить їх культурну інтеграцію та залучення до соціального життя приймаючої громади. Актуальним є проведення етнічних фестивалів та заходів для об'єднання внутрішньо переміщених представників національних меншин.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їх використання: у навчальному процесі – при викладанні таких навчальних дисциплін, як «Теорія держави і права», «Конституційне право», «Верховенство права», «Міжнародний захист прав людини», «Теорія та практика правозастосування», «Практика Європейського суду з прав людини», розробці навчально-методичного забезпечення та підготовці навчальних посібників, підручників, з цих навчальних дисциплін; у науково-дослідній сфері – для проведення загальнотеоретичних та галузевих досліджень у сфері соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та їх гарантій, зокрема усунення колізій й прогалин у чинному законодавстві, що перешкоджає не тільки реалізації цих прав вказаними особами, а й формуванню демократичної, правової держави та розвитку громадянського суспільства в Україні; у сфері правозастосування – у практичній діяльності органів судової влади під час розгляду справ щодо захисту прав та свобод внутрішньо переміщених осіб; у сфері правотворчості – у діяльності суб'єктів нормотворчості як теоретична основа для внесення змін у чинне національне законодавство щодо захисту соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та їх гарантій.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, соціально-економічні права та свободи внутрішньо переміщених осіб, культурні права та свободи внутрішньо переміщених осіб, гарантії реалізації прав та свобод внутрішньо переміщених осіб, інтеграція внутрішньо переміщених осіб, дискримінація внутрішньо переміщених осіб, національні меншини.

SUMMARY

Isayeva N.S. Socio-economic and cultural rights and freedoms of internally displaced persons and guarantees of their implementation: theoretical and legal characteristics. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The thesis on competition of a scientific degree of Doctor of Philosophy on a specialty 081 – Law. – Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Dnipro, 2021.

The dissertation is one of the first comprehensive theoretical and legal studies of socio-economic and cultural rights and freedoms of internally displaced persons and their guarantees in domestic jurisprudence, in which there has been carried out a systematical study and formation of modern understanding of socio-economic and cultural rights and freedoms of internally displaced persons. Taking into account the international experience and European integration of Ukraine, the peculiarities of guarantees of these rights and freedoms and further ways of improvement have been revealed.

It has been substantiated that internal displacement should be divided into three phases: the emergence of grounds for displacement (the state should focus on preventing and eradicating the causes that lead to mass displacement); relocation process (protection and assistance to internally displaced persons and victims / communities in moving to a safe territory of the state; continuation of work to eradicate the causes that led to mass relocation); after relocation (development and implementation of long-term solutions to ensure all groups of rights and freedoms of internally displaced persons). It has been proposed to amend paragraph 1 Part 1 Article 1 of the Law of Ukraine “On Ensuring the Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons” and to state in this wording: “An internally displaced person is a natural person who has lawfully resided on the territory of Ukraine and left his / her place of permanent residence within the state borders as a result of influence or threat of mass armed conflict, ethnic, racial, religious, political or any other differences, hostilities, emergencies, natural or man-made disasters”. The term “socio-economic rights and

freedoms of internally displaced persons” is understood to mean the established and guaranteed opportunities for internally displaced persons to freely use and dispose of the main components of economic activity (property, labour, etc.) to meet their needs and interests, decent living conditions and / or receipt of material resources from the state in cases provided by law. Cultural rights and freedoms of internally displaced persons have been interpreted as established and guaranteed opportunities for internally displaced persons to develop creative abilities, receive education at all levels, access to spiritual and cultural heritage, etc. The characteristics of socio-economic and cultural rights and freedoms of internally displaced persons have been determined.

The system of normative and legal regulation of social-economic and cultural rights and freedoms of internally displaced persons has been revealed and is represented by the following elements: laws of Ukraine (Constitution as the basic law of Ukraine; constitutional laws; codes and ordinary laws); bylaws (resolutions of the Verkhovna Rada of Ukraine; decrees of the President of Ukraine; resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine, ministries, other CEBs, etc.); international treaties ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine and other acts of international and European organizations (declarations, recommendations, etc. of the UN, the European Union, the Council of Europe, etc.). Socio-economic and cultural rights and freedoms of internally displaced persons are ensured by sectoral legislation: constitutional, civil, labour, family, administrative, criminal, information, etc. Provisions on socio-economic and cultural rights and freedoms of internally displaced persons have been clarified and detailed in by-laws, which are grouped into a separate system of national legislation, the main criterion for differentiation of which is the subject of adoption.

It has been stated that in addition to normative and legal acts, such a source of law as case law – the case law of the European Court of Human Rights, decisions of the Supreme Court in exemplary cases, etc. – plays an important role in ensuring the rights of internally displaced persons in the modern transformational conditions of the legal system of Ukraine. These authorities have made decisions in key areas to ensure the rights and freedoms of internally displaced persons, in particular, pensions, social assistance and others.

The following definition of the concept “methodology of research of socio-economic and cultural rights and freedoms of internally displaced persons” has been proposed: an orderly system of mutually agreed and interconnected principles, methods, methodological approaches and other components, the use of which in logical unity allows to explore and gain true knowledge in the field of socio-economic and cultural rights and freedoms of internally displaced persons. The methodology for understanding the socio-economic and cultural rights and freedoms of internally displaced persons is dynamic and cannot be exhausted by one or more studies.

The guarantees of socio-economic and cultural rights and freedoms of internally displaced persons have been defined as part of a comprehensive mechanism for ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons, a system of interrelated, normative conditions and means aimed at ensuring real opportunities to implement, safeguard, protect socio-economic and cultural rights and freedoms of internally displaced persons. The guarantees are an element of a comprehensive mechanism for ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons, which has enabled their practical implementation, safeguard, protection, application and restoration. Their signs have been revealed. The system of guarantees of socio-economic and cultural rights and freedoms of internally displaced persons consists of general social (economic, political, social, ideological and cultural-spiritual) and special guarantees (normative and legal, organizational and legal (institutional)). Normative and legal guarantees of socio-economic and cultural rights and freedoms of internally displaced persons are enshrined in the Constitution and laws of Ukraine and are detailed in the system of bylaws. Organizational and legal guarantees of socio-economic and cultural rights and freedoms of internally displaced persons are represented by: the Verkhovna Rada of Ukraine and the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine; the President of Ukraine and its subordinate institutions – the National Security and Defence Council, the Representation of the President of Ukraine in the Autonomous Republic of Crimea; the Cabinet of Ministers of Ukraine and central executive bodies (Ministry of Reintegration of the Temporarily Occupied Territories of Ukraine, Ministry of Social Policy of Ukraine, Ministry of Development of

Communities and Territories of Ukraine, Ministry of Justice of Ukraine, State Migration Service of Ukraine, Pension Fund of Ukraine, etc.); the judiciary (the Constitutional Court of Ukraine, the courts of the judiciary, the European Court of Human Rights, etc.) and the prosecutor's office; territorial communities and local self-government bodies; advocacy, free legal aid system and other human rights institutions; international organizations and projects accredited in Ukraine.

It has been emphasised that the level of quality of life of internally displaced persons is determined by the economic and social policy of the state, which in the conditions of economic and political crisis remains ineffective. All socio-economic rights of internally displaced persons are interdependent. *The right to an adequate standard of living* is system-forming in relation to other rights. The realization of *the right to work and the right to entrepreneurial activity* contributes to the realization of other socio-economic rights and freedoms of internally displaced persons, namely – a sufficient standard of living, the right to housing, the right to rest, the right to education. The realization of *the right to housing* involves the acquisition of housing, as well as compensation for damaged / destroyed / lost housing in the temporarily occupied territory. It has been proposed to approve the Procedure for maintaining, entering, searching and providing information from the Unified State Register of State, Communal and Private Real Estate, which can accommodate internally displaced persons. *The right of an internally displaced person to health care* guarantees his or her normal physical existence. Systematic monitoring of the qualitative and quantitative indicators of the provision of medical services to internally displaced persons is necessary in order to provide them with quality targeted medical care.

It has been stated that as a result of the temporary occupation of part of the territory of Ukraine irreversible losses were caused to the cultural sphere – the results of cultural, scientific and creative activities were lost. The realization of the cultural rights of internally displaced persons has reached a secondary level in the context of the problems of meeting their socio-economic needs, which is completely unfounded. After all, ensuring the freedom of cultural, scientific and creative activities of internally displaced persons promotes their personal development and accelerates integration in

host communities. Internally displaced persons do not have full access to education due to language, psychological and ideological barriers. The application of an individual approach in educational institutions and positive actions by public authorities are a means of solving the problems of access of internally displaced persons to education. The transfer of responsibilities for the management of education and educational institutions to the local level during the decentralization of power contributes to increasing attention to the education of internally displaced persons who have arrived in communities. In addition to the negative consequences, the forced relocation ensured the influx of scientific personnel, relocated research institutions and teams into the community. Representatives of national minorities are more vulnerable among internally displaced persons, in particular due to excommunication from the national cultural environment, who are subject to double (direct or indirect) discrimination: on the basis of nationality and internal displacement. The organization of cultural projects, cultural spaces and events in the interests of internally displaced persons will accelerate their cultural integration and involvement in the social life of the host community. Ethnic festivals and events to bring together internally displaced persons from national minorities are important.

The practical significance of the obtained results lies in the possibility of their use: in the educational process – in teaching such disciplines as «Theory of State and Law», «Constitutional Law», «Rule of Law», «International Protection of Human Rights», «Theory and Practice of Law Enforcement», «Practice of the European Court of Human Rights», the development of educational and methodological support and preparation of tutorials, textbooks in these disciplines; in the field of research – in conducting general theoretical and sectoral research in the field of socio-economic and cultural rights and freedoms of internally displaced persons and their guarantees, including the elimination of conflicts and gaps in current legislation, which prevents not only the exercise of these rights, but also formation of a democratic, legal state and development of civil society in Ukraine; in the field of law enforcement – in the practical activities of the judiciary during the consideration of cases on the protection of the rights and freedoms of internally displaced persons; in the field of law-making – in the activities of the subjects

of rule-making as a theoretical basis for amendments to existing national legislation on the protection of socio-economic and cultural rights and freedoms of internally displaced persons and their guarantees.

Keywords: internally displaced persons, socio-economic rights and freedoms of internally displaced persons, cultural rights and freedoms of internally displaced persons, guarantees of realization of the rights and freedoms of internally displaced persons, integration of internally displaced persons, discrimination against internally displaced persons, national minorities.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	15
ВСТУП.....	16
РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА КУЛЬТУРНІ ПРАВА І СВОБОДИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ.....	28
1.1 Соціально-економічні та культурні права і свободи внутрішньо переміщених осіб: загальнотеоретичні підходи до визначення понять	28
1.2 Нормативно-правове регулювання соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.....	55
1.3 Поняття і система методів дослідження соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.....	78
Висновки до першого розділу	99
РОЗДІЛ 2. ГАРАНТІЇ І ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ТА КУЛЬТУРНИХ ПРАВ І СВОБОД ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ	103
2.1 Гарантії соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: теоретико-правова характеристика.....	103
2.2 Реалізація соціально-економічних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення	130
2.3 Проблеми реалізації культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні та напрями їх подолання.....	151
Висновки до другого розділу	167
ВИСНОВКИ	172
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	178
ДОДАТКИ.....	206

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АТО – антитерористична операція

ВР – Верховний Суд

ВРУ – Верховна Рада України

ВПО – внутрішньо переміщена особа

ЄС – Європейський Союз

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

КК України – Кримінальний кодекс України

КМУ – Кабінет Міністрів України

КПВВ – контрольний пункт в'їзду-виїзду в зоні проведення АТО/ООС

Мінсоцполітики – Міністерство соціальної політики України

ОБСЄ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ООС – Операція об'єднаних сил

ПАРЄ – Парламентська асамблея Ради Європи

РЄ – Рада Європи

СК України – Сімейний кодекс України

ЦК України – Цивільний кодекс України

ЦОВВ – центральні органи виконавчої влади

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. В умовах збройної агресії та окупації частини території України виникла проблема масової внутрішньої міграції. Подолання негативних наслідків і забезпечення соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб нині є потужним викликом для Української держави та одним із критеріїв розвитку демократичного суспільства.

З 2015 р. на території України діє Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». Однак прогалини, колізії та інші численні недоліки законодавства перешкоджають повною мірою забезпечити права і свободи внутрішньо переміщених осіб. Тривала збройна агресія та внутрішня міграція населення стали причиною досліджень правового статусу внутрішньо переміщених осіб, проте не знайшли свого відображення у комплексних дослідженнях щодо захисту прав та свобод внутрішньо переміщених осіб, зокрема, соціально-економічних та культурних, що мають провідне значення у повсякденному житті людини, з метою розробки методологічного інструментарію їх забезпечення й захисту державою як гаранта конституційних прав та свобод особи. Обов'язковою складовою забезпечення соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та їх гарантій є налагоджена взаємодія органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства.

Сьогодні уваги дослідників потребує вивчення соціально-економічних наслідків збройного конфлікту на території України та його вплив на соціальний, економічний та культурний потенціал суспільства.

Науково-теоретичним підґрунтям у вивченні проблематики стали праці з загальної теорії держави і права, інших правових та суміжних наук вітчизняних та зарубіжних вчених, серед яких: В. Айрапетов, І. Алімова, М. Андрусишин, І. Беззуб, М. Бліхар, В. Боняк, Н. Бортник, С. Булеца, С. Братусь, О. Виноградова, Н. Вороніна, Н. Грабар, А. Гетьман, І. Грицай, В. Гриценко, Т. Гонтар,

В. Гошовський, Д. Дмитрук, Т. Доронюк, В. Дуб, Г. Дубровинський, О. Кайтанський, І. Каліущенко, Л. Кисіль, Г. Клімова, М. Кравченко, Ю. Коллер, С. Комаров, О. Кушніренко, І. Лагутіна, Е. Лаптінова, Е. Лібанова, Є. Лейба, Я. Ленгер, Т. Литвинова, Л. Логачова, І. Локтева, Г. Мазур, О. Макарова, О. Мартиненко, М. Менджул, Л. Наливайко, В. Надрага, В. Новікова, Н. Пархоменко, О. Перепелюкова, О. Петришин, А. Погорєлов, В. Потапова, Н. Прокушева, Т. Проценко, А. Пшенична, О. Риндзак, М. Савчина, В. Селюкова, І. Сердюк, В. Серьогін, А. Солодько, В. Федоренко, О. Фрицький, Н. Фролова, І. Хомишина, Л. Холборн, Г. Христова, В. Шаповал та ін.

Різні аспекти прав внутрішньо переміщених осіб вивчали М. Кобець в роботі «Адміністративно-правове забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб в Україні» (2016), О. Фесенко – «Адміністративно-правовий статус внутрішньо переміщених осіб в Україні» (2016), К. Крохмальова – «Адміністративно-правове забезпечення статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні» (2017), І. Басова – «Внутрішньо переміщена особа як суб'єкт права соціального забезпечення» (2019), С. Бубняк – «Соціальне самопочуття внутрішньо переміщених осіб у сучасному українському суспільстві» (2020), Є. Соловійов – «Механізми державного регулювання у сфері внутрішньої вимушеної міграції в Україні» (2020) та ін.

Проблематика змісту соціально-економічних та культурних прав і свободи внутрішньо переміщених осіб та їх гарантій переважно висвітлюється на міжнародних та національних конференціях, форумах, круглих столах та семінарах. Це дає можливість ознайомитися з досвідом міжнародної спільноти у вирішенні цього питання, та налагодити зв'язок і співпрацю з представниками органів державної влади, органами місцевого самоврядування та громадськими організаціями. Разом із тим, в Україні поверхнево досліджено проблематику забезпечення соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та їх гарантій. За таких обставин є необхідність поглибленого наукового дослідження та удосконалення теоретичної бази щодо соціально-

економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та їх гарантій.

У сучасній юридичній науці відсутні єдині концептуальні підходи до розуміння понять «внутрішньо переміщені особи», «соціально-економічні права внутрішньо переміщених осіб», «культурні права внутрішньо переміщених осіб», «гарантії соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», проте саме через наукові дослідження та розробку цих та інших суміжних явищ можна удосконалити чинне національне законодавство та розробити ефективний механізм забезпечення соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні в умовах військового конфлікту.

Наукова новизна проблематики соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та їх гарантій полягає у самій постановці проблеми дослідження. Акумулявання напрацювань попередників надасть можливість визначити основні проблеми та недоліки й та визначити пріоритети на найближчу та віддалену перспективу у цій сфері; сформулювати пропозиції щодо дієвих заходів, спрямованих на забезпечення соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Усе вищезазначене, враховуючи євроінтеграційні та глобалізаційні процеси, зумовило вибір теми, визначення мети та завдань дисертаційної роботи.

Нормативною основою дисертації є закони України, підзаконні нормативно-правові акти; міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, а також законодавство зарубіжних країн.

Науково-теоретичною основою дисертації є монографічні та інші дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців у сфері філософії, соціології, економіки, історії, психології, культурології, політології, юридичної науки тощо.

Емпіричною основою дослідження є судова практика національних судів та практика Європейського суду з прав людини у сфері захисту прав внутрішньо переміщених осіб; статистичні матеріали; інформаційно-довідкові видання тощо.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана на кафедрі загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ відповідно до Комплексної державної програми щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України 16 грудня 2015 р. № 1094, Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки, затвердженої Указом Президента України 26 лютого 2016 р. № 68/2016, Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016-2020 роки, затвердженої загальними зборами НАПрН України 03 березня 2016 р.; загальноуніверситетської теми наукових досліджень Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ «Теоретико-методологічні та прикладні проблеми державотворення та правотворення в Україні (затверджена 05 грудня 2018 р., реєстраційний номер 0118U100436); кафедральної теми наукових досліджень «Проблеми забезпечення верховенства права, євроінтеграція та розбудова правової держави».

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є теоретико-правове обґрунтування правової природи соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та їх гарантій, враховуючи міжнародні стандарти та досвід у цій сфері.

Для досягнення зазначеної мети у дисертації поставлено такі *завдання*:

- проаналізувати загальнотеоретичні підходи та сформулювати визначення понять соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, розкрити їх характеристики;
- розкрити проблеми та напрями вдосконалення нормативно-правового регулювання соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб; визначити роль судової практики як джерела права у забезпеченні досліджуваної категорії прав внутрішньо переміщених осіб;

- сформулювати поняття і визначити систему методології дослідження соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб;
- визначити поняття, ознаки та систему гарантій соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб;
- визначити основні соціально-економічні права і свободи внутрішньо переміщених осіб, розкрити проблеми їх реалізації та шляхи вирішення;
- розкрити проблемні аспекти реалізації окремих культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та виробити пропозиції щодо удосконалення їх нормативного та організаційного забезпечення.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають у сфері реалізації прав та свобод внутрішньо переміщених осіб.

Предмет дослідження – теоретико-правова характеристика соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та їх гарантій.

Методи дослідження. Для вирішення окреслених завдань з метою забезпечення об'єктивності та всебічності застосовано комплекс філософсько-світоглядних, загальнонаукових, спеціально-наукових методів пізнання та власних методів правознавства. *Діалектичний метод* надав можливість дослідити сутність поняття «внутрішньо переміщені особи», «соціально-економічні права і свободи внутрішньо переміщених осіб», «культурні права і свободи внутрішньо переміщених осіб», «гарантії соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (підрозділи 1.1, 2.1). *Історико-правовий метод* застосовувався для дослідження генези виникнення такої категорії як внутрішньо переміщені особи та його розвитку у юридичні науці та нормативно-правових актах (підрозділи 1.1, 1.2). Застосування *структурно-функціонального методу* надало можливість визначити роль органів державної влади, органів місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства у забезпеченні соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб

та їх гарантій (підрозділи 1.2, 2.1, 2.2, 2.3). *Логічний метод* та його засоби були застосовані по всій роботі, зокрема, під час обґрунтування та аргументації позицій та висновків автора. Завдяки *методу класифікації* у роботі здійснено класифікацію суб'єктів гарантій соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб (підрозділ 2.1). Використання *системного методу* у дослідженні соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб дозволив виокремити сутнісні ознаки таких прав (підрозділи 1.1, 2.2, 2.3). Застосування *герменевтичного підходу* сприяло об'єктивній оцінці рівня ефективності системи національного законодавства щодо забезпечення соціально-економічних та культурних прав внутрішньо переміщених осіб та їх гарантій (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 2.2, 2.3). *Формально-юридичний метод* став основою для аналізу нормативно-правових актів, що дозволило вивчити та проаналізувати їх з позицій забезпечення соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 2.2, 2.3).

Наукова новизна отриманих результатів визначається тим, що дисертація є одним із перших комплексних теоретико-правових досліджень соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та їх гарантій у вітчизняній юридичній науці, в якому проведено системне опрацювання та формування сучасного розуміння соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, розкрито особливості гарантій забезпечення цих прав і свобод та подальші шляхи удосконалення, враховуючи міжнародний досвід та європейську інтеграцію України. На підставі результатів дослідження сформульовано низку нових за змістом висновків, узагальнень та пропозицій, зокрема:

уперше:

- визначено роль судової практики як джерела права у забезпеченні соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб у сучасних трансформаційних умовах, а саме практики Європейського суду з прав людини, рішень Верховного Суду у зразкових справах та ін. Вказані інстанції

прийняли рішення у ключових сферах щодо забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб, зокрема, щодо пенсійного забезпечення, соціальної допомоги тощо;

- обґрунтовано, що положення щодо системи нормативно-правового регулювання соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, яка є ієрархічною та багатогалузевою й репрезентована такими елементами: закони України; підзаконні нормативно-правові акти; міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України та інші акти міжнародних та європейських організацій. Соціально-економічні та культурні права і свободи внутрішньо переміщених осіб забезпечується галузевим законодавством: конституційним, цивільним, трудовим, сімейним, адміністративним, кримінальним, інформаційним та ін.

- поняття «методологія дослідження соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» розкрито як впорядковану системи взаємоузгоджених та взаємопов'язаних принципів, методів, методологічних підходів та інших складових, використання яких у логічній єдності надає можливість дослідити та отримати істинні знання у сфері соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Розкрито структуру методології дослідження соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб;

- реалізація права на житло передбачає отримання у власність житла, а також компенсацію пошкодженого/зруйнованого/втраченого житла на тимчасово окупованій території. Переважна більшість внутрішньо переміщених осіб не можуть вирішити своє житлове питання без допомоги органів влади. Запропоновано доповнити Положення про Міністерство соціальної політики України, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 17 червня 2015 р., п. 52¹ «Забезпечує формування та ведення Єдиного державного реєстру державної, комунальної та приватної нерухомості, в якому можуть бути розміщені внутрішньо переміщені особи»; розробити та затвердити Порядок

ведення, внесення, пошуку та надання інформації з Єдиного державного реєстру державної, комунальної та приватної нерухомості, в якому можуть бути розміщені внутрішньо переміщені особи;

удосконалено:

- визначення понять «соціально-економічні права і свободи внутрішньо переміщених осіб»: встановлені та гарантовані внутрішньо переміщеним особам можливості вільно користуватися та розпоряджатися основними складовими господарської діяльності (власністю, працею та ін.) з метою забезпечення своїх потреб та інтересів, гідних умов життя та/або отримання від держави матеріальних ресурсів у передбачених законодавством випадках; «культурні права і свободи внутрішньо переміщених осіб»: встановлені та гарантовані внутрішньо переміщеним особам можливості розвитку творчих здібностей, отримання освіти всіх рівнів, доступ до духовних й культурних надбань та ін. Розкрито їх характеристики;

- визначення поняття «гарантії соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»: складова комплексного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, систему взаємопов'язаних, нормативно закріплених умов та засобів, спрямованих на забезпечення реальної можливості реалізувати, захищати, охороняти соціально-економічні та культурні права і свободи внутрішньо переміщених осіб. Ознаки гарантій: нормативність, системність, комплексність, постійність, стабільність, реальність, об'єктивна обумовленість, дієвість та ефективність, цілеспрямованість, реальність, імперативний характер;

- положення щодо системи гарантій соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, що складається із загальносоціальних (економічні, політичні, соціальні, ідеологічні та культурно-духовні) та спеціальних гарантій (нормативно-правові, організаційно-правові (інституційні);

дістало подальшого розвитку:

- визначення поняття «внутрішньо переміщена особа»: фізична особа, яка на законних підставах перебувала на території України та покинула місце свого постійного проживання у межах державних кордонів, внаслідок впливу або загрози впливу масових збройних конфліктів, на ґрунті етнічних, расових, релігійних, політичних чи будь-яких інших розбіжностей, воєнних дій, надзвичайних ситуацій, катастроф природного чи техногенного характеру». Запропоновано внести зміни до абз. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»;

- положення про фази внутрішнього переміщення: виникнення підстав для переміщення (держава має зосередитись на запобіганні та викоріненні причин, що призводять до масового переміщення); процес переміщення (захист та допомога внутрішньо переміщеним особам та постраждалим особам/громадам у переміщенні до безпечної території держави; продовження роботи у напрямі викорінення причин, що призвели до масового переміщення); після переміщення (вироблення та реалізація довгострокових рішень для забезпечення всіх груп прав та свобод внутрішньо переміщених осіб);

- положення про реалізацію основних соціально-економічних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб – право на достатній життєвий рівень, право на працю, право на житло, право на охорону здоров'я. Переважна більшість внутрішньо переміщених осіб не можуть реалізувати ці права без допомоги держави чи органів місцевого самоврядування. Органам публічної влади рекомендовано систематизувати для постійного використання статистичні дані щодо соціально-економічних потреб внутрішньо переміщених осіб;

- положення про реалізацію основних культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: права на освіту; свободи культурної, наукової та творчої діяльності; права на результати інтелектуальної, творчої діяльності. Обґрунтовано вразливе становище внутрішньо переміщених представників національних меншин, які стають суб'єктами подвійної (прямої чи непрямої) дискримінація: за національною приналежністю та за фактом внутрішнього

переміщення. Необхідним є організовувати культурні проекти, культурні простори та заходи, що прискорить їх культурну інтеграцію та залучення до соціального життя приймаючої громади.

Практичне значення одержаних результатів найбільш повно проявляється:

– у *навчальному процесі* – при викладанні таких навчальних дисциплін, як «Теорія держави і права», «Конституційне право», «Верховенство права», «Міжнародний захист прав людини», «Теорія та практика правозастосування», «Практика Європейського суду з прав людини», розробці навчально-методичного забезпечення та підготовці навчальних посібників, підручників, з цих навчальних дисциплін (акт впровадження у навчальний процес Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ від 22 січня 2021 р.);

– у *науково-дослідній сфері* – для проведення загальнотеоретичних та галузевих досліджень у сфері соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та їх гарантій, зокрема усунення колізій й прогалин у чинному законодавстві, що перешкоджає не тільки реалізації цих прав вказаними особами, а й формуванню демократичної, правової держави та розвитку громадянського суспільства в Україні (акт впровадження у наукову діяльність Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ від 26 січня 2021 р.);

– у *сфері правозастосування* – у практичній діяльності органів судової влади під час розгляду справ щодо захисту прав та свобод внутрішньо переміщених осіб (акт впровадження у діяльність Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 28 січня 2021 р.);

– у *сфері правотворчості* – у діяльності суб'єктів нормотворчості як теоретична основа для внесення змін у чинне національне законодавство щодо захисту соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та їх гарантій.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення, їх новизна та практична значущість дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ та були оприлюднені на Міжнародних науково-практичних конференціях «Актуальні питання протидії злочинності в сучасних умовах: вітчизняний та зарубіжний досвід» (м. Дніпро, 2018), «Розбудова

правової держави в Україні: реалії та перспективи» (м. Одеса, 2019), «Science progress in European countries: new concepts and modern solutions» (Stuttgart, 2019), «Інтеграція юридичної науки і практики в сучасних умовах» (м. Запоріжжя, 2020).

Публікації. Основні положення, теоретичні висновки та практичні рекомендації, що містяться у дисертації, висвітлені автором у 9 публікаціях, з яких 5 – наукові статті: 4 – надруковано у фахових виданнях України з юридичних наук, 1 – у зарубіжних наукових періодичних фахових виданнях; 4 – у збірниках тез доповідей на наукових і науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із основної частини (вступу, двох розділів, що включають шість підрозділів, висновків), списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 217 сторінок, з яких 161 сторінка основного тексту. Список використаних джерел складається із 289 найменувань і займає 28 сторінок. Додатки розміщено на 13 сторінках.

РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА КУЛЬТУРНІ ПРАВА І СВОБОДИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

1.1 Соціально-економічні та культурні права і свободи внутрішньо переміщених осіб: загальнотеоретичні підходи до визначення понять

Довготривала еволюція юридичної науки сприяла формуванню низки основоположних категорій, серед яких цілком обґрунтовано провідне місце посідає категорія «права і свободи людини». Як відомо, категорія «права і свободи людини» увійшла у широкий вжиток у наукову доктрину, міжнародні акти та законодавство держав демократичного спрямування з середини 40-х рр. XX ст., тобто у післявоєнний період. Прийняття таких фундаментальних міжнародних актів, як Загальна декларація прав людини 1948 р., Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього 1948 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні, культурні права 1966 р., Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р. та багато інших було спрямовано на якісне і всебічне забезпечення прав та свобод людини і громадянина та напрацювання ефективних механізмів у цьому напрямі.

Проте одна із найбільших трагедій всієї історії людства та XX ст. зокрема, на жаль, не стала останньою. ХХІ ст. також ознаменувалось низкою військових конфліктів у світі, що не оминуло й Українську державу та спровокувало масштабне порушення всієї групи прав людини і громадянина та внутрішнє переміщення. Слід відзначити, що внутрішнє переміщення може бути викликане й іншими причинами, пов'язані із стихійними лихами, техногенними катастрофами тощо.

Процес вимушеного переміщення населення незалежно від подій, що його спричинили, має багато негативних аспектів та наслідків. В Україні масова міграція зумовлена виникненням збройного конфлікту на території Донецької та Луганської областей, а також анексії Автономної Республіки Крим. Велика

кількість людей (станом на січень 2021 р. за даними Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб взято на облік 1 459 170 переселенців з тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей та АР Крим [142]) була змушена покинути свої домівки та переміститись до інших населених пунктів у зв'язку з підвищеною небезпекою в різних сферах життєдіяльності. Окрім тяжких моральних та психологічних страждань, ця категорія осіб постраждала матеріально, зіткнувшись з проблемами правового, майнового та соціокультурного характеру.

Не маючи на меті жодним чином знівелювати роль інших прав людини, однак все ж таки в умовах внутрішнього переміщення в Україні предметом суттєвої уваги науковців та практиків мають стати соціально-економічні та культурні права внутрішньо переміщених осіб. Цей підхід знаходить своє практичне підтвердження у тому, що захист внутрішньо переміщених осіб та надання їм допомоги можливо лише тоді, коли держава має змогу надати ефективну юридичну допомогу та задовольнити найважливіші й первинні потреби людини: житло, вода, їжа, належні санітарні умови, медичне обслуговування, робота тощо.

Ті чи інші питання захисту соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та їх гарантій досліджено в роботах таких науковців, як: О. Балакірєва, І. Беззуб, Т. Бельська, В. Близнюк, О. Бородіна, С. Бритченко, М. Буроменський, О. Виноградова, М. Вінсент, Є. Герасименко, О. Гончаренко, В. Гошовський, А. Гринчак, Г. Гудвін-Гілл, І. Гужий, Т. Дронюк, Б. Захаров, Д. Іванов, Л. Коваль, М. Кобець, І. Козинець, Р. Коен, К. Крахмальова, О. Кузьменко, В. Куць, Е. Лібанова, О. Малиновська, Є. Микитенко, Ю. Моргун, М. Муні, Р. Наджафгулієв, Л. Наливайко, В. Новік, О. Особова, А. Пазенюк, Б. Піроцький, О. Піскун, С. Пирожкова, В. Потапова, Н. Прокушева, П. Пушкар, Т. Семигіна, М. Сірант, А. Солодько, В. Стешенко, Н. Тищенко, С. Чехович, С. Федорчук, О. Фесенко, Т. Хаммар, Г. Христова, В. Шелюк, Л. Шестак, М. Шульга, А. Ястребова та ін.

Очевидно, що будь-який військовий конфлікт породжує кризи та появу таких

категорій осіб, як біженці та внутрішньо переміщені особи. Тож, в умовах військового конфлікту на Сході України, що розпочався у 2014 р. та продовжується донині, сучасних трансформаційних процесів у суспільно-політичній, економічній, культурній сферах, особливої уваги потребує дослідження забезпечення окремих прав таких вразливих категорій осіб, як внутрішньо переміщені особи. До того ж, сьогодні виникла необхідність перегляду значної кількості теоретичних доробків щодо правового статусу внутрішньо переміщених осіб. Важливим є конструктивний аналіз минулих досягнень та прорахунків й синтез нових методологічних напрацювань та досконаліших конструкцій правових норм.

Сучасний світ стає дедалі більше конфронтаційним, конфліктним, збільшується число війн, що призводить до значного зростання міграційних потоків. Поява такої незахищеної категорії осіб, як внутрішньо переміщені особи, істотно впливає на стан економічного, культурного та соціального розвитку суспільства й потребує особливого правового регулювання. Саме тому питання, пов'язані з цим явищем, постійно перебувають у полі зору не тільки міжнародних гуманітарних організацій, а й урядів багатьох країн, у тому числі українського [162, с. 219]. Актуалізація питання зумовлена обставинами, з якими стикнулася Україна за останні роки та курсом на розбудову демократичної, правової, соціальної держави, яка спроможна захистити громадян своєї країни не тільки у мирний час, а й під час збройних конфліктів.

Внутрішнє переміщення багато у чому впливає на економіку та взаємопов'язані сфери. Впливи можуть бути прямими, якщо, наприклад, муніципалітет орендує готельні номери для розміщення евакуйованих осіб під час урагану та непрямыми, якщо той самий муніципалітет має зменшити фінансову підтримку для нових підприємців, оскільки частина бюджету перерозподіляється на евакуацію. Вони також поділяються на довгострокові (інвестиції в нові лікарні потрібні для того, щоб відповідати населенню громади, коли переміщення стає затяжним) та короткострокові (коли необхідно збільшити кількість приміщень невідкладної допомоги у співтоваристві, що приймає для догляду за

новоприбулими внутрішньо переміщеними особами). Деякі впливи відчутні, коли сільськогосподарські культури та худоба втрачені. Інші, такі як місяці втраченої освіти, нематеріальні. Такі впливи можуть відбуватися під час переміщення, коли внутрішньо переміщені особи повинні сплачувати за транспортування та тимчасове проживання, або пізніше, коли їм доводиться погоджуватися на менш оплачувану роботу на насиченому ринку праці своєї громади. У дослідженні, яке викладено в тематичні серії «Ефект пульсації: економічні наслідки внутрішнього переміщення» визначено сім ключових областей, через які внутрішнє переселення впливає на економіку: освіта, охорона здоров'я, навколишнє середовище, соціальне та культурне життя, безпека, життя, житло та інфраструктура [22]. За таких обставин соціально-економічні та культурні права і свободи внутрішньо переміщених осіб потребують значної уваги не тільки науковців, а й держави, яка спроможна та зобов'язана їх захистити.

Удосконалення механізму захисту соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та їх гарантій першочергово потребує уточнення понятійно-категоріального апарату, враховуючи існуючі напрацювання українських вчених та досвід зарубіжних науковців. Теоретичні підходи до визначення понять внутрішньо переміщених осіб, соціально-економічних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, що формуються у сучасній правовій науці та відображаються надалі у законодавстві, характеризується плюралізмом, що, у свою чергу, має як переваги, так і недоліки.

В межах цього підрозділу необхідним є проаналізувати та сформулювати визначення понять «внутрішньо переміщені особи», «соціально-економічні права і свободи внутрішньо переміщених осіб», «культурні права і свободи внутрішньо переміщених осіб», а також визначити їх характеристики.

Для розуміння визначення теоретичних підходів термінів «соціально-економічні права і свободи внутрішньо переміщених осіб» та «культурні права і свободи внутрішньо переміщених осіб», базовим елементом понятійного апарату

цього дослідження є поняття «внутрішньо переміщені особи» та співвідношення його з поняттями «мігрант», «переселенці».

Так, В. Айрапетов, І. Балєєв та Г. Вітковська поділяють мігрантів на: біженців (людей, які виїжджають без майна, найчастіше без грошей та документів, практичного нічого не знаючи про місце імміграції), «реальних вимушених мігрантів» (особи, які відчули на собі наслідки загострення міжнаціональних відносин у формі дискримінації, погроз, образ з боку інших осіб корінної національності. До цієї ж категорії відносять осіб, які зазнали проблем зі здоров'ям за наслідками, наприклад, Чорнобильської АЕС), «вимушених мігрантів страху» (особи, які добровільно покинули свої домівки, роботу через страх власної безпеки) та «переселенців» (особи, які мігрували зовсім нещодавно та перебувають на первісному етапі адаптації, оскільки мають значні труднощі, які пов'язані з переміщенням) [45, с. 169].

Аналізуючи вказаний підхід, слід звернути увагу на те, що останні 20 років відіграли свою роль у становленні та розумінні поняття «внутрішньо переміщені особи» та «переселенці», адже сьогодні ці поняття використовують переважно як тотожні. Що стосується поняття «мігрант», то воно є родовим для зазначених термінів.

Н. Прокушева акцентує, що характерною рисою «внутрішніх» мігрантів є переміщення у межах однієї держави під впливом різних чинників, які створюють небезпеку або унеможливають проживання на певній території, та які виникають у цій же країні або регіоні [235, с. 258]. Подібної думки дотримуються І. Козинець та С. Сірант [108, с. 217; 248, с. 155]. Такий підхід надає можливість констатувати певне ототожнення авторами понять «вимушений мігрант» та «внутрішньо переміщені особи». Також запропоноване визначення (й низка наведених нижче) хоча і вірно відображає загальний підхід, проте не охоплює хоча б ключових особливостей досліджуваного поняття.

Внутрішньо переміщені особи є категорією відносно новою не тільки для України, а й для світової практики. Необхідність надання допомоги особам, які вимушені з об'єктивних причин стихійно змінити місце свого проживання,

гостро виникла в 70-х рр. ХХ ст. в результаті громадянських війн, що розгорілися на територіях Анголи, В'єтнаму, Камбоджі та Судану. Досі міжнародному суспільству була більш відома й зрозуміла категорія переселенців – біженців [278, с. 46].

У контексті євроінтеграції та необхідності гармонізації законодавства України з міжнародними стандартами слід наголосити, що поняття «внутрішньо переміщені особи» (internally displaced persons) є єдиною загальновизнаною категорією у міжнародному праві. Тож, цілком логічним є на рівні національного законодавства та правової доктрини застосовувати саме таке поняття. Що стосується поняття «переселенці», то саме цей термін, як правило, використовується у повсякденному вжитку та не є офіційним.

Нині в українській та зарубіжній науковій літературі авторами напрацьовано ряд визначень досліджуваного поняття. Наголосимо, що наступні автори використовують термін саме «внутрішньо переміщені особи». Г. Гудвін-Гілл під цим поняттям пропонує розуміти осіб, котрі змушені раптово втікати зі своїх будинків у великих кількостях у результаті збройного конфлікту, внутрішньої ворожнечі, систематичних порушень прав людини або стихійних лих і перебувають на території власної країни [59, с. 314-315]; Ф. Мейдінг – людей, які залишають свої будинки, але не перетинають кордонів, підконтрольні своїм урядам та державі [12, с. 94]; М. Кобець – осіб, які мають зареєстроване місце постійного проживання, а також тих, які працювали на території конфлікту, мають нерухомість тощо [104, с. 202]; М. Контат Хікель – особу, яка була зобов'язана переміщатись в межах своєї країни через збройний конфлікт або внутрішні заворушення [3]. Отже, вважаємо, що запропоновані визначення мають часткові характеристики, властиві для поняття «внутрішньо переміщені особи», що, безперечно, не може забезпечити цілісного уявлення про це явище.

Комплексний підхід використали у своїх дослідження наступні автори. Зокрема, М. Менджул та Ю. Паніна під поняттям «внутрішньо переміщені особи» пропонують розуміти осіб, які постійно проживали на території держави (у тому числі громадян, іноземців та осіб без громадянства) і були вимушені покинути

місця свого постійного проживання та переселитись у межах цієї ж держави у зв'язку з реальною загрозою для життя, здоров'я їх особистого або членів їхніх сімей, масовими порушеннями прав людини, переслідуваннями, що спричинені воєнними діями, збройними конфліктами, масовими проявами насильства, надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру [139, с. 296]; Л. Наливайко та А. Орешкова: громадян України, а також громадян іншої держави чи осіб без громадянства, які перебувають на території України на законних підставах та мають право на постійне проживання на території України, змушених залишити місце свого постійного проживання всередині міжнародно визнаних кордонів держави внаслідок: побоювань стати жертвою переслідувань, неможливості повною мірою користуватися гарантованим законодавством України захистом у місці свого постійного проживання; існування загрози для свого життя або членів своєї сім'ї, безпеки чи свободи; відчуття на собі або членах своєї сім'ї наслідків насильства в ситуаціях збройного конфлікту чи систематичного порушення прав людини; зовнішньої агресії; іноземної окупації; громадянської війни; збройних зіткнень на етнічній, релігійній, мовній чи іншій основі, що порушують громадський порядок у місці його постійного проживання; надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [148, с. 38]. Систематизація наведених наукових підходів надасть можливість виокремити переваги та недоліки, враховуючи сучасні національні та міжнародні тенденції, а також запропонувати найбільш об'єктивне визначення розглядуваного терміну.

Вимушені переселенці або переміщені особи здебільшого є внутрішньою проблемою кожної конкретної держави, і їх правовий, матеріальний і моральний стан, насамперед, залежить від того, наскільки розвинуте законодавство щодо цієї категорії осіб у країнах, де вони мешкають [11; 61, с. 17]. Умови життя особи й можливості реалізації нею конституційних прав і свобод певним чином залежать від приналежності людини до тієї чи іншої соціальної групи, насамперед – до певного класу. Суттєві розбіжності в умовах і способі життя мають місце між соціально-демографічними групами (молоддю, жінками, людьми похилого віку та ін.) і соціально-територіальними групами (міські й сільські мешканці, населення

різних регіонів і поселень) [24, с. 66]. Така ж сама проблема існує й у сфері внутрішнього переміщення, тільки у цьому випадку ще суттєвою умовою є причина (фаза) такого переміщення всередині країни та, які саме причини, умови та наслідки для внутрішнього переміщення.

Внутрішнє переміщення доцільно поділяти на три фази: виникнення підстав для переміщення (держава має зосередитись на запобіганні та викоріненні причин, що призводять до масового переміщення); процес переміщення (захист та допомога внутрішньо переміщеним особам та постраждалим особам/громадам у переміщенні до безпечної території держави; продовження роботи у напрямі викорінення причин, що призвели до масового переміщення); після переміщення (вироблення та реалізація довгострокових рішень для забезпечення всіх груп прав та свобод внутрішньо переміщених осіб).

За інформацією Норвезької ради біженців Центру моніторингу внутрішнього переміщення у таких країнах як Ангола, Американське Самоа, Болівія, Центральноафриканська Республіка, Демократична Республіка Конго, Колумбія, Фіджі, Індонезія, Індія, Кенія, Філіппіни, Папуа Нова Гвінея, Південний Судан, Сирійська Арабська Республіка, Тонга налічується найбільша кількість внутрішньо переміщених осіб. Серед причин внутрішнього переміщення населення виділяється: конфлікт (Філіппіни, Індія, Сирійська Арабська Республіка, Демократична Республіка Конго, Центральноафриканська Республіка, Колумбія); катастрофи (Американське Самоа, Фіджі, Тонга, Індонезія, Папуа Нова Гвінея, Болівія, Ангола); конфлікт та катастрофи (Кенія); конфлікт та розвиток (Південний Судан) [16]. Отже, багато держав зі всього світу мають досвід у сфері внутрішнього переміщення. Тому питання захисту прав та свобод внутрішньо переміщених осіб є предметом співробітництва на міжнародному рівні.

Україна вперше за період своєї незалежності зіткнулась з проблемою внутрішньо переміщених осіб та захистом їх соціально-економічних та культурних прав і свобод й їх гарантій у 2014 р. Саме з цього часу нашою державою розпочато вивчення міжнародного досвіду врегулювання подібних

процесів та створення національної нормативно-правової бази з метою захисту прав та свобод внутрішньо переміщених осіб. Тож, окремої уваги у зв'язку з безпосереднім практичним значенням досліджуваного питання вимагає вивчення міжнародних стандартів та нормативно-правової бази зарубіжних держав.

Так, відповідно до Закону Республіки Азербайджан «Про статус біженців та вимушених переселенців (людей переміщених всередині країни)» поняття «внутрішньо переміщена особа» застосовується до будь-якої особи, яка переїхала в інше місце та змушена залишити своє постійне місце проживання на території Республіки Азербайджан, у зв'язку з військовою агресією, природною чи технологічною катастрофою [17].

За законодавством Грузії вимушеним переселенцем визнається громадянин Грузії або особа без громадянства, що має статус в Грузії, вимушена покинути постійне місце проживання з тієї причини, що з огляду на окупацію території іноземною державою, агресії, збройного конфлікту, загального насильства або (і) масового порушення прав людини створилася загроза життю, здоров'ю або свободі його самого або його сім'ї або (і) з урахуванням вищевказаних причин неможливе його повернення на постійне місце проживання [156]. Слід відзначити, що у березні 2017 р. між Україною та Грузією було підписано меморандум співпраці щодо обміну інформацією відповідно до законодавств держав Сторін про найкращий досвід відповіді на внутрішнє переміщення осіб та сприятимуть передачі відповідних знань і навичок від Грузинської Сторони до Української Сторони через участь у спільних проєктах, семінарах, лекціях, ознайомчих поїздках, двосторонніх або багатосторонніх зустрічах тощо [138]. Підписання таких меморандумів підтверджує факт того, що Україна робить все можливе задля отримання кваліфікованої допомоги та вивчення досвіду інших країн з цього питання з метою захисту соціально-економічних, культурних та інших прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Варто відзначити досвід Непалу у питанні визначення статусу та захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Так, у Національній політиці щодо внутрішньо переміщених осіб відразу відокремлюються такі категорії, як:

внутрішньо переміщена особа – особа, яка є живе десь у країні, після змушеного переселення, залишила свій будинок або місце звичайного проживання через збройний конфлікт, насильство, грубе порушення прав людини, стихійні лиха чи техногенні катастрофи з метою уникнення такої ситуації або наслідків останньої;

особа або сім'я, переміщені в результаті конфлікту – означає особу або сім'ю, яка переміщена всередині країни шляхом примусу через створення певної ситуації, коли неможливо жити вдома або постійному місці проживання, в основному в умовах збройного конфлікту, насильства чи грубого порушення прав людини;

особа чи сім'я, переміщені в результаті техногенних катастроф – це особа або сім'я, яка переміщена всередині країни шляхом примусу внаслідок створення певних обставин, за яких неможливо жити вдома або у звичайному місці розташування, через такі заходи, як розвиток, будівництво, промисловість і виробництво;

особа або сім'я, переміщені внаслідок стихійного лиха – означає особу або сім'ю, внутрішньо переміщену шляхом примусу, унаслідок створення такої ситуації, коли унеможлиблюється проживання вдома або постійному місці проживання, внаслідок стихійних лих [14]. Пропонуючи такі визначення, слід зазначити, що державою Непал відразу чітко визначено підстави, з яких може відбутися вимушене переселення: грубе порушення прав людини, насильство, збройний конфлікт, стихійні лиха чи техногенні катастрофи.

Закон про переміщених осіб, репатріантів та біженців у Республіці Сербія визначає, що переміщені особи – це громадяни Боснії і Герцеговини, які були переміщені на територію Республіки Сербської у зв'язку з конфліктом, війною або обґрунтованим побоюванням щодо переслідування або порушення своїх прав на території Боснії та Герцеговини, і які не мають можливість повернутися до колишнього місця постійного проживання або на адресу свого колишнього місця постійного проживання [1].

Деякі держави приймають профільні закони, які спрямовані на захист

спеціальних прав. Наприклад, у США існує «Закон про Шкільну освіту. Додатковий акт», який регулює питання надання та здобуття освіти, постраждалих та переміщених осіб внаслідок ураганів Катрина або Рита. Так, у вищевказаному Законі вживається термін «переміщений студент», який означає студента, котрий навчався у початковій школі або середній школі (окрім школи, в якій студент зараховувався або мав право бути зарахованим 22 серпня 2005 р.), оскільки такий студент проживає або проживав 22 серпня 2005 р. в районі, на території якого оголошено велику катастрофу [8].

Слід приділити увагу досвіду вирішення проблем внутрішнього переміщення у Російській Федерації. Так, відповідно до Закону Російської Федерації «Про вимушених переселенців» вимушеним переселенцем є громадянин Російської Федерації, що покинув місце проживання внаслідок скоєного у відношенні його або членів його сім'ї насильства або переслідування в інших формах або внаслідок реальної небезпеки піддатися переслідуванню за ознакою расової чи національної приналежності, віросповідання, мови, а також за ознакою приналежності до певної соціальної групи або політичних переконань, які стали причинами для проведення ворожих кампаній щодо конкретної особи чи групи осіб, масових порушень громадського порядку. При чому, у вказаній статті внутрішнім переселенцем може бути тільки громадянин Російської Федерації змушений покинути місце проживання на території іноземної держави та прибути на територію Російської Федерації, або громадянин Російської Федерації, змушений покинути місце проживання на території одного суб'єкта Російської Федерації та прибути на територію іншого суб'єкта Російської Федерації. Вимушеним переселенцем не може бути особа, яка покинула місце проживання з економічних причин або внаслідок голоду, епідемії чи надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру [155]. Аналізуючи норми вказаного Закону, вбачається, що є певна дискримінація щодо осіб, які проживають на території Російської Федерації, однак не мають права вважатися «внутрішньо переміщеною особою» оскільки не є громадянами Російської Федерації. Крім того, у законі чітко окреслений перелік обставин, за яких особа має право отримати статус

внутрішнього переселенця, який дещо суперечить положенням міжнародних договорів із вказаного питання.

Сьогодні українське законодавство щодо захисту прав внутрішньо переміщених осіб продовжує розвиватися. Наразі питання внутрішнього переміщення в Україні регулюють Конституція України [118], Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 р. [191], Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку створення, ведення та доступу до відомостей Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб» від 22 вересня 2016 р. № 646 [207], Постанова Кабінету Міністрів України «Питання забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України» від 18 квітня 2018 р. № 280 [167], Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року» від 15 листопада 2017 р. № 909-р [228] та ін.

Приймаючи Закон «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», Україна на законодавчому рівні визначила правовий статус внутрішньо переміщених осіб, процедуру його отримання, забезпечила захист прав та свобод громадян України внаслідок тимчасової окупації частини території України.

Вперше у вітчизняному законодавстві було закріплено визначення поняття внутрішньо переміщена особа Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». У першій редакції Закону такою особою визначався громадянин України, який постійно проживає в Україні, якого змусили або який самостійно покинув своє місце проживання в результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, масових порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру (редакція Закону від 20 жовтня 2014 р.) [191]. З аналізу першої редакції Закону вбачається, що спочатку було закладено дискримінаційний підхід щодо всіх інших осіб, які перебували в Україні на законних підставах, проте не мали громадянства України та не могли

отримати статус внутрішньо переміщеної особи [91, с. 72]. У 2015 р. були внесені відповідні зміни до Закону та усунуто недоліки, що характеризують Україну як європейську державу, що піклується не тільки про своїх громадян, а й про іноземців та осіб без громадянства, які перебували на території України на законних підставах та мали право на постійне проживання в Україні та, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України.

За чинною редакцією Закону внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [191]. Порушення прав людини відбувається у будь-якій частині країни, тому у цьому визначенні, вважаємо, необхідне уточнення – не просто порушення прав людини, а наприклад вжити таке поняття, як «грубе» порушення прав людини.

Враховуючи проведений аналіз доктринальних джерел та міжнародних стандартів й законодавства різних країн, поняття «внутрішньо переміщені особи» пропонуємо тлумачити наступним чином: фізична особа, яка на законних підставах перебувала на території України та покинула місце свого постійного проживання у межах державних кордонів, внаслідок впливу або загрози впливу масових збройних конфліктів, на ґрунті етнічних, расових, релігійних, політичних чи будь-яких інших розбіжностей, воєнних дій, надзвичайних ситуацій, катастроф природного чи техногенного характеру.

Сьогодні у нормативно-правових актах є певна неузгодженість у використанні терміну внутрішньо переміщена особа. Так, у Порядку виплати компенсації громадянам за втрачене нерухоме майно в разі відселення або самостійного переселення з радіоактивно забрудненої території від 18 листопада 2009 р. вживається ще термін «переселенець» (особа, що проживала на

радіоактивно забрудненій території і відселена згідно зі списком, складеним облдержадміністрацією, або переселилася самостійно на підставі направлення, виданого облдержадміністрацією місця відселення) [202]. Хоча ця категорія осіб відповідно до чинного законодавства України належить до внутрішньо переміщених осіб, наслідком чого є неузгодженість правових норм. Проте, якщо цей документ було прийнято значно раніше до початку створення основної нормативної бази у сфері захисту прав та свобод внутрішньо переміщених осіб, то наступні акти стали логічним продовженням нормотворчої діяльності держави у цій сфері. Однак, не дивлячись на це, все ж продовжили існувати певні термінологічні неточності, враховуючи, що законодавством вже було встановлено поняття «внутрішньо переміщена особа».

Так, у Комплексній державній програмі щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року вживається, як визначення «внутрішньо переміщена особа, так і «переселені громадяни» [199]. У Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року, яка була прийнята 15 листопада 2017 р., вживається декілька понять – «внутрішньо переміщені особи» та «вимушені переселенці» [228]. Вказане розпорядження було прийняте вже після внесення змін до профільного законодавства, а, отже, з метою уникнення неправильного тлумачення правових норм повинно відповідати актам законодавства, що мають вищу юридичну силу.

Відповідно до приписів Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права в Збройних Силах України, внутрішньо переміщена особа – громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та

надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [198]. Слід відмити, що у профільному законі зазначено «тимчасової окупації», у вищевказаній інструкції «окупації». Такі випадки призводять до правового нігілізму в суспільстві, оскільки вказаний нормативно-правовий акт був прийнятий у 2017 р., через декілька років після прийняття профільного закону.

Нині в Українській державі відбувається поступова переоцінка багатьох ідейних, у тому числі правових цінностей, їх нове переосмислення у світлі історичного досвіду ХХ ст. [245, с. 22]. Продовжується переоцінка суспільних цінностей з часів радянського періоду.

Військові дії, не залежно від їх масштабів, завжди призводять до руху населення. В Україні з'являється вимушена міграція, однією з характерних рис якої є стабільно погане або навіть можливе погіршення соціально-економічного становища в більшості випадків. Масова міграція населення всередині країни пов'язана з низкою особливих проблем, що виникають як у самих внутрішньо переміщених осіб, так і в суспільстві у цілому [97]. Саме небезпека життя та неможливість повноцінно реалізувати людьми соціально-економічні та культурні права змушують їх переміщуватися в середині країни. Тож, нині соціально-економічні та культурні права й свободи внутрішньо переміщених осіб та гарантії їх реалізації стають перспективними об'єктами дослідження в юридичній науці.

Актуальність цього питання пояснюється тим, що дотримання соціально-економічних та культурних прав внутрішньо переміщених осіб можливе лише за умов комплексного та системного реформування всіх сфер державного та суспільного життя. Сьогодні це є нагальною проблемою, яка має важливе значення, адже результати відповідних наукових досліджень сприятимуть комплексному та системному реформуванню сучасного українського законодавства з огляду на позитивний міжнародний досвід.

Наслідком подій, що склалися в країні є як економічна, так і політична і соціальна кризи. Діяльність держави повинна бути спрямованою, в першу чергу, на подолання кризових явищ та стабілізацію ситуації у суспільстві [165, с. 111]. Для глибшого усвідомлення проблем захисту внутрішньо переміщених осіб в

Україні слід використати міжнародний політичний та юридичний досвід, зокрема в порівняльних дослідженнях.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права є основоположним міжнародним джерелом для становлення та закріплення економічних, соціальних та культурних прав людини. Вказаним міжнародним пактом було визначено та затверджено: право на працю, справедливі умови праці, включаючи справедливую винагороду, право на створення організацій, на соціальне забезпечення, достатній життєвий рівень, на здоров'я, освіту, участь у культурному житті, захист дітей від експлуатації тощо. Тому актуальним є практична реалізація міжнародно-правових стандартів в Україні, яка в 1996 р. була проголошена соціальною правовою державою.

Завдання соціальної держави полягає в перерозподілі доходів між різними соціальними групами суспільства шляхом встановлення доцільної системи пільг, державний бюджет, фінансування соціальних програм. Політика соціальної держави спрямована на створення умов, які забезпечують гідний рівень життя і вільний та всебічний розвиток кожного, тобто на забезпечення рівності всіх громадян. Завдання демократичної, соціальної держави полягає у тому, щоб зменшити вплив тих чи інших обставин на таку нерівність. Саме держава може впливати на розвиток економіки з тим, щоб протидіяти незахищеності й економічній нерівності окремих прошарків населення [125, с. 12]. Після появи внутрішньо перемішених осіб на території України, головною метою уряду є забезпечення такої категорії осіб гідним рівнем життя та рівними правами з інших особами, які законно перебувають у межах державного кордону України.

Внутрішньо переміщені особи зіткнулися з проблемою здійснення та захисту своїх прав, гарантованих Конституцією України, в тому числі виборчих прав, трудових та соціальних прав, захисту права власності, відновлення втрачених ідентифікуючих документів тощо. Незважаючи на прийняті спеціальні нормативно-правові акти, чинне законодавство недосконале та не містить належних і ефективних правових, зокрема, організаційних і процедурних механізмів забезпечення прав ВПО, що негативно впливає на стан національної

безпеки України та уповільнює євроінтеграційні процеси [241, с. 33]. Разом із тим, слід наголосити на Українська держава спільно з інститутами громадянського суспільства та міжнародними організаціями системно працюють у напрямі вдосконалення національного законодавства у сфері забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб.

Слушно зауважує О. Макарова, що політика щодо внутрішньо переміщених осіб має забезпечити баланс між інтересами місцевих громад та необхідністю створення гідних умов для життя і праці постраждалих осіб. Програма реінтеграції для вимушено переміщених осіб має бути спрямована не лише на підтримку зайнятості для переселенців, але й сприяти соціально-економічному розвитку місцевих громад шляхом використання наявного людського потенціалу переміщених осіб: їх доволі високої соціальної та територіальної мобільності, економічної активності, інтелектуального та демографічного потенціалу [132, с. 175]. Соціальний захист внутрішньо переміщених осіб є складовою цілеспрямованої соціально-економічної політики держави, хоча й потребує великих матеріальних витрат.

Е. Лібанова вважає, що потрібно повернути собі на користь жакхливі наслідки воєнних дій і не стільки відновлювати старе, скільки будувати нове. З одного боку, це створить такі необхідні робочі місця не тільки в будівництві, а й у супутніх галузях, а з іншого – забезпечить можливість населенню працювати й навчатися не тільки у своєму місті та селищі, а й у сусідніх, з більш розвиненою економікою та більш різноманітним попитом на робочу силу [128, с. 18]. Важливим аспектом у цьому питанні є створення сприятливих умов для адаптації внутрішньо переміщених осіб на новому місці розташування. Рішення житлових проблем та працевлаштування є одними із пріоритетних напрямів вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб.

Внутрішньо переміщені особи належать до відносно нової категорії населення держави, адже специфіка внутрішніх переселенців полягає у тому, що вони, залишаючись громадянами держави і на її території, знаходяться під юрисдикцією і захистом своєї країни, навіть якщо сама держава не в змозі

забезпечити такий захист [72, с. 40]. Наразі внутрішньо переміщені особи та їх сім'ї складають достатньо велику групу людей на території України.

На виконання приписів міжнародного та національного законодавства законодавчі та виконавчі державні органи визначають основні принципи державної політики щодо дотримання соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та їх правової підтримки.

Так, Кабінетом Міністрів України було схвалено Стратегію інтеграції внутрішньо переміщених осіб, яка спрямована на розв'язання державою проблеми внутрішнього переміщення громадян України та його наслідків, зокрема громад, які приймають, створення ефективних інструментів державного управління, задоволення нагальних та постійних потреб внутрішньо переміщених осіб [228].

Основоположні вимоги щодо поваги та захисту прав ВПО в межах європейського правопорядку викладено у Рекомендації Rec (2006) 6 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо внутрішньо переміщених осіб, яку було схвалено на 961-му засіданні заступників міністрів 5 квітня 2006 р. [21].

У Керівних принципах з питань внутрішнього переміщення закріплено, що всі внутрішньо переміщені особи мають право на: достатній рівень життя; основні продукти харчування та питну воду; базовий притулок та житло; належний одяг; основні медичні послуги та оздоровлення; на вільний пошук можливостей для працевлаштування та участі в економічній діяльності; освіту та соціальне забезпечення [23]. Однак успішність забезпечення та дотримання усіх можливих прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, у першу чергу, ґрунтується на чіткому уявленні та визначенні, що саме є соціально-економічними та культурними правами внутрішньо переміщених осіб. Тож, предметне поле дослідження пов'язане з конкретизацією понять «соціально-економічні права і свободи внутрішньо переміщених осіб» та «культурні права і свободи внутрішньо переміщених осіб».

У юридичній літературі існують такі теоретичні погляди щодо тлумачення соціально-економічних та культурних прав. Так, Ю. Тодика, наголошував, що економічні, соціальні і культурні права – це права, пов'язані з діяльністю людини

в господарській сфері, її соціальними відносинами з суспільством, державою, колективами, іншими людьми, з діяльністю у сфері культури і духовного життя [263, с. 150]. О. Скакун тлумачить соціальні права як можливості (свободи) особистості та громадянина вільно розпоряджатися своєю робочою силою, використовувати її самостійно або згідно з трудовим договором, тобто право на вільну працю (вибір виду діяльності, нешкідливі умови праці, гарантований мінімальний розмір заробітної плати тощо), право на соціальне забезпечення, відпочинок, освіту, гідний рівень життя тощо [249, с. 196]. П. Рабінович визначає соціальні права як певні можливості людини, які необхідні для її існування та розвитку в конкретно історичних умовах, зумовлюються досягнутим рівнем розвитку людства та мають бути загальними, рівними для всіх людей [237, с. 16]. Г. Яковлєва соціальні права визначає як такі конституційні права, які спрямовані на забезпечення мінімальних потреб людини і громадянина шляхом надання особі певних матеріальних благ, достатніх для гідного життя та розвитку [289, с. 102]. О. Епель під конституційними соціальними правами людини і громадянина пропонує розуміти невідчужувані, невичерпні та такі, що не можуть бути скасовані й мають особливу правову охорону, можливості людини і громадянина, визначені та гарантовані Основним Законом, здобувати засоби для задоволення своїх найважливіших життєвих потреб у гідному рівні життя або отримувати такі засоби через соціальне утримання у випадку неможливості задовольнити відповідні потреби, які поширюються на соціальну сферу як на ту сферу, у якій людина реалізується як частина певної соціальної групи [70, с. 82].

Соціально-економічні права та культурні права торкаються таких важливих сфер людини, як підприємницька й інша економічна діяльність, власність, праця, відпочинок, здоров'я, освіта, і покликані забезпечити матеріальні, духовні й інші соціально важливі потреби особи. Соціально-економічні права мають специфічні особливості, що робить їх досить залежними від сталої економічної політики держави [119, с. 247]. О. Турута вбачає, що соціально-економічні та культурні права вимагають певних активних дій з боку органів держави в інтересах особи щодо створення спеціальних програм та впровадження відповідного

організаційно-правового та фінансового механізмів для їх забезпечення. Можливість забезпечення тих або інших соціально-економічних прав залежить від економічного стану держави, зрештою – від ефективності праці самих його громадян. Отже, ступінь реальності прав громадян другого покоління залежить від працездатності самих громадян. А держава, проводячи економічну політику повинна лише допомогти громадянам отримати та примножити їхні блага, а разом з цим і коло прав [265, с. 113]. А. Ковбан також підтримує позицію того, що соціально-економічні та культурні права людини пов'язані з концепцією соціальної держави та стосуються таких сфер життєдіяльності, як власність, трудові відносини, відпочинок, матеріальні та духовні потреби людини тощо. Оскільки саме такі права забезпечують людині гідний рівень життя та соціальну захищеність та гарантують її участь в економічному та соціальному прогресі суспільства [106, с. 79].

Культурні права деякою мірою є похідними від соціальних прав, оскільки соціальні права та свободи людини й громадянина відіграють активну роль у реалізації культурних прав. Так, освіта та творчість є неможливими в разі недотримання основних соціальних прав [234, с. 143-144].

А. Пазенюк акцентує увагу на те, що основні соціальні й економічні права людини та громадянина мають багато спільного, зокрема, сутністю цих прав є створені державою можливості для їх використання, а саме – можливість мати приватну власність, займатися підприємницькою діяльністю, отримувати соціальний захист, медичне страхування тощо. Змістом зазначених прав є створені державою умови для реалізації цих прав, а формою здійснення – спеціальний, установлений законом порядок їх використання. Відмінною залишається лише сфера застосування цих прав [163, с. 38]. Р. Веприцький під соціально-економічними правами розуміє можливість людини та громадянина у сфері власності, підприємництва, праці та відпочинку, соціального захисту, житлового забезпечення та охорони здоров'я, що мають за мету створення умов для належного розпорядження особою власністю і працею та захист працівників, що опинилися у складній життєвій ситуації, як з боку держави, так і з боку

суспільства [44, с. 10]. На основі розглянутих наукових точок зору та на підставі комплексного аналізу, автор вважає за необхідне надати власну дефініцію.

Соціально-економічні права і свободи внутрішньо переміщених осіб – це встановлені та гарантовані внутрішньо переміщеним особам можливості вільно користуватися та розпоряджатися основними складовими господарської діяльності (власністю, працею та ін.) з метою забезпечення своїх потреб та інтересів, гідних умов життя та/або отримання від держави матеріальних ресурсів у передбачених законодавством випадках. Сприяння реалізації соціально-економічних прав та свобод внутрішньо переміщених осіб передбачає забезпечення як економічного розвитку вказаних осіб, так і держави, з одного боку, та забезпечення соціальними благами державою відповідних осіб, з іншого. Забезпечення соціально-економічних прав та свобод внутрішньо переміщених осіб виступають гарантією реалізації інших прав, зокрема, культурних.

Культурні права і свободи внутрішньо переміщених осіб – це встановлені та гарантовані внутрішньо переміщеним особам можливості розвитку творчих здібностей, отримання освіти всіх рівнів, доступ до духовних й культурних надбань та ін. Культурні права і свободи внутрішньо переміщених осіб забезпечують їх інтелектуальний та духовний розвиток.

Окрім запропонованих визначень понять соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, необхідним також є виокремлення ознак останніх.

Важливо відзначити, що соціально-економічні та культурні права закріплені і гарантуються Конституцією України. Конституційні права й свободи мають свої ознаки, що відрізняють їх від інших прав і свобод. По-перше, вони володіють верховенством. Усі інші права і свободи повинні відповідати їм. Вони є правовою базою для прийняття всіх інших прав і свобод, що деталізують їх. По-друге, конституційні права і свободи є нормами прямої дії і мають гарантований захист. По-третє, вони базуються на конституційних принципах рівності для кожного і не можуть обмежуватися чи скасовуватися [115, с. 126-127]. А. Пазенюк виділяє такі ознаки соціально-економічних прав і свобод: коло суб'єктів, якими можуть

виступати всі фізичні особи; спільне коло об'єктів, які розташовані як у матеріальній, так і соціальних сферах, зокрема власність (житло, одяг, харчування), право на трудову діяльність тощо; спільним елементом є те, що реалізація цих груп прав залежить від економічних можливостей держави, які, у свою чергу, залежать від її політики [163, с. 38]. Л. Нікітенко серед спільних ознак соціально-економічних та культурних прав і свобод людини виділяє: матеріальну основу, суб'єкти та об'єкти, а ось сферу застосування останніх визначає, як відмінність [151, с. 32]. Таким чином, ознаками соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб дозволив виділити наступні авторські ознаки: суб'єкти (фізичні особи, які на законних підставах перебувають в Україні та перемістилися у межах державного кордону); об'єкти (матеріальні та нематеріальні блага); нормативність (закріплені на законодавчому рівні); постійний характер (незалежно від обставин повинні бути забезпеченні державою).

Внутрішньо переміщенні особи, перебуваючи на території власної держави, є її громадянами і користуються рівними з іншими громадянами правами. На відмінну від біженців, яким спеціальний правовий статус є необхідним, оскільки вони втратили захист власної держави і змушені шукати його на чужій території, внутрішньо переміщені особи не потребують такого статусу. Основний обов'язок і відповідальність за надання захисту і гуманітарної допомоги внутрішньо переміщеним особам, які стали жертвою порушень міжнародних норм у царині прав людини або норм міжнародного права, повинен бути наданий повний і вільний від дискримінації доступ до ефективних засобів правового захисту та до правосуддя [48]. Повернення внутрішньо переміщених осіб додому або місць постійного мешкання всередині своєї країни залежить, перш за все, від політичного врегулювання конфлікту, який має місце на певній території та вирішення тих обставин, за яких виникло таке переміщення.

Захист внутрішньо переміщених осіб та надання їм допомоги можливий тільки тоді, коли держава має змогу надати ефективну юридичну допомогу та

задовольнити їх, першочергово, найважливіші потреби: житло, вода, їжа, належні санітарні умови та медичне обслуговування.

У Глобальному звіті про внутрішнє переміщення визначено, що Україна, серед країн Європи та Центральної Азії, увійшла у п'ятірку країн за кількістю переміщень (конфлікти та катастрофи). Точні цифри щодо внутрішньо переміщених осіб, пов'язані з конфліктом, важко підрахувати. До причин цього належать відсутність доступу до невідконтрольних уряду територій та надмірно бюрократичний процес реєстрації внутрішньо переміщених осіб. Вважається, що цифри завищені в деяких регіонах та занижені в інших [6, с. 45]. Аналізуючи вищенаведену інформацію, вбачається, що серед 5 країн у рейтингу Україна є єдиною державною, де причиною внутрішнього переміщення населення є конфлікт.

Кожна країна, не зважаючи на те, які передові позиції вона займала до того, як зіткнулася з проблемою внутрішнього переміщення населення, стикається з економічною кризою, стає вразливою та втрачає свої позиції у рейтингу країн світу.

Так, у рейтингу країн за Індексом людського розвитку та його компонентів 2018, Україна посіла 88 місце, коли у 2015 р. займала 81 місце [85]. Позитивно, що відповідно до Індексу людського розвитку за 2020 р. Україна перебуває на 74 позиції. Це нижче середнього рівня Європи та Центральної Азії. Разом із тим, такий показник означає, що українська молодь не має можливостей вирости продуктивними дорослими. У Всесвітньому банку наголосили, аби поліпшити ситуацію в Україні, потрібні інвестиції в освіту, охорону здоров'я та соціальний захист населення [266]. Також причинами такого невисокого рейтингу України слід виділити економічну кризу, як наслідок збройного конфлікту та внутрішнє переміщення населення. Тож, ситуація для молоді зі статусом внутрішньо переміщених осіб є ще складнішою. Нестабільність у країні та неспроможність внутрішньо переміщених осіб повноцінно користуватись своїми правами породжує ще більше конфліктів, гендерної нерівності в усіх сферах життєдіяльності людини (від домашньої до політичної), гендерно зумовленого

насилля в усіх його проявах та бідність.

Незахищені верстви населення, у тому числі внутрішньо переміщені особи, які опинилися в інших регіонах (хоча і в межах своєї держави) потребують, як ніколи, допомоги у відновленні та захисті своїх соціально-економічних та культурних прав і свобод. У даному випадку уряд країни повинен докласти всіх зусиль, щоб домогтися рівного використання всіх прав і свобод людини і громадянина, як особами, які постійно мешкали у вказаному регіоні, так і особами, які зазнали внутрішнього переміщення всередині країни. Життя внутрішньо переміщених осіб у громадах достатньо тяжке, як морально й соціально, так і матеріально. Захист соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є першочерговим завданням будь-якої держави, яка зіткнулася з проблемою внутрішнього переміщення населення.

При цьому важливо дотриматися забезпечення прозорості (відкритості) дій влади та діалогу з громадськістю. Необхідно відходити від практики «замовчування» проблем, виходячи з корпоративних інтересів, до практики публічного звітування та обговорення рішень, підготовлених до виконання. Лише так можна подолати тотальну недовіру українців до всіх (за винятком близьких родичів), і особливо – високий рівень недовіри до органів державного управління і влади, та забезпечити підтримку з боку населення [131, с. 10].

Формування законодавчої бази, яка б задовольнила потреби внутрішньо переміщених осіб – складний та тривалий процес, який займає не один рік, оскільки прийняті нормативно-правові акти повинні вирішити багатоаспектні питання захисту соціально-економічних та культурних прав і свобод та їх гарантій. Слід наголосити, що законодавцю потрібно не тільки сформулювати нормативно-правову базу щодо захисту соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, а й контролювати її виконання, як особами публічного, так і приватного права. Тільки тоді законодавство України у сфері захисту внутрішньо переміщених осіб буде ефективним та цілеспрямованим.

Проведений аналіз дає підстави зробити такі висновки:

1. Трансформація у сучасному суспільстві в Україні викликана явищами, які істотно впливають на зміни соціальної дійсності. Одним із таких явищ є вимушена внутрішня міграція, підґрунтям якої став воєнний конфлікт на Сході України, наслідком якого є політична та соціально-економічна криза. Проблема історичного розвитку сучасної країни в умовах збройного конфлікту та захист соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є одним із пріоритетних напрямів досліджень у вітчизняній науці. Внутрішнє переміщення доцільно поділяти на три фази: виникнення підстав для переміщення (держава має зосередитись на запобіганні та викоріненні причин, що призводять до масового переміщення); процес переміщення (захист та допомога внутрішньо переміщеним особам та постраждалим особам/громадам у переміщенні до безпечної території держави; продовження роботи у напрямі викорінення причин, що призвели до масового переміщення); після переміщення (вироблення та реалізація довгострокових рішень для забезпечення всіх груп прав та свобод внутрішньо переміщених осіб).

2. Аналіз наукових досліджень та законодавства України й інших держав надав можливість констатувати про використання різних термінів (внутрішній мігрант, вимушені переселенці та ін.), що мають, як правило, тотожне значення, однак у контексті євроінтеграції та необхідності гармонізації законодавства України з міжнародними стандартами доцільним є використання саме поняття «внутрішньо переміщені особи» (*internally displaced persons*), яке є єдиною загальновизнаною категорією у міжнародному праві. Тож, цілком логічним є на рівні національного законодавства та правової доктрини застосовувати саме таке поняття.

3. Розуміння терміну «внутрішньо переміщені особи» є базовим елементом понятійного апарату дослідження. Для усунення колізії правових норм, які визначають особливості правового становища внутрішньо переміщених осіб, важливо спочатку привести юридичні терміни до таких, які мають однакове визначення у всіх актах з метою виключення можливості різного тлумачення

правових норм. Зважаючи на вищевикладене, пропонуємо абз. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» викласти в такій редакції «Внутрішньо переміщеною особою є фізична особа, яка на законних підставах перебувала на території України та покинула місце свого постійного проживання у межах державних кордонів, внаслідок впливу або загрози впливу масових збройних конфліктів, на ґрунті етнічних, расових, релігійних, політичних чи будь-яких інших розбіжностей, воєнних дій, надзвичайних ситуацій, катастроф природного чи техногенного характеру». З метою забезпечення єдності системи законодавства запропоновано внести термінологічні уточнення до підзаконних нормативно-правових актів та у майбутньому використовувати єдино визнане поняття «внутрішньо переміщені особи».

4. Визначення понять «соціально-економічні права і свободи внутрішньо переміщених осіб» та «культурні права і свободи внутрішньо переміщених осіб» має не лише важливе теоретичне значення, а безпосередню практичну спрямованість, оскільки від їх змістовного наповнення залежить правозастосування у сфері соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Аналіз доктринальних джерел, міжнародних стандартів та національного законодавства надало можливість ключовим елементами соціально-економічних прав та свобод внутрішньо переміщених осіб визначити гідний рівень життя та/або можливість отримувати від держави соціальні блага у випадку неможливості задовольнити відповідні потреби.

5. Соціально-економічні права і свободи внутрішньо переміщених осіб – це встановлені та гарантовані внутрішньо переміщеним особам можливості вільно користуватися та розпоряджатися основними складовими господарської діяльності (власністю, працею та ін.) з метою забезпечення своїх потреб та інтересів, гідних умов життя та/або отримання від держави матеріальних ресурсів у передбачених законодавством випадках. Сприяння реалізації соціально-економічних прав та свобод внутрішньо переміщених осіб передбачає забезпечення як економічного розвитку вказаних осіб, так і держави, з одного

боку, та забезпечення соціальними благами державою відповідних осіб, з іншого. Забезпечення соціально-економічних прав та свобод внутрішньо переміщених осіб виступають гарантією реалізації інших прав, зокрема, культурних. Культурні права і свободи внутрішньо переміщених осіб – це встановлені та гарантовані внутрішньо переміщеним особам можливості розвитку творчих здібностей, отримання освіти всіх рівнів, доступ до духовних й культурних надбань та ін. Культурні права і свободи внутрішньо переміщених осіб забезпечують їх інтелектуальний та духовний розвиток. Ознаками соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб дозволив виділити наступні авторські ознаки: суб'єкти (фізичні особи, які на законних підставах перебувають в Україні та перемістилися у межах державного кордону); об'єкти (матеріальні та нематеріальні блага); нормативність (закріплені на законодавчому рівні); постійний характер (незалежно від обставин повинні бути забезпеченні державою).

6. Національне законодавство у сфері захисту соціально-економічних та культурних прав внутрішньо переміщених осіб еволюціонує у складних політичних та соціально-економічних умовах. Однак, дотримання соціально-економічних та культурних прав внутрішньо переміщених осіб можливе лише за умов комплексного та системного реформування всіх сфер державного та суспільного життя.

1.2 Нормативно-правове регулювання соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб

Актуальність дослідження правового регулювання соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб викликане воєнними подіями на Сході України. З початку масштабного внутрішнього переміщення осіб на території України минуло вже 7 років. Внутрішньо переміщені особи були насильно змушені покинути свої домогосподарства та усталені умови проживання; опинилися у скрутному матеріальному та емоційному стані. Ситуація також була ускладнена необхідністю пройти соціальну адаптацію у приймаючих громадах.

Проблемі внутрішнього переміщення у країні з кожним роком присвячується все більше наукових робіт, в яких здійснюється критична оцінка воєнної агресії та насильницьке переміщення осіб із зазначенням тих чи інших проблем, з якими зіткнулися внутрішньо переміщені особи. Однак, бракує дослідження правового регулювання соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. До того ж, кожного року відбуваються нормативно-правові зміни, які також не завжди є ефективними та такими, що відповідають нинішнім реаліям, залишаються прогалини та виникають колізії між різними нормативними актами.

Необхідність забезпечення правового регулювання соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб зумовлювалася не тільки воєнним конфліктом на території країни, а й політикою уряду щодо утвердження в українському суспільстві нових норм життя й політичних поглядів. Така політика держави призвела до того, що не тільки особи переміщені всередині країни не знали як реалізувати та захистити свої права і свободи у новій дійсності та новому соціумі, а й жителі кожної області. Такі права як право на достатній рівень життя, право на соціальний захист, право на охорону здоров'я, право на підприємницьку діяльність, право на освіту та ін. – це та категорія прав людини, реалізація яких досить часто є проблематичною, особливо у державах перехідної

економіки, де складні політичні обставини, ще й до того ж на території якої відбувається воєнний конфлікт. За таких обставин проблема реалізації вказаною категорії осіб своїх соціально-економічних та культурних прав і свобод ще більше ускладнювалась.

Зважаючи на вищенаведене, дослідження правового регулювання соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб має не лише теоретичне значення, а й відіграє важливу практичну роль.

Історичні події, що постають перед державою та суспільством, вимагають переоцінки у підходах щодо правового регулювання соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Окремі аспекти правового регулювання соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб досліджувалися такими вітчизняними та зарубіжними вченими, як: В. Айрапетов, Є. Білоус, С. Булеца, Н. Вороніна, В. Гриценко, Т. Гонтар, Д. Дмитрук, В. Дуб, О. Зінченко, О. Лавер, Е. Лібанова, Т. Литвинова, І. Локтева, О. Макарова, О. Мартиненко, В. Надрага, Л. Наливайко, О. Перепелюкова, А. Погорєлов, Н. Покушева, О. Риндзак, Ю. Сапелкін, І. Сьомкіна, Л. Сіпко, І. Тітар, І. Трубавіна, М. Філяк, Н. Фролова, І. Хомишина та ін. І хоча проблематика нормативного-правового регулювання прав і свобод, у тому числі соціально-економічних та культурних, внутрішньо переміщених осіб ставала об'єктом дослідження, проте комплексного загальнотеоретичного вивчення цього напрямку не здійснено. Тож, саме вказаний такий підхід сприятиме систематизації та приведенню національного законодавства до міжнародних стандартів та якості.

За нинішніх умов вказане питання має особливо важливе значення, адже євроінтеграційний курс України зобов'язує привести національні нормативно-правові акти до вимог європейського та міжнародного законодавства з метою якісного забезпечення прав людини і громадянина у цілому та досліджуваної категорії осіб зокрема. Проте, також необхідно обов'язково врахувати вітчизняний досвід та історичні етапи становлення української державності.

Якісна нормативно-правова база виступає фундаментом у забезпеченні прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Національне законодавство має відповідати основоположним принципам права (справедливості, гуманізму, гідності тощо) та міжнародним стандартам.

Слід зауважити, що без глибокого усвідомлення процесів, які відбуваються у світі, сьогодні неможливо зрозуміти закономірність й основні засади власного національного державного розвитку та неможливе, перш за все, наукове прогнозування цього розвитку [144, с. 90]. Юридичне прогнозування у сфері захисту прав та свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні відіграє вагомую роль, оскільки, як уже згадувалося, кількість таких осіб сьогодні сягає близько 1,5 млн, а це занадто велика частина від загальної кількості всього населення України. Якість їх життя, як і кожного громадянина нашої держави, впливає на загальний стан розвитку України та відповідно її подальшого розвитку у напрямі демократичної, соціальної, правової держави.

Нормативно-правове регулювання соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб відображається у: законах України; підзаконних нормативно-правових актах; міжнародних нормативно-правових актах, ратифікованих Верховною Радою України.

Основні права, свободи та обов'язки людини і громадянина закріплені у II Розділі Конституції України. Тож, з метою комплексного дослідження необхідно проаналізувати всі елементи, враховуючи положення Основного Закону України, щодо закріплення соціально-економічних та культурних прав внутрішньо переміщених осіб [18, с. 26]. Комплекс взаємопов'язаних конституційних норм, якими гарантовані соціально-економічні та культурні права та свободи людини та громадянина, без винятку, передбачені, зокрема, у ст.ст. 21, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 53, 54 Конституції України [118] – вказані статті буде проаналізовано у тексті підрозділу з метою встановлення системно-логічних взаємозв'язків положень Конституції України та інших нормативно-правових актів.

Формування національного законодавства у сфері забезпечення соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб відбувається під впливом міжнародних та європейських стандартів. Забезпечення соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб закріплені у: Загальній декларації з прав людини від 10 грудня 1948 р., Міжнародному пакті про громадянські й політичні права від 16 грудня 1966 р., Міжнародному пакті про економічні, соціальні й культурні права від 16 грудня 1966 р., Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. та ін.; також у Керівних принципах ООН щодо переміщення осіб усередині країни від 1998 р., Рекомендаціях № 1877 від 24 червня 2009 р. «Забуті люди Європи: захист прав людини осіб, переміщених на тривалий час», Резолюції № 1708 від 28 січня 2010 р. «Вирішення майнових питань біженців і внутрішньо переміщених осіб» та багато ін.

Забезпечення соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні ускладнене, перш за все, ігноруванням та формалізмом у виконанні рекомендацій міжнародних організацій щодо захисту прав внутрішньо переміщених осіб, підтримки цієї категорії осіб та неналежною реалізацією програм та стратегій, прийнятих урядом країни.

В європейських країнах значну увагу приділяють практиці правозастосування та можливості якісної реалізації гарантованих європейським законодавством соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Для цього парламентом ЄС та парламентами країн-учасниць ЄС приймається спеціально орієнтоване законодавство, покликане захистити соціально-економічні та культурні права і свободи внутрішньо переміщених осіб.

Слід зауважити, що відповідна спеціальна нормативно-правова база була основою для формування українського законодавства з метою забезпечення соціально-економічних та культурних прав і свобод такої специфічної категорії осіб як внутрішньо переміщені особи.

Одним із аспектів вирішення проблем переселенців є нормотворча діяльність Верховної Ради України та інших державних установ. Зв'язок між ефективною

(оперативною, якісною, економічно виваженою тощо) нормотворчою діяльністю та результативністю державних структур щодо вирішення проблем вимушених переселенців. Відсутність досвіду, фінансових ресурсів, а також дія інших чинників зумовлюють «вузькі місця» і в цій сфері [49, с. 251].

Дослідження національного законодавства у сфері соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб надало можливість виокремити наступні групи нормативно-правових актів: спеціальне законодавство; нормативно-правова основа у сфері соціального захисту; нормативно-правова основа у сфері економічних прав; нормативно-правова основа у сфері забезпечення права на житло; нормативно-правова основа у сфері забезпечення права на освіту; нормативно-правова основа у сфері права на працю; нормативно-правова основа у сфері охорони здоров'я.

Спеціальне законодавство у сфері захисту прав внутрішньо переміщених осіб. Так, першим нормативно-правовим актом, який був націлений на правове регулювання такої категорії, як внутрішньо переміщені особи, у цілому є Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 р. [191]. У Законі визначені основні засади державної політики щодо захисту прав внутрішньо переміщених осіб, у тому числі й соціально-економічних та культурних та їх гарантій, визначено систему державних органів та повноваження й обов'язки кожного з них, запроваджено облік внутрішньо переміщених осіб та створено Єдину інформаційну базу даних про внутрішньо переміщених осіб.

Аналіз першої та чинної редакцій Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» дозволив дійти висновку, що в 2014 р. законодавець прийняв Закон, який в цілому не відповідав дійсності того часу та потребам внутрішньо переміщених осіб, починаючи насамперед, з визначення категорій осіб, які підпадали під таку категорія та мали право отримати статус «внутрішньо переміщена особа», вже згодом були внесені зміни, які ліквідували дискримінаційні положення Закону. Також, Закон у 2014 р. мав більш декларативний характер, оскільки дієвого механізму обліку внутрішньо

переміщених осіб запроваджено не було. Більш того Єдина інформаційна база даних про внутрішньо переміщених осіб була запроваджена тільки в грудні 2015 р., а реально почала працювати вже в 2016 р. Тривалий час внутрішньо переміщені особи були позбавлені можливості повноцінно реалізовувати свої соціально-економічні та культурні права. Слід зауважити, що й досі у вказаний нормативно-правовий акт Верховна Рада України вносить зміни, удосконалюючи його, адаптуючи під реальні вимоги часу та потреби внутрішньо переміщених осіб у реалізації своїх соціально-економічних та культурних прав та їх гарантій.

Закон України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» визначає правові та організаційні засади створення та функціонування Єдиного державного демографічного реєстру та видачі документів, що посвідчують особу, підтверджують громадянство України чи спеціальний статус особи, а також права та обов'язки осіб, на ім'я яких видані такі документи [188]. Слід пам'ятати, що якраз цей Закон визначає статус людини перед державою, а вже у подальшому регулює певні правовідносини, які згодом виникають. Для ідентифікації, перевірки інформації та отримання статусу внутрішньо переміщеною особою слід надати певний перелік документів, отримання яких регулюється саме цим Законом.

Крім того, 01 жовтня 2014 р. Кабінетом Міністрів України було прийнято Постанову № 509 «Про облік внутрішньо переміщених осіб» [215]. Вказана постанова була прийнята раніше, ніж сам профільний Закон, однак обставини, що відбувалися на території України зумовлювали крайню необхідність у прийнятті такого нормативно-правового акта, оскільки для взяття на облік внутрішньо переміщеної особи та підтвердження такого факту останній було необхідно звернутися до уповноважених органів соціального захисту населення. Без відповідної довідки внутрішньо переміщені особи та їх діти були позбавлені багатьох прав, зокрема права на соціальний захист, на охорону здоров'я, на освіту тощо.

Першочерговими проблемами всіх вимушено переміщених осіб, сімей з дітьми є реєстрація, житло, соціальні виплати, освіта дітей, особливо в дитячих садках, послуги з охорони здоров'я, працевлаштування працездатних членів родини й забезпечення певного рівня життя родини для виховання, догляду й розвитку дітей, життя членів сім'ї [264, с. 437].

Також у контексті захисту соціально-економічних та культурних прав і свобод є важливою Постанова Верховної Ради України від 17.03.2015 № 254-VIII «Про визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями» [179], якою певна територія України визначається тимчасово окупованою територією та запроваджується особливий порядок місцевого самоврядування.

Нормативно-правова основа у сфері соціального захисту. Наразі існує декілька постанов Кабінету Міністрів України, які регулюють питання соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам: «Про затвердження Порядку виплати пенсій та надання соціальних послуг громадянам України, які проживають на території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя» від 02 липня 2014 р. № 234 [203], «Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам» від 5 листопада 2014 р. № 637 [209] та «Деякі питання здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам» від 8 червня 2016 р. № 365 [62]. З першого погляду вказані постанови доповнюють одна одну, але якщо провести системний аналіз, то можна дійти висновку, про наявність колізій, що у свою чергу унеможлиблює повноцінну реалізацію своїх соціально-економічних та культурних прав. За таких обставин уряду необхідно привести у відповідність свої нормативно-правові акти, узгодити їх із актами вищої сили.

Між іншим, воєнні дії у Нагірному Карабасі також спричинили появу внутрішньо переміщених осіб. Так, соціальні гарантії внутрішньо переміщених осіб було деталізовано в законі «Про соціальний захист вимушених переселенців і осіб, прирівняних до них», прийнятому у 1999 р. Водночас створено Соціальний фонд захисту вимушених переселенців, основними завданнями якого стало створення необхідних умов для працевлаштування ВПО та зайняття

підприємницькою діяльністю шляхом встановлення квот у державних установах та організаціях, створення нових робочих місць. За неможливості забезпечення ВПО постійним місцем роботи, їх також залучають до тимчасових чи сезонних робіт [157]. Вважаємо за необхідне Україні врахувати досвід Нагірного Карабаху з питань забезпечення повноцінного соціального захисту та реалізації соціально-економічних та культурних прав внутрішньо переміщених осіб.

Закон України «Про гуманітарну допомогу» від 22.10.1999 р. [182] теж має безпосередній вплив на соціальні права внутрішньо переміщених осіб та врегульовує отримання, надання, оформлення, розподіл і контроль гуманітарної допомоги незахищеним категоріям населення, у тому числі внутрішньо переміщеним особам, які втратили велику кількість своїх статків під час переміщення, що передбачено ч. 1 ст. 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб».

Порядок отримання такої допомоги визначено Постановою Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 535 «Про затвердження Порядку використання коштів, що надійшли від фізичних та юридичних осіб для надання одноразової грошової допомоги постраждалим особам та внутрішньо переміщеним особам» [90, с. 64; 201]. Однак, у самому порядку використовується різна термінологія, так у підп. 2 п. 2, п.п. 3, 4 вказаного Порядку вживається «особам, які переміщуються», що призводить до колізії норм та неправильного правозастосування, оскільки осіб, які переміщуються значно більше, ніж осіб зі статусом «внутрішньо переміщені особи».

Нормативно-правова основа у сфері економічних прав внутрішньо переміщених осіб. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» гарантує громадянам України, які залишилися на тимчасово окупованій території України, повноцінний захист та реалізацію своїх соціально-економічних та культурних прав і свобод. Слід відзначити, що не всі громадяни мали можливість, з різних причин, покинути своє місце проживання, однак держава взяла на себе зобов'язання захищати соціальні-економічні та культурні права своїх громадян.

З метою захисту права на підприємницьку діяльність, яке гарантовано ст. 42 Конституції України, Верховна рада прийняла Закон України «Про створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України». Вказаний закон є спеціальним та направлений на врегулювання правових відносин між фізичними і юридичними особами, які перебувають на тимчасово окупованій території або за її межами [226]. Сьогодні залишається невирішеним питання списання безнадійного податкового боргу, що виник унаслідок обставин непереборної сили – тимчасової окупації Автономної Республіки Крим, хоча вищевказаним Законом передбачено захист такого економічного права, однак порядок реалізації такого права не передбачено, що підтверджується індивідуальною податковою консультацією Державної фіскальної служби від 30.11.2018 р. № 5023/6/99-99-17-04-15/ПК [93, с. 11]. З аналізу нормативно-правової бази та практики застосування окремих норм права вбачається, що хоча право на підприємницьку діяльність гарантовано Основним Законом та передбачено спеціальним законодавством, існують недоліки, які перешкоджають внутрішньо переміщеним особам в його реалізації.

Закон України «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» визначає тимчасові заходи для забезпечення підтримки суб'єктів господарювання, що здійснюють діяльність на території проведення антитерористичної операції, та осіб, які проживають у зоні проведення антитерористичної операції або переселилися з неї під час її проведення [230]. Однак між вказаним Законом та Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» є певна неузгодженість. З аналізу Закону України «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» вбачається, що в ньому не використовується поняття «внутрішньо переміщених осіб», а вживається «особи, які переселилися із зони проведення антитерористичної операції». У вказаний Закон неодноразово вносилися зміни, однак такий недолік законодавцям так і не усунуто, колізія в законодавстві й досі існує.

Нормативно-правова основа у сфері забезпечення права на житло. За фізичними особами незалежно від перебування їх на обліку як внутрішньо переміщених осіб чи від набуття ними спеціального правового статусу та за юридичними особами зберігається право власності, інші речові права на майно, у тому числі на нерухоме майно, включаючи земельні ділянки, що розміщені на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях, якщо таке майно набуто відповідно до законів України Закон України [217]. Держава гарантує право на власність (приватну), як це закріплено у ст. 41 Конституції України.

Право на житло є комплексним, невідчужуваним, постійним і непорушним конституційним правом. Загальне право на житло мають усі індивіди незалежно від територіальної залежності та політико-правового зв'язку з державою. Право на житло було виокремлено з права на достатній життєвий рівень, що зазначене в ст. 48 Конституції, яке охоплює також житло, достатнє харчування, одяг, що підкреслило його значущість та необхідність у ролі забезпечення гідного життя людини [105, с. 112].

Задля цього Урядом України було прийнято постанови та внесено зміни у деякі з них: Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг від 1 жовтня 2014 р. № 505 [212], Питання забезпечення житлом деяких категорій осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, а також членів їх сімей від 21 лютого 2017 р. № 119 [168], Питання забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України від 18 квітня 2018 р. № 280 [167], Про затвердження Порядку формування фондів житла для тимчасового проживання та Порядку надання і користування житловими приміщеннями з фондів житла для тимчасового проживання від 31 березня 2004 р. № 422 [208]. Крім того, були створені місця компактного проживання внутрішньо переміщених осіб у: Вінницькій, Дніпропетровській, Донецькій, Житомирській, Закарпатській, Запорізькій, Київській,

Кіровоградській, Луганській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Сумській, Харківській, Херсонській, Хмельницькій, Чернігівській, Чернівецькій областях, м. Києві. Держава здійснює допомогу внутрішньо переміщеним особам у реалізації їх конституційного права на житло (ст. 47 Конституції України), шляхом забезпеченням їх житлом, виділенням коштів для покриття витрат на проживання, оплату житлово-комунальних послуг.

Тож, реалізація права на житло внутрішньо переміщених осіб, насамперед, залежить від дотримання принципів правової держави в Україні та зусиль усіх суб'єктів правовідносин [170, с. 79].

Нормативно-правова основа у сфері забезпечення права на освіту. Проблеми, з якими зіткнулися внутрішньо переміщені особи не тільки матеріальні, соціальні, юридичні, побутові, а ще й освітні. Спеціальними законами у цій сфері є: Закон України «Про освіту» від 05 вересня 2017 р. [216], Закон України «Про професійну (професійно-технічну) освіту» від 10 лютого 1998 р. [222], Закон України «Про вищу освіту» від 01 липня 2014 р. [180], Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. [218], Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 р. [192], Закон України «Про позашкільну освіту» від 22 червня 2000 р. [220] тощо.

Соціальний захист внутрішньо переміщених осіб в сучасних умовах є одним з основних напрямів державної соціальної політики. Серед основних потреб внутрішньо переміщених осіб можна виділити необхідність здобуття освіти, адже саме за допомогою освіти внутрішньо переміщені особи мають можливість у подальшому реалізувати своє право на працю та право на достатній життєвий рівень, гарантовані Конституцією України. З метою захисту прав внутрішньо переміщених осіб за останні роки було прийнято низку нормативно-правових актів [95, с. 78].

Забезпечення реалізації прав внутрішньо переміщених осіб на здобуття освіти є вкрай важливим для розвитку дітей, підлітків, молоді та їх можливостей у майбутньому. Однакові умови доступу до освіти є важливим показником

інтеграції внутрішньо переміщених осіб у територіальні громади, які їх приймають [228].

Держава забезпечує: доступність і безоплатність дошкільної освіти в державних і комунальних закладах дошкільної освіти у межах державних вимог до змісту, рівня й обсягу дошкільної освіти (Базового компонента дошкільної освіти) та обов'язкову дошкільну освіту дітей старшого дошкільного віку; доступну й безоплатну дошкільну освіту в державних і комунальних закладах дошкільної освіти дітям з особливими освітніми потребами з урахуванням особливостей їх інтелектуального, соціального й фізичного розвитку в тій формі, яка для них є найбільш зручною та ефективною [186]. Діти – внутрішньо переміщені особи не є винятком, тому на початку збройної агресії на окремих територіях України, листом Міністерства освіти й науки України від 12 червня 2014 р. № 1/9-310 «Щодо прийому до дошкільних навчальних закладів дітей, які прибули з Донецької та Луганської областей на постійне або тимчасове проживання до інших населених пунктів України» [281] було рекомендовано здійснювати прийом дітей до дошкільних навчальних закладів без попередньої електронної реєстрації; для прийому дітей до дошкільного навчального закладу (групи) компенсуючого типу додатково забезпечувати подання висновку психолого-медико-педагогічної консультації, територіального лікувально-профілактичного закладу чи тубдиспансеру, направлення місцевого органу управління освітою, а в разі відсутності свідоцтва про народження дитини, сприяти батькам у його подальшому поновленні у встановленому законодавством порядку [94, с. 120]. З одного боку, Міністерство освіти і науки України вживає всіх необхідних заходів задля реалізації внутрішньо переміщеними особами – дітьми свого права на освіту, а з іншого - лист Міністерства має рекомендаційний характер, а, отже, не є обов'язковим до виконання. Таким чином, керівник навчального закладу вирішує на свій розсуд чи має право на зарахування до певного навчального закладу та чи інша дитина. Такі прогалини в національному законодавстві породжують дискримінацію та призводять до корупції в суспільстві. З метою забезпечення дієвого механізму реалізації внутрішньо

переміщеними особами своїх прав у сфері освіти, уникнення дискримінаційних норм та удосконалення чинного законодавства, слід внести зміни в профільне чинне законодавство.

Діти або один з їх батьків, які мають довідку про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи, довідку про звернення за захистом в Україні, посвідчення біженця, посвідчення особи, яка потребує додаткового захисту або якій надано тимчасовий захист, та які не мають одного чи обох документів, визначених підп. 1 та/або 3 п. 4 Порядку зарахування, відрахування та переведення учнів до державних та комунальних закладів освіти для здобуття повної загальної середньої освіти, зараховуються до закладу освіти без подання зазначених документів згідно з цим Порядком [204]. Кожна дитина може піти в школу, найближчу до її місця проживання, закріплену за цією територією – без жодних тестів, співбесід чи інших випробувань, вказана позиція ще раз була відображена у листі Міністерства освіти і науки України від 05 квітня 2019 № 1/9-227 «Щодо прийому дітей до перших класів у 2019 році», в якому були надані роз'яснення та ще раз наголошено, що довідка про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи є належним та допустимим документом, що місце проживання дитини на певній території.

Протягом двох років із зони АТО і Криму було переміщено 28 навчальних закладів, серед яких 18 – заклади вищої освіти. На масштаби проведеної роботи вказують дані, що були оприлюднені за результатами першого засідання Ради ректорів переміщених з Донбасу і Криму вищих навчальних закладів: кількість студентів переміщених вузів становить більше 40 тис. осіб, а навчальний процес забезпечують 3,4 тис. науково-педагогічних працівників [80, с. 6]. Таким чином, держава забезпечила можливість внутрішньо переміщеним особам та іншим громадянам, за бажанням, навчатися в навчальних закладах, які до АТО знаходились на території Донецької, Луганської областей та Автономної Республіки Крим.

Відповідно до абз. 1 ч. 17 ст. 44 Закону України «Про освіту» держава забезпечує дітям, зареєстрованим як внутрішньо переміщені особи, у тому числі

дітям, які навчаються за денною формою навчання у закладах вищої освіти, - до закінчення такими дітьми навчальних закладів, але не довше, ніж до досягнення ними 23 років, державну цільову підтримку для здобуття вищої освіти в державних та комунальних навчальних закладах. Державна цільова підтримка для здобуття вищої освіти надається у вигляді: повної або часткової оплати навчання за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів; пільгових довгострокових кредитів для здобуття освіти; соціальної стипендії; безоплатного забезпечення підручниками; безоплатного доступу до мережі Інтернет, систем баз даних у державних та комунальних навчальних закладах; безоплатного проживання в гуртожитку; інших заходів, затверджених Кабінетом Міністрів України [180]. Аналогічні норми закріплені в Законі України «Про професійну (професійно-технічну) освіту».

Задля реалізації вищевказаних положень та надання повноцінної державної підтримки Кабінетом Міністрів України було прийнято постанову від 23 листопада 2016 р. № 975 «Про надання державної цільової підтримки деяким категоріям громадян для здобуття професійно-технічної та вищої освіти», якою, крім того, що встановлено порядок, також визначено механізм надання державної цільової підтримки дітям, зареєстрованим, як внутрішньо переміщені особи.

Крім того, в момент ескалації конфлікту постановою Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2014 р. № 450 «Деякі питання надання (розміщення) додаткових місць державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних кадрів для громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території або переселилися з неї», було закріплено, що в разі наявності громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території або переселилися з неї та за результатами конкурсного відбору вступників у державні й комунальні вищі навчальні заклади не потрапили до переліку осіб, які рекомендовані вищим навчальним закладом до зарахування на місця державного замовлення, центральний орган виконавчої влади, до сфери управління якого належить навчальний заклад, за зверненням керівника вищого навчального закладу надає (розміщує) додаткові місця державного замовлення на підготовку

фахівців, наукових, науково-педагогічних кадрів з урахуванням наряду підготовки (спеціальності), обраного вступником [64].

Міністерство освіти і науки України розуміє нагальну необхідність у здобутті освіти внутрішньо переміщеними особами та їх дітьми, саме тому їм надані певні пільги, однак внутрішньо переміщені особи повинні дотримуватися певних принципів та уникати зловживанням цими привілеями.

У Плані заходів з реалізації Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року пріоритети у сфері освіти направлені на: підтримку територіальних громад, які приймають, у забезпеченні належних умов для здобуття дошкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної) та вищої освіти з урахуванням потреб внутрішньо переміщених осіб; сприяння здобуттю освіти дітьми з числа внутрішньо переміщених осіб; забезпечення безоплатного доступу до електронних версій підручників, навчальних посібників і навчально-методичних матеріалів для вихователів закладів дошкільної освіти та вчителів шкіл, учням - внутрішньо переміщеним особам закладів загальної середньої освіти, закладів професійної (професійно-технічної) освіти та студентам - внутрішньо переміщеним особам закладів вищої освіти; запровадження механізму здобуття дистанційної освіти (дистанційного навчання) для осіб, які постійно проживають на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях, Автономній Республіці Крим і м. Севастополі; забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб на здобуття освіти [200]. Кожне з цих ключових завдань, які ставить перед собою держава для захисту соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та їх гарантій, направлено на гармонізацію українського законодавства з міжнародними стандартами.

Нормативно-правова основа у сфері права на працю. Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі

професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки й перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб [118]. Право на достатній життєвий рівень (ст. 48 Конституції України) невід'ємно пов'язано з правом на працю (ст. 43 Конституції України), адже перше не можливе без другого. Право на працю та на достатній життєвий рівень є невід'ємними та не є винятком для внутрішньо переміщених осіб.

З метою захисту трудових прав внутрішньо переміщених осіб законодавцем вжито заходи сприяння зайнятості внутрішньо переміщених осіб, які працевлаштовуються за направленням територіальних органів центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, зазначених у частині першій цієї статті, належать: компенсація зареєстрованому безробітному з числа внутрішньо переміщених осіб фактичних транспортних витрат на переїзд до іншої адміністративно-територіальної одиниці місця працевлаштування, а також витрат для проходження за направленням територіальних органів центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, попереднього медичного та наркологічного огляду відповідно до законодавства, якщо це необхідно для працевлаштування; компенсація витрат роботодавця на оплату праці (але не вище середнього рівня заробітної плати, що склався у відповідному регіоні за минулий місяць) за працевлаштування зареєстрованих безробітних з числа внутрішньо переміщених осіб на умовах строкових трудових договорів тривалістю не більше шести календарних місяців, за умови збереження гарантій зайнятості такої особи протягом періоду, що перевищує тривалість виплати у два рази [196].

До заходів сприяння зайнятості належать: компенсація зареєстрованому безробітному з числа внутрішньо переміщених осіб фактичних транспортних витрат на переїзд до іншої адміністративно-територіальної одиниці місця працевлаштування; компенсація зареєстрованому безробітному з числа внутрішньо переміщених осіб витрат для проходження попереднього медичного та наркологічного огляду відповідно до законодавства, якщо це необхідно для

працевлаштування; компенсація витрат роботодавця на оплату праці за працевлаштування на умовах строкових трудових договорів зареєстрованих безробітних з числа внутрішньо переміщених осіб; компенсація витрат роботодавця, який працевлаштовує зареєстрованих безробітних з числа внутрішньо переміщених осіб, на перепідготовку та підвищення кваліфікації таких осіб [205]. Оскільки для власників приватних підприємств метою є отримання прибутку, цей порядок покликаний забезпечити зацікавленість останніх у прийнятті на роботу внутрішньо переміщених осіб. Вказаний порядок не поширюється на бюджетні організації.

Крім цього, державою було прийнято низку нормативно-правових актів та інших актів, націлених на безперешкодну реалізацію внутрішньо переміщеними особами свого конституційного права на працю, а саме: Про роботу за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій, які переміщуються з районів проведення антитерористичної операції від 04 березня 2015 р. № 81, Про реалізацію пілотного проекту із залучення до роботи членів малозабезпечених сімей та внутрішньо переміщених осіб від 02 грудня 2015 р. № 1154, Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті на фінансову підтримку заходів із залучення до роботи членів малозабезпечених сімей та внутрішньо переміщених осіб в умовах експерименту від 05 квітня 2017 р. № 224, наказ Міністерства соціальної політики України від 29 березня 2017 р. № 506 Про затвердження форм документів, необхідних для надання учасникам пілотного проекту безвідсоткової фінансової допомоги на поворотній основі для організації підприємницької діяльності в умовах експерименту.

Аналізуючи механізм забезпечення права на працю внутрішньо переміщеними особами, слід зазначити, що, по-перше, після працевлаштування внутрішньо переміщених осіб та проходження певної процедури власники небюджетних установ отримують додаткові пільги, а по-друге, внутрішньо переміщені особи теж захищені, оскільки випробування для такої категорії осіб не встановлюється при прийнятті на роботу [107].

Отже, сучасне законодавство щодо працевлаштування внутрішньо переміщених осіб має певні недоліки та проблеми, однак держава створює необхідні умови для вирішення цих проблем та недопущення їх зростання, шляхом удосконалення українського законодавства, підвищення правової культури та свідомості населення України. Одним із яскравих прикладів був загальнонаціональний правопросвітницький проєкт «Я МАЮ ПРАВО!», який реалізовувався Міністерством юстиції України із співпрацею з системою безоплатної правової допомоги, територіальними органами юстиції, за підтримки юридичних клінік, міжнародних донорів та партнерів. Такі дії держави сприяють не тільки підвищенню правової культури населення, а й залученню різноманітних категорії людей до співпраці, завдяки чому зростає працевлаштування внутрішньо переміщених осіб і не тільки.

Нормативно-правова основа у сфері охорони здоров'я. Право на охорону здоров'я, медичну допомогу закріплено в Конституції України [118], Цивільному кодексі України [274], Законі України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [161], Законі України «Про екстрену медичну допомогу» [187], Законі України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» [184], Постанові Кабінету Міністрів України від 17 серпня 1998 р. № 1303 «Про впорядкування безоплатного та пільгового відпуску лікарських засобів за рецептами лікарів у разі амбулаторного лікування окремих груп населення та за певними категоріями захворювань» [181], наказі Міністерства соціальної політики прийнято від 26 травня 2017 р. № 877 «Про затвердження Порядку оформлення без взяття на облік особових справ за місцем реєстрації фактичного місця проживання для забезпечення автомобілями осіб з інвалідністю та дітей з інвалідністю» [206], яких зареєстровано як внутрішньо переміщених осіб», міжнародних актах, які ратифікувала Верховна Рада України та інших нормативно-правових актах.

Слід зауважити, що право на охорону здоров'я включає в себе комплекс немайнових прав, таких як: право на усунення небезпеки, яка загрожуює життю та здоров'ю (ст. 282 ЦК України), право на медичну допомогу (ст. 284 ЦК України),

право на інформацію про стан свого здоров'я (ст. 285 ЦК України), право на таємницю про стан здоров'я (ст. 286 ЦК України), права фізичної особи, яка перебуває на стаціонарному лікуванні в закладі охорони здоров'я (ст. 287 ЦК України), право на особисту недоторканість (ст. 289 ЦК України), право на донорство (ст. 290 ЦК України), право на опіку або піклування (ст. 292 ЦК України), право на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 293 ЦК України) [274].

Кожна людина має природне невід'ємне і непорушне право на охорону здоров'я. Суспільство й держава відповідальні перед сучасним і майбутніми поколіннями за рівень здоров'я і збереження генофонду народу України, забезпечують пріоритетність охорони здоров'я в діяльності держави, поліпшення умов праці, навчання, побуту й відпочинку населення, розв'язання екологічних проблем, вдосконалення медичної допомоги й запровадження здорового способу життя [161].

Право на медичну допомогу є досить актуальним для внутрішньо переміщених осіб, оскільки більшість людей, які покинули свої домівки та переселилися до інших міст не мають із собою будь-якої медичної документації та останнім необхідно шукати медичний заклад до якого вони можуть звернутися та в якому мають можливість отримати послуги сімейного лікаря, терапевта, педіатра та інших спеціалістів. Такі проблеми внутрішньо переміщених осіб залежать, в першу чергу, від неналежного інформування останніх про заклади охорони здоров'я, які діють на тій чи іншій території, які саме послуги внутрішньо переміщені особи та їх діти мають право отримати в них безкоштовно. Також, такі особи потребують медичні препарати, щоб підтримувати своє здоров'я, у цьому випадку вже необхідне достатнє фінансування державою.

Всі ці проблеми внутрішньо переміщені особи, як правило, вирішують самостійно, оскільки, найчастіше, навіть медичний персонал не володіє інформацією де саме, які препарати, безкоштовно або на пільгових умовах мають право отримати внутрішньо переміщені особи та їх діти. Важливою передумовою

у вирішенні нагальних проблем останніх, у сфері охорони здоров'я, є навчання, тренінги самого медичного персоналу, як працювати з такою категорією громадян, куди необхідно звертатись їм за допомогою, консультацією. Кожна людина повинна пам'ятати, що захист життя, охорона здоров'я, вчасно та якісно отримана медична допомога це благополуччя нації в цілому, та кожної людини окремо.

Підводячи підсумки вивчення правового регулювання забезпечення соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні, слід зауважити, що наявні недоліки правового характеру не приводять до складних наслідків, однак унеможливають повноцінну реалізацію внутрішньо переміщеними особами таких прав і свобод. На гарантії соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб більшою мірою негативно впливають існуючі колізії у законодавстві, неузгодженість правових норм різних галузей права із вказаного питання та наявність законодавчих актів, які не відповідають сучасним потребам внутрішньо переміщених осіб та суспільства в цілому.

Необхідно наголосити, що в забезпеченні соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та їх гарантій в національному законодавстві важливу роль грає не кількість законодавчих актів, а їх якість. Необхідно викоринити формалізм у правозастосуванні чинного законодавства всіх, без винятку, суб'єктів правовідносин.

Національне законодавство у сфері забезпечення соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб перебуває на стадії становлення, тому залишаються невирішеними питання вдосконалення правового регулювання, що є завданням Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України та інших органів державної влади.

Формування системи українського законодавства щодо забезпечення соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб має базуватися на розробці єдиної уніфікованої системи взаємодії нормативно-правових актів.

Процес правової глобалізації активізує впровадження й реалізацію міжнародних і європейських правових стандартів у правотворчу, правореалізаційну й правозастосовну діяльність, насамперед, правоохоронну, правозахисну, судову. Зростає роль і значення норм, принципів і прецедентів міжнародного права, міжнародних договорів, ратифікованих Україною. Істотно посилюється вплив на правозастосовну практику міжнародних та європейських правових інститутів. Провідну роль у трансформації правозастосовної діяльності в національній правовій системі відіграють Рада Європи, ОБСЄ, ЄС, ПАРЕ, діяльність Венеціанської Комісії, Генеральної Дирекції з прав людини та верховенства права Ради Європи, практика Європейського суду з прав людини [272, с. 78-79]. Тож, окрім нормативно-правовий актів важливу роль у забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб сьогодні відіграють й інші форми права, серед яких судова практика. Сюди можна віднести першочергово практику Європейського суду з прав людини (легалізовано для України ще у 2006 р. Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»), рішення Конституційного Суду України, Верховного Суду та ін.

Важливо відзначити рішення Європейського суду з прав людини, які спрямовані на захист прав та свобод людини і громадянина та зокрема внутрішнього переміщених осіб: Рішення у справі «Щокін проти України» (Заяви № 23759/03 та № 37943/06) від 14 жовтня 2010 р.; Рішення у справі «Пічкур проти України» (Заява № 10441/06) від 07 листопада 2013 р.; Рішення у справі «Суханов та Ільченко проти України» (Заяви № 68385/10 та № 71378/10) від 26 червня 2014 р.; Рішення у справі «Кандиба Людмила Миколаївна та інші проти України» (Заява №33137/16) від 19 листопада 2020 р. та ін.

Щодо Верховного Суду, то це Рішення від 03 травня 2018 р. № Пз/9901/20/18 (№ 805/402/18) - про припинення виплати пенсії внутрішньо переміщеній особі; Рішення від 26 березня 2018 р. № Пз/9901/2/18 (№ 806/3265/17) - про оформлення паспорта громадянина України; Рішення від 30 березня 2018 р. № Пз/9901/22/18 (№ 812/292/18) - щодо нарахування пені та штрафів платникам податків,

розташованих у зоні АТО; Рішення від 09 грудня 2019 р. №Пз/9901/19/19 (№300/1695/19) - щодо розміру підвищення пенсії учасникам бойових дій тощо.

Характерно, що більшість звернень до Європейського суду справ людини та Верховного Суду спричинені необхідністю захисту державою саме соціально-економічних прав внутрішньо переміщених осіб (право на пенсійне забезпечення, соціальний захист тощо). Тож, судова практика сьогодні набуває все більшого значення у забезпеченні прав та свобод людини, є суттєвим способом захисту прав внутрішньо переміщених осіб і потребує окремого дослідження вітчизняними науковцями.

Аналіз положень законодавства та опрацювання різноманітних наукових підходів із вказаної проблематики, надає можливість зробити такі висновки:

1. Сучасні події, що постають перед державою та суспільством, вимагають переоцінки у підходах щодо правового регулювання соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Адаптація національного законодавства до нових вимог та потреб внутрішньо переміщених осіб під час кризи в Україні є нагальною проблемою. Ефективне нормативно-правове забезпечення соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є одним із пріоритетних напрямів правотворчої діяльності органів державної влади у взаємодії з інститутами громадянського суспільства.

2. Напрацьована міжнародними організаціями нормативно-правова основа та рекомендації щодо захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб стала основою формування національного законодавства у цій сфері. Разом із тим забезпечення соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб ускладнене, перш за все, ігноруванням та формалізмом у виконанні рекомендацій міжнародних організацій щодо захисту прав внутрішньо переміщених осіб, підтримки цієї категорії осіб та неналежною реалізацією програм та стратегій, прийнятих урядом країни.

3. Система нормативно-правового регулювання соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є ієрархічною та багатогалузевою й репрезентована такими елементами: закони України

(Конституція як Основний Закон України; конституційні закони; кодекси та звичайні закони); підзаконні нормативно-правові акти (постанови Верховної Ради України; укази Президента України; постанови Кабінету Міністрів України, міністерств, інших ЦОВВ та ін.); міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України та інші акти міжнародних та європейських організацій (декларації, рекомендації тощо ООН, Європейського Союзу, Ради Європи та ін.). Соціально-економічні та культурні права і свободи внутрішньо переміщених осіб забезпечується галузевим законодавством: конституційним, цивільним, трудовим, сімейним, адміністративним, кримінальним, інформаційним та ін. Положення щодо соціально-економічних та культурних права і свобод внутрішньо переміщених осіб уточнено та деталізовано у підзаконних нормативно-правових актах, що об'єднуються в окрему систему національного законодавства, основним критерієм диференціації яких є суб'єкт прийняття (Верховна Рада України; Президент України; Кабінет Міністрів України та центральні органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації; органи місцевого самоврядування тощо).

4. Дослідження правового регулювання соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб надало підстави констатувати, що окрім нормативно-правового актів, важливу роль у забезпеченні прав цієї категорії осіб у сучасних трансформаційних умовах правової системи України відіграє таке джерело права як судова практика – практика Європейського суду з прав людини, рішення Верховного Суду у зразкових справах та ін. Вказані інстанції прийняли рішення у ключових сферах щодо забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб, зокрема, щодо пенсійного забезпечення, соціальної допомоги.

5. Колізії та прогалини у правовому регулюванні не призводять до надскладних наслідків, однак унеможливають повноцінну реалізацію внутрішньо переміщеними особами своїх прав і свобод. На гарантії соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб більшою мірою негативно впливають колізії, що є у законодавстві, неузгодженість правових норм різних галузей права із вказаного питання та наявність

законодавчих актів, які не відповідають сучасним потребам внутрішньо переміщених осіб та суспільства у цілому. Однією з ключових проблем правового регулювання соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є відсутність ефективного механізму їх реалізації. З метою захисту економічних прав внутрішньо переміщених осіб законодавцю слід детально визначити механізм реалізації права списання безнадійного податкового боргу, що виник унаслідок обставин непереборної сили – тимчасової окупації Автономної Республіки Крим відповідно до Закону України «Про створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України», оскільки таке право повинно бути не тільки закріплено в Законі, а й гарантовано державно.

6. Складність у забезпеченні соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та їх гарантій зумовлена, в першу чергу, системою економічних, політичних та соціальних чинників. Останні потребують загальнодержавного реформування, з подальшим інформуванням населення щодо істотних змін в тих чи інших питаннях.

1.3 Поняття і система методів дослідження соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб

Нинішній розвиток загальнотеоретичної юриспруденції безпосередньо взаємопов'язаний не тільки з перманентним збагаченням та оновленням цієї галузі науки фактологією, розробкою нових теоретичних конструкцій та моделей, але й з розвитком методології дослідження.

Методологія справедливо визначається первинним компонентом у здійсненні наукового пізнання будь-якого явища. З тексту різних підрозділів дисертації зрозуміло, що права внутрішньо переміщених осіб та способи їх забезпечення еволюціонували, змінювалися в залежності від політичних, соціальних, економічних, ідеологічних та інших чинників, а також під впливом модернізації нормативних та інституційних механізмів на рівні національних, регіональних чи

міжнародних утворень. Відповідно до такої логіки відбувалися зміни і у сфері методології пізнання, яка трансформувалася, враховуючи просторові та часові аспекти, що у свою чергу наповнювалися, або ж, навпаки, не отримували подальшого розвитку, під впливом тих чи інших наукових поглядів та переконань.

Для сучасної системи методології дослідження властиві спадкоємність попередніх досягнень та разом із цим набуття нових якісних та кількісних вимірів. З метою здійснення комплексного аналізу існуючих проблем у сфері забезпечення соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, визначення минулих прорахунків, їх впливу на сучасний стан та отримання здобутків, розвитку правової доктрини у сфері прав та свобод людини і громадянина виникає потреба звернутися до методології дослідження.

Все це свідчить про теоретико-прикладне значення розгляду науковцями питання методології дослідження прав та свобод внутрішньо переміщених осіб у цілому та соціально-економічних та культурних прав і свобод зокрема.

Різні аспекти методології (поняття, система, наукові підходи, принципи, методи тощо) вивчали науковці з різних сфер, зокрема, такі як: Д. Анкін, А. Арямов, М. Бажанова, О. Бакєєва, Ю. Баулін, П. Берзін, О. Бигич, В. Біблер, Т. Білоус, С. Бобровник, В. Бочаров, А. Венгеров, К. Вотерс, К. Вульф, Н. Вяткіна, Х.-Г. Гадамер, М. Гельфер, О. Гілязова, М. Грачев, Г. Гриненко, Д. Данін, В. Демидов, М. Дністрянський, О. Зайчук, Е. Еббот, С. Єрмолаєва, В. Ільїн, В. Канке, Ж. Карбоньє, А. Кезін, С. Келіна, М. Кельман, Д. Керімов, А. Кожаров, М. Козюбра, В. Козлов, А. Колодій, М. Коржанський, В. Копейчиков, А. Крижанівський, Н. Крилова, Н. Крестовська, Н. Кузнецова, Н. Кушнарєнко, В. Лекторський, В. Лемак, О. Лисенко, С. Лихова, Г. Лонгіно, О. Лосева, С. Максимов, О. Малиновський, П. Матишевський, О. Мурашин, В. Навроцький, Є. Назимко, Л. Наливайко, Ю. Оборотов, Т. Ойзерман, І. Омельчук, Н. Оніщенко, М. Орзіх, Х. Перельман, О. Петришин, А. Піонтковський, В. Плотніков, П. Рабінович, Т. Радько, М. Рац, А. Річардсон, В. Селіванов, Л. Сидоренко, З. Сокулер, В. Сташис, М. Тарасов, В. Толстик, О. Третьякова, В. Туляков,

А. Фальковський, М. Хавронюк, О. Харитонova, Р. Циппеліус, Ю. Чистякова, О. Чучаєв, В. Шаповал, Ю. Шемшученко, В. Шкода, Г. Щедровицький, О. Ющик, О. Ярмиш та ін. Важливий внесок вказаних вчених сприяє подальшому розвитку методології. Проте, незважаючи на існування різних доктринальних позицій щодо розуміння природи, статусу, призначення, методології, її структури, все ж слід констатувати відсутність єдиного підходу до вирішення вказаних проблем. Ці проблеми ускладнюються в умовах становлення постнекласичної науки.

Слід відзначити, що науковцями не приділялась належна увага проблемі методології дослідження прав та свобод внутрішньо переміщених осіб, лише у деяких поодиноких публікаціях. Тож, логічним буде констатувати про відсутність єдиного визначення методології пізнання соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, її структури, проблем та шляхів розвитку.

Фундамент для підтвердження істинності тих знань, які будуть отримані у результаті здійсненого дослідження, а також забезпечення аналізу предмета дослідження як явища складного та багатогранного – це все властивості методології пізнання [273, с. 79-80]. Обраний автором предмет дослідження – соціально-економічні та культурні права і свободи внутрішньо переміщених осіб – безперечно є багатограним та виступає елементом більш складної системи, а саме – права та свободи людини.

Вирішення різних аспектів досліджуваної проблематики сприятиме розвитку прав та свобод людини і громадянина загалом, вдосконаленню національного механізму їх реалізації та інтеграції у міжнародний простір. Тим більше, що права та свободи людини як цілісна система в умовах глобалізації потребує сучасного погляду науковців, її системного оновлення через визначення закономірностей та взаємодії різних елементів як у середині цієї системи, так і поза нею, розвитку та вдосконалення цих складових.

Враховуючи зазначене, саме міждисциплінарний підхід та порівняльно-правовий аналіз національної та міжнародної доктрини щодо розвитку методології пізнання нададуть можливість сформулювати цілісне уявлення про

методологію пізнання соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, а також запропонувати висновки та рекомендації у цій сфері з метою підвищення якості у забезпеченні соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

На шляху утвердження методологічного плюралізму у сучасній національній юридичній науці актуалізуються пошуки нових засобів осягнення права, а також проходить процес докорінного переосмислення традиційних [267, с. 1].

Сьогодні поряд із дисциплінарними дослідженнями на перший план висуваються міждисциплінарні та проблемно орієнтовані форми дослідницької діяльності. Класична та певною мірою не класична науки часто були орієнтовані на осягнення ізольованого фрагмента дійсності, що виступав як предмет тієї чи іншої наукової дисципліни. Дисциплінарні дослідження домінували, хоча й доповнювалися міждисциплінарними. Що ж до специфіки науки кінця ХХ – початку ХХІ ст., то її визначають комплексні дослідницькі програми, у яких беруть участь фахівці різних галузей знань [252, с. 287]. Міждисциплінарність як методологічний принцип сучасного наукового пізнання припускає широке використання наукової інформації шляхом взаємодії диференційованих за змістом наукових дисциплін [38, с. 180]. Використання міждисциплінарних підходів дозволяє подолати високий рівень догматизації, який характерний для вітчизняної юридичної науки – за рахунок привнесення нових тем, проблем, питань, концепцій, понять може бути забезпечено розвиток правової та державної сфер [56, с. 89]. Міждисциплінарність – ознака сучасної науки, не лише юридичної, а й усього комплексу наук соціально-економічного профілю. До міждисциплінарного інструментарію належать наукознавчі, організаційні, історичні, інформаційні та інші підходи [26, с. 112; 280, с. 209-210]. Міждисциплінарні зв'язки у сфері пізнання соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб передбачають систему взаємозв'язків досліджуваного явища з різними філософськими, соціологічними, політологічними, управлінськими, юридичними та іншими компонентами, що сприяють всебічному вивченню

соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Міждисциплінарність, з одного боку, – це запозичення взаємопов'язаними науками методів, інструментарію, результатів дослідження, використання їхніх теоретичних схем, моделей, категорій, понять. З іншого боку, – це не лише запозичення методів, інструментарію різних наук, а інтеграція останніх у сенсі конструювання міждисциплінарних об'єктів, предметів, опрацювання яких дозволяє отримати нове наукове знання [112, с. 18]. Міждисциплінарність – синергія різних наук у пізнанні предмета дослідження. Міждисциплінарний підхід у вивченні соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, що виражається в інтеграції різних наук, сприяє виявленню реальної сутності та змісту цього явища, розкриттю ролі держави, міжнародних урядових організацій, інститутів громадянського суспільства у реалізації внутрішньо переміщених осіб своїх прав та свобод, зокрема, соціально-економічних та культурних.

Сьогодні, аналізуючи різні дослідження, пов'язані з визначенням дефініції «методологія», необхідно зазначити, що є різні, а подекуди й неоднозначні погляди. Як наголошують науковці, це пов'язано із тим, що не всі дослідники прагнуть заглянути у глибинну сутність цього поняття, оскільки у самій методології є багато незрозумілого та недослідженого, а також це поняття часто підміняють поняттям «методика» тощо. Отже, розвиток модерної юридичної науки потребує чітко сформованої методології дослідження. На основі цього варто зазначити, що необхідно продовжувати науковий пошук у питаннях дослідження методології, зокрема в сучасному правознавстві [137, с. 117]. З цим висновком складно сперечатися й більше того, такий стан речей не може не впливати на визначення поняття «методологія дослідження соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб».

З урахуванням цього, необхідно проаналізувати авторські підходи до поняття «методологія» та запропонувати авторську дефініцію поняття «методологія»

дослідження соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» та розкрити її систему.

Досить тривалий період методологія розглядалася лише як вчення про методи діяльності (метод і «логос» – вчення) [99, с. 33-35]. Проте наукові дослідження цього питання призвели до більш широкого розуміння поняття «методологія» та її елементів у XX ст. та подальшого розширення змісту цієї категорії у XXI ст., що викликано розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, діджиталізацією та багато ін.

На сучасному етапі розвитку науки фундаментальний вклад у формування системи знань про методологію здійснив М. Кельман. На його думку, у вітчизняній науковій літературі методологію розглядають як вчення про структуру, логічну організацію, методи та засоби діяльності; систему принципів і способів організації та побудови теоретичної і практичної діяльності, а також вчення про цю систему; систему підходів, методів і засобів пізнання державно-правових явищ та виокремлення загальних закономірностей їх виникнення, функціонування та розвитку; сукупність підходів, способів, прийомів та процедур, що застосовуються в процесі наукового пізнання та практичної діяльності для досягнення наперед визначеної мети [99, с. 33-34; 100, с. 34]. Методологія – складний соціокультурний феномен, у якому виразно відображається специфіка пізнавального дискурсу сучасності. Характерно, що вона виходить за межі наукового пізнання, миследіяльнісно охоплюючи увесь соціокультурний світ у його мультипроблемності, багатопредметності, конкретно-історичному часопису [98, с. 35]. Сьогодні сформувалися низка підходів до поняття методології, яку розуміють як діяльність вченого у процесі пізнання та мислення; сукупність наукових підходів, методів, принципів наукового пізнання; систему філософських основ пізнавальної діяльності тощо.

Н. Мельник наголошує, що під методологією в сучасному правознавстві слід розуміти сукупність методів, засобів, принципів та процедур наукового дослідження, що застосовуються в процесі наукового пізнання визначеної проблеми, за допомогою яких дослідник обґрунтовує досліджуване ним явище.

Методологія – це певний концептуальний виклад мети, змісту, методів та принципів дослідження, на основі яких можна отримати максимально об'єктивну та точну інформацію про досліджувані явища та процеси [137, с. 122-123]. Р. Шевчук пропонує розуміти методологію в онтологічному та гносеологічному аспектах. У першому випадку – це система філософських засад пізнавальної діяльності та відповідних загальнонаукових, міжгалузевих та галузевих наукових принципів, методів, категорій і теоретичних положень, що забезпечують отримання та систематизацію нових знань про об'єктивну реальність; у другому – вчення про суттєві властивості й закономірності виникнення, функціонування та розвитку множини методологічних систем» [277, с. 42-43]. Отже, проаналізовані визначення категорії «методологія» надають підстави сформулювати наступну дефініцію терміну «методології дослідження соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» – це впорядкована система взаємоузгоджених та взаємопов'язаних принципів, методів, методологічних підходів та інших складових, використання яких у логічній єдності надає можливість дослідити та отримати істинні знання у сфері соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Методологія пізнання соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є багаторівневою та включає загальнофілософські підходи, загальнонаукові, спеціальні та власні методи правознавства дослідження вказаного предмета.

Головним у науковій діяльності є досягнення істинності знань, чого можна досягнути лише за допомогою певної системи методів та принципів наукового пізнання. Оскільки у науці об'єктивно відсутня універсальна система набору методів щодо вивчення різних наукових проблем, необхідним є конструювання належної теоретичної моделі методології пізнання [57, с. 98-99]. Враховуючи модернізацію суспільних цінностей та оновлення світоглядних установок, методологія пізнання соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб має здійснюватися на сучасній системі теоретичних

уявлень, сформованих на основі методологічних підходів, методів та принципів пізнання.

Специфіка об'єкту та предмету є основою для обрання певної системи наукових підходів, методів та принципів дослідження соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Будь-який науковий метод, сам по собі, без урахування інших факторів, що сприяють успіху пізнання, не виведе людину до істини, але він здатний дисциплінувати хід пізнання і дає можливість досліднику зекономити час і сили та більш раціонально й ефективно досягти розшукованої істини [66, с. 81]. Так, вимогами до наукового методу є: детермінованість, що полягає в обумовленості закономірностями як об'єкта, так і пізнавальної діяльності; заданість метою дослідження, що характеризується відповідністю всіх компонентів методу мети дослідження; результативність та надійність, тобто наявність результату з високим ступенем вірогідності; ефективність, що характеризується досягненням мети дослідження з мінімальними затратами і максимальним результуючим ефектом; економічність, що полягає в можливості досягнення конкретних результатів без додаткових затрат і зусиль; доступність у розумінні й застосуванні [287, с. 16].

Кожен період історичного розвитку юридичної думки характеризується домінуванням тих чи інших методологічних підходів та прийомів [83, с. 296; 101, с. 89]. У сучасних умовах важливим є не лише інтегрувати пізнавальні методи з інших наукових сфер, розробляти нові та впроваджувати їх, а використовувати й ті методологічні підходи та методи, що протягом століть довели своє інструментальне значення та мають активно використовуватися й у сучасних дослідженнях, серед таких первинну роль відіграють метафізика та діалектика як методологічні підходи.

Філософська наука має неоднозначне відношення до метафізики: від її тотального сприйняття як окремої науки (часи античності та середні віки), до її невизнання у пізній новий час (період зародження позитивізму) та певному відродженні в сучасну добу. Сьогодні найбільш поширеною є диференціація

метафізики на загальну та особливу. Перша вивчає все суще (об'єктивно існуюче), інша – причини існуючого. На нашу думку, з огляду на постійне відродження права сили у соціальних зв'язках, логічним є дослідити зазначений феномен саме з цієї точки зору – причинності [35, с. 72; 60, с. 4]. З позицій метафізики як методологічного підходу предмети і явища розглядаються у статиці, як відсторонені від впливу інших чинників, що дає можливість «заглянути усередину» правових явищ, процесів, досліджувати їх ознаки і властивості, їх юридичну природу [77, с. 41]. Застосування цього методологічного підходу уможливило розкриття особливостей соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб на тому чи іншому етапі еволюції Української держави та зарубіжних країн.

Разом із тим, метафізичний спосіб, хоча й є правомірним і навіть необхідним у певних галузях, залежно від характеру предмета, рано чи пізно досягає кожного разу тієї межі, за якою він стає однобічним, обмеженим, абстрактним і заплутується у нерозв'язних суперечностях, тому що за окремими речами він не бачить їх взаємного зв'язку, за їх буттям – їх виникнення та зникнення, через їх спокій забуває про їх рух. Метафізика є методологічною «територією» догматика і скептика. Для того, щоб не застрягти на ній, єдино актуальним для сучасного рівня науки є діалектичний спосіб мислення, діалектична логіка, яка не заперечує важливого значення формальної логіки, але пояснює межі її можливостей [288, с. 102]. Так, за допомогою діалектичного підходу визначено сутність та зміст понять «внутрішньо переміщені особи», «переселенець», «мігрант» як загальноправових понять, розкрито їх взаємозв'язок та взаємообумовленість, наголошено на їх постійній динаміці, особливо поняття «внутрішньо переміщені особи», в контексті міжнародних стандартів та національного законодавства.

В найбільш загальному розумінні термін «діалектика» означає єдність та боротьбу протилежностей. Проте, незважаючи на лаконічність даного визначення, питання діалектики у праві уже не одне століття цікавить філософів та мислителів, і, так чи інакше, діалектика права відображається у змісті не лише нормативно-правових актів, але й правових звичаїв та суспільних реалій. Таким

чином, поняття діалектики має філософський зміст, а категорії діалектики права глибоко переплітаються із іншими базовими філософсько-правовими проблемами, такими як антропологія права, онтологія права, гносеологія права, соціальна філософія тощо [109, с. 45]. У контексті предмету дослідження діалектика проявляється наступним чином.

Діалектика надає змогу виявити протиріччя, закладені в систему взаємовідносин між внутрішньо переміщеними особами в середині групи, а також між внутрішньо переміщеними особами та органами державної влади і органами місцевого самоврядування, інститутами громадянського суспільства, приймаючими громадами та іншими суб'єктами, й таким чином розглядати протиріччя як основне джерело для подальшого руху й розвитку. З'ясування суті та визначення протиріч між різними суб'єктами у сфері реалізації соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб виступає фундаментом для розуміння удосконалення системи гарантій в їх нерозривному взаємозв'язку з сучасним станом політичної, економічної, соціальної, культурної систем з метою формування ефективних пропозицій.

Діалектичний підхід уможливив установити системні протиріччя у сфері правового регулювання соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб – термінологічні неточності, наявність колізій між різними нормативно-правовими актами та прогалин.

Комбінація діалектичного та еволюційного підходів забезпечила розкриття ретроспективи гарантування прав та свобод внутрішньо переміщених осіб на національному рівні та в окремих зарубіжних країнах через демонстрацію якісних та кількісних змін в матеріальній (в економіці, покращення технологій, організації різних процесів тощо) та нематеріальній сферах (викорінення стереотипів у ставленні різних суб'єктів до внутрішньо переміщених осіб, зміні інтересів та потреб та ін.).

На необхідність та важливість досліджень різних явищ крізь призму синергетики акцентують Л. Антипенко, К. Бейлі, Л. Бойко-Бойчук, І. Гобозов,

М. Ейген, Р. Карпинська, І. Кривцова Д. Неліпа, С. Никольський, О. Новакова, С. Ситько, Г. Хакен, Дж. Россер, М. Шаповаленко, О. Ющик, Ю. Яковець та ін.

Синергетику (від грец. *synergetikos* – спільний, узгоджено чинний) трактують як галузь наукового знання, в якій засобом міждисциплінарних досліджень виявляються загальні закономірності самоорганізації, становлення стійких структур у відкритих системах [153, с. 502]. Тож, у тому числі, через синергетику буде реалізовано міждисциплінарний підхід у пізнанні соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, а також вдосконалення понятійно-категоріального апарату.

Синергетика є комплексом порядків, що самоорганізуються та перебувають у взаємодії під впливом внутрішньо системного детермінанта – правосвідомості, що визначає форму правової самоорганізації [124, с. 15]. Синергетичний підхід розвинувся під впливом загальної теорії систем, тож принципи системного аналізу можуть використовуватися в синергетичних розробках [150, с. 50]. Синергетика у дослідженні соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб виражається у необхідності адекватного (розумного) розширення їх прав та можливостей, а також участі громадськості та інших суб'єктів у сприянні реалізації внутрішньо переміщеними особами своїх прав та свобод.

Синергетична парадигма сприяє кращому пізнанню суспільної трансформації. Синергетичний аналіз дозволяє з наукових позицій розкрити як сутність, зміст і особливості трансформаційних процесів, так і зміст, напрями та рівні політичної діяльності по регулюванню і управлінню цими складними процесами. Синергетика вагоме значення відводить аналізу людини (її ролі, інтересам, мотивам), адже вона своєю діяльністю здатна змінити напрям розвитку суспільства [32, с. 9]. Саме цей підхід надав можливість розкрити та охарактеризувати перетворення в українському суспільстві, в політичній, економічній, соціальній, культурній системах крізь призму появи такої великої групи (майже 1,5 млн осіб) як внутрішньо переміщені особи, що суттєво вплинуло

на подальший вектор розвитку Української держави. Обов'язково слід відзначити, що цей вектор зумовлений також і воєнними подіями на Сході країни.

Синергетичний підхід підтверджує положення про те, що соціальна система має специфічну особливість – у ній самоорганізація доповнюється організацією, оскільки у суспільстві діють люди, які володіють певним рівнем розвитку свідомості та формують власні цілі і процедури їх досягнення [159, с. 157]. З позицій синергетичного підходу як складну систему розглянуто права та свободи людини, а права та свободи внутрішньо переміщених осіб як її елемент, проте такий, що має специфічний механізм реалізації. Вдалося виявити та розкрити закономірності між, наприклад, станом правового регулювання прав внутрішньо переміщених осіб та їх реалізацією, що також у свою чергу сприяло з'ясуванню існуючих суперечностей у системі національного законодавства та відповідності його міжнародним стандартам.

Важливий методологічний вплив на пізнання соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб має антропологічний підхід, адже людиномірність сьогодні має виступати основою будь-якого дослідження.

У сучасній правовій науці людиноцентризм – це нова філософсько-світоглядна позиція, яка має потенціал стати вирішенням багатьох теоретико-правових проблем, що активізувалися на початку ХХІ ст. [149, с. 219]. До таких проблем не можна не віднести продовження військових конфліктів та відповідно збільшення кількості біженців та внутрішньо переміщених осіб, що вимагає особливої уваги до забезпечення їх прав та свобод.

Нині антропологію пропонується розглядати у таких вимірах: як метатеорія наук про людину, її буття в культурі та соціумі, що інтегрує результати цих наук; як філософію глибинного духовно-душевного, буттєвого й морального розвитку людини, який виводить за межі звичного й буденного, — того, що в західній філософській думці здобуло назву трансцендування [271, с. 15]. У контексті дослідження соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб через інструментальний потенціал антропологічного підходу

акцентовано увагу на важливості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування у забезпеченні прав та свобод досліджуваної категорії осіб, особливо враховуючи їх вразливий стан.

Одним із ключових понять антропології є поняття «культура». Культура у загальному значенні розуміється як поняття, яке охоплює знання, вірування, мистецтво, моральність, право, звичаї, а також здібності та при звичаєння, що здобуваються людиною, як членом певного суспільства [7, с. 7; 276, с. 24]. З таких позицій через людиноцентристський підхід досліджено культурні права внутрішньо переміщених осіб. Встановлено, що високий інтелектуальний і культурний розвиток суспільства є запорукою якісних перетворень у державі. Реалізація культурних прав внутрішньо переміщених осіб вийшла на другорядний рівень у контексті проблем забезпечення їх соціально-економічних потреб. Посилення культурної сфери відіграє важливу роль у розвитку людського капіталу, забезпечує формування громадянського суспільства і активної самоорганізації громад, впливає на демократизацію держави загалом і зміцнення верховенства права. У зв'язку з вимушеним переміщенням в Україні постало питання щодо оновлення, доопрацювання та вдосконалення національного законодавства з метою захисту культурних права внутрішньо переміщених осіб на всіх рівнях відповідно до міжнародних стандартів.

Окрім того за допомогою антропологічного підходу констатовано увагу на непомірних збитках для культурної сфери, пов'язаних з воєнними подіями на Сході України, руйнування/знищення результатів культурної, наукової та творчої діяльності українського суспільства.

В аспекті предмету дослідження логічний продовження у взаємозв'язку з антропологічним підходом до пізнання соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб виступає комунікативний підхід.

За допомогою антрополого-комунікативного підходу пізнання людиноцентризму в праві має всеохоплюючий характер, а також людина як соціокультурна істота, її права та свободи, інтереси та потреби визнаються найвищою цінністю для держави та суспільства, комунікація відповідно до моделі

«людина – суспільство – держава» має здійснюватися на засадах рівності, партнерства, ідеалах справедливості та соціального консенсусу, і саме людина є пріоритетом для цивілізаційного прогресу [149, с. 219-220]. Соціальна правова держава регламентує рівність суб'єктів права у всіх сферах (приватних та публічних) комунікації та взаємодії. Однак, як уже відзначалося внутрішньо переміщені особи перебувають у більш вразливому стані через потрясіння різного характеру, що також впливає на стан їхньої комунікації із зовнішнім світом. Тож, через систему гарантій держава зобов'язана сприяти та допомагати у якісній взаємодії внутрішньо переміщених осіб, наприклад, через місцеву владу, оскільки місцева державна адміністрація має безпосередню наближеність до внутрішньо переміщених осіб і комплексне розуміння їх проблем. Разом із тим, констатовано про відсутність системної, скоординованої співпраці з іншими гарантами місцевого рівня. У зв'язку з таким станом важливим є активізувати комунікації місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування з внутрішньо переміщеними особами.

Системний підхід як метод пізнання набув поширення у 1960-1980-х рр. Основні наукові праці щодо застосування системного підходу в галузі суспільних наук припадають на середину 1970-1980-х рр., коли були опубліковані ґрунтовні філософські дослідження [46, с. 30]. Базовою основою системного підходу є поняття «система». Суть поняття «система» не можна не враховувати при зміні меж цілісних систем, а саме: в процесі зміни меж діяльності, контролю та відповідальності; вдосконалення організаційних форм управління; створення різних форм горизонтальної та вертикальної інтеграції; визначення ролевих функцій суб'єкта; визначення критеріїв оцінки діяльності тощо [255, с. 64-65]. За допомогою системного підходу розкрито систему гарантій соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Так, встановлено, що ця система гарантій складається з загальних (економічні, політичні, соціальні, ідеологічні та культурно-духовні) та спеціальних гарантій (нормативно-правові, організаційно-правові (інституційні). Також через взаємодію різних елементів у

гарантуванні соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб розкрито внутрішні властивості системи.

Системний підхід надав можливість виявити розбалансованість у національному законодавстві, що регулює забезпечення соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та запропонувати її шляхи подолання.

Надзвичайно важливим у дослідженні соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є використання аксіологічного (ціннісного) підходу.

Так, аксіологія – вчення про цінності. Згідно з аксіологічним підходом, людські діяння можуть бути осмислені лише у співвіднесенні з цінностями (благами), якими визначаються норми і цілі поведінки людей. У юриспруденції цей підхід використовується при дослідженнях цінності права, правової культури, суспільної значущості (суспільної користі і суспільної небезпеки) діянь у сфері дії права [141, с. 186]. Людина – найвища соціальна цінність. Важливо, що цей постулат ретрансльовано в Основному Законі України. Забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб має відбуватися, першочергово, до того ж на всіх рівнях – локальному, регіональному, національному, міжнародному, крізь призму цінності кожної людини для суспільства: через її інтелектуальний та духовно-культурний потенціал, що є запорукою якісних трансформацій у державі. Проте в сучасних умовах внутрішньо переміщені особи далеко не завжди отримують якісну підтримку від держави та неурядових організацій, продовжують залишатися сам на сам у неспроможності реалізувати свої соціально-економічні та інші права.

Суттєве теоретичне та прикладне значення для пізнання соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб має герменевтичний підхід.

Особлива популярність герменевтики у XXI ст. пояснюється тим, що вона визнається дієвою універсальною соціогуманітарною методологією, яка пов'язується з розумінням, тлумаченням/інтерпретацією та застосуванням.

Функція інтерпретації полягає в тому, щоб навчити розуміти текст і його цінність. Застосування є умовою, що дистанція між ситуацією створення тексту та часом її інтерпретації подолана завдяки зусиллям інтерпретатора [66, с. 92]. За допомогою герменевтичного підходу встановлено сутність низки нормативних положень у сфері регулювання соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Особливо важливе застосування герменевтики в умовах євроінтеграції України та уніфікації національного законодавства та практики його застосування до вимог основоположних міжнародних стандартів, зокрема, щодо забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб. Акцентовано, на цілісності та багаторівневості системи нормативно-правового регулювання соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, зумовлених взаємодією міжнародного та національного законодавства, матеріальних і процесуальних норм права тощо.

Евристичні та гносеологічні можливості інституціонального підходу сприяли визначенню ролі та системи органів державно влади та органів місцевого самоврядування, що виступають гарантами реалізації соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Констатовано необхідність розвивати інституційну спроможність органів публічної влади щодо забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб. Окрему увагу зосереджено на взаємодії органів публічної влади з внутрішньо переміщеними особами та інститутами громадянського суспільства у напрямі вироблення стратегій щодо захисту досліджуваної категорії осіб. Встановлено, що ефективне нормативно-правове забезпечення соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є пріоритетним напрямом правотворчої діяльності органів державної влади у взаємодії з інститутами громадянського суспільства.

За допомогою методу класифікації запропоновано класифікацію гарантій соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб тощо.

За допомогою використання статистичного методу констатовано, наприклад,

про необізнаність щодо можливості отримання безкоштовно або на пільгових умовах тих чи інших медичних і соціальних послуг, пов'язаних з охороною здоров'я, здійснивши аналіз звітних даних робочих органів виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України. Це дозволило сформулювати пропозиції щодо підвищення обізнаності внутрішньо переміщених осіб своїх прав та можливостей тощо.

У кожному підрозділі та у роботі загалом загальному використано метод узагальнення.

Повсемісним використанням у дисертації характеризується юридико-технічний (догматичний) метод. Так, за допомогою догматичного методу проаналізовано у системному взаємозв'язку низку законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів (Конституція України, Цивільний кодекс України, Кримінальний кодекс України, Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», Закон України «Про освіту», Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», Законі України «Про екстрену медичну допомогу» тощо). Це надало можливість запропонувати зміни до національного законодавства у сфері соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Значення порівняльно-правових досліджень обумовлюється тим, що вони дозволяють вийти за національні кордони своєї правової системи, поглянути під особливим кутом зору на низку традиційних проблем юридичної науки та практики, розширити обрії юридичних пошуків, здійснити обмін правовою інформацією, науковими ідеями, враховувати як позитивний, так і негативний іноземний юридичний досвід у різних сферах – науковій, освітянській і практичній [130, с. 20]. Тож, проведення сучасного дослідження, особливо у сфері прав та свобод внутрішньо переміщених осіб, не може бути комплексним та всебічним без проведення порівняльно-правового аналізу.

У сучасній науковій юридичній літературі застосовування компаративного (порівняльно-правового) методу наукового пізнання є не просто традицією, але й необхідністю, адже це забезпечить комплексний підхід до вивчення

проблематики. Враховуючи євроінтеграційний та євроатлантичний курс нашої держави компаративний метод має провідне значення у дослідженні соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, адже національне законодавство має відповідати високим стандартам, встановленим міжнародними та європейськими правовими актами у цій сфері. Враховуючи зазначене, було здійснено порівняльно-правовий аналіз національного законодавства та законодавства країн, які мають досвід внутрішнього переміщення, зокрема, Сполучені Штати Америки, Азербайджан, Боснія і Герцеговина, Грузія, Непал, Сербія та ін.

Компаративістський метод дослідження застосовано для визначення сутності і змісту норм права, характеристики політики Української держави та інших держав, міждержавних організацій у сфері забезпечення соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, правові стандарти та законодавство яких вивчалось з метою виявлення загальних закономірностей та удосконалення національного законодавства у досліджуваній сфері.

Принципи є головними регуляторами пізнання та діяльності й висхідними, визначальними й основоположними характеристиками. Тобто, принципи в концентрованому вигляді відображають зміст тієї чи іншої діяльності і тому їх виокремлення й аналіз є головними у дослідженні [28, с. 259]. Так, до основних принципів пізнання соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб відносяться принцип об'єктивності, принцип системності, принцип детермінізму, принцип аргументованості, принцип єдності теорії та практики, принцип історизму, принцип усебічності, принцип додатковості.

За допомогою вказаних принципів пізнання соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб встановлено:

- принцип об'єктивності уможливив під час дослідження соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб врахування всіх чинників (національних та міжнародний; матеріальних та нематеріальних тощо), властивих для обраного предмета дослідження;

– принцип системності сприяв встановленню положення про те, що обраний об'єкт пізнання виступає єдиним цілим, але разом із тим вступає у взаємозв'язок і взаємозв'язку з іншими суспільними явищами, які організовано взаємодіють для досягнення спільної мети – забезпечення соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб;

– принцип детермінізму у дослідженні соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб застосовано з метою розкриття причинно-наслідкових зв'язків, а саме як якість забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб впливає на формування соціальної правової держави та громадянського суспільства в Україні;

– принцип аргументованості пізнання соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб проявився у забезпеченні висновків, пропозицій та рекомендацій у цій сфері певними статистичними даними тощо;

– принцип єдності теорії та практики забезпечив розгляд соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб з точки зору впровадження визнаних доктринальних положень у діяльності органів публічної влади, що зумовлена відповідно до найбільш ефективних та обґрунтованих заходів і методів у тій чи іншій практичній ситуації;

– принцип історизму сприяв демонстрації еволюції правового статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні та інших державах світу; визначенню різних етапів у забезпеченні соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб; встановленні значення державних та недержавних суб'єктів у сприянні реалізації внутрішньо переміщеними особами своїх прав та свобод;

– принцип усебічності вивчення соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб полягає у дослідженні їх взаємозв'язку із змістовно близькими явищами, що, зокрема, виступають елементами у системі прав та свобод людини;

– принцип додатковості у вивченні соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб сприяв використанню різних

концепцій та підходів, адже неможливо комплексно вивчити ту чи іншу проблематику, обмежуючись єдиною парадигмою.

Таким чином, застосування проаналізованих принципів пізнання, методів та методологічних підходів сприяло комплексному, системному, об'єктивному вивченню проблематики соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Підводячи підсумки у вивченні питань методології дослідження соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, необхідно відзначити таке.

1. Методологія дослідження соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб має важливе теоретико-практичне значення для розвитку загальноправової юриспруденції. За допомогою методології пізнання та всього наявного в її системі інструментарію, що формувався протягом століть та пройшов апробацію шляхом отримання якісних результатів, сприятиме ефективним та перманентним трансформаціям у сфері соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

2. Методологія пізнання соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є унікальною системою різних методологічних засобів та способів, зумовленою специфікою предмета дослідження. Множинність тлумачення поняття методології пізнання соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та її структури зумовлено плюралізмом підходів до понятійного, структурного, цільового розуміння методології. Методологія дослідження соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб – це впорядкована система взаємоузгоджених та взаємопов'язаних принципів, методів, методологічних підходів та інших складових, використання яких у логічній єдності надає можливість дослідити та отримати істинні знання у сфері соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

3. Міждисциплінарний підхід у пізнанні обраного предмету надає можливість сформувати цілісне уявлення про методологію пізнання соціально-

економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, а також запропонувати висновки та рекомендації у цій сфері з метою підвищення якості у забезпеченні соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Міждисциплінарні зв'язки у сфері пізнання соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб передбачають систему взаємозв'язків досліджуваного явища з різними філософськими, соціологічними, політологічними, управлінськими, юридичними та іншими компонентами, що сприяють всебічному вивченню соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

4. Методологія дослідження соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб ґрунтується на концептуальному та фактологічному матеріалах. Використання різних методологічних підходів та методів, що становлять основу системи методології дослідження соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, яка зумовлена багатоструктурністю елементів: загальнофілософських підходів, загальнонаукових, спеціальних та власних методів правознавства, забезпечило ефективність проведеного дослідження, всебічність та комплексність висновків, рекомендацій та пропозицій.

5. Науковими принципами дослідження соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб стали принцип об'єктивності, принцип системності, принцип детермінізму, принцип аргументованості, принцип єдності теорії та практики, принцип історизму, принцип усебічності, принцип додатковості. Методологія пізнання соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб має динамічний характер та не може бути вичерпана одним чи декількома дослідженнями.

Висновки до першого розділу

1. Проблема історичного розвитку сучасної країни в умовах збройного конфлікту та захист соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є одним із пріоритетних напрямів досліджень у вітчизняній науці. Внутрішнє переміщення доцільно поділяти на три фази: виникнення підстав для переміщення (держава має зосередитись на запобіганні та викоріненні причин, що призводять до масового переміщення); процес переміщення (захист та допомога внутрішньо переміщеним особам та постраждалим особам/громадам у переміщенні до безпечної території держави; продовження роботи у напрямі викорінення причин, що призвели до масового переміщення); після переміщення (вироблення та реалізація довгострокових рішень для забезпечення всіх груп прав та свобод внутрішньо переміщених осіб). Внутрішньо переміщеною особою є фізична особа, яка на законних підставах перебувала на території України та покинула місце свого постійного проживання у межах державних кордонів, внаслідок впливу або загрози впливу масових збройних конфліктів, на ґрунті етнічних, расових, релігійних, політичних чи будь-яких інших розбіжностей, воєнних дій, надзвичайних ситуацій, катастроф природного чи техногенного характеру.

2. Соціально-економічні права і свободи внутрішньо переміщених осіб – це встановлені та гарантовані внутрішньо переміщеним особам можливості вільно користуватися та розпоряджатися основними складовими господарської діяльності (власністю, працею та ін.) з метою забезпечення своїх потреб та інтересів, гідних умов життя та/або отримання від держави матеріальних ресурсів у передбачених законодавством випадках. Сприяння реалізації соціально-економічних прав та свобод внутрішньо переміщених осіб передбачає забезпечення як економічного розвитку вказаних осіб, так і держави, з одного боку, та забезпечення соціальними благами державою відповідних осіб, з іншого. Забезпечення соціально-економічних прав та свобод внутрішньо переміщених

осіб виступають гарантією реалізації інших прав, зокрема, культурних. Культурні права і свободи внутрішньо переміщених осіб – це встановлені та гарантовані внутрішньо переміщеним особам можливості розвитку творчих здібностей, отримання освіти всіх рівнів, доступ до духовних й культурних надбань та ін. Культурні права і свободи внутрішньо переміщених осіб забезпечують їх інтелектуальний та духовний розвиток. Характеристиками соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є: суб'єкти (фізичні особи, які на законних підставах перебувають в Україні та перемістилися у межах державного кордону); об'єкти (матеріальні та нематеріальні блага); нормативність (закріплені на законодавчому рівні); постійний характер (незалежно від обставин повинні бути забезпеченні державою).

3. Напрацьована міжнародними організаціями нормативно-правова основа та рекомендації щодо захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб стала основою формування національного законодавства у цій сфері. Разом із тим забезпечення соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб ускладнене, перш за все, ігноруванням та формалізмом у виконанні рекомендацій міжнародних організацій щодо захисту прав внутрішньо переміщених осіб, підтримки цієї категорії осіб та неналежною реалізацією програм та стратегій, прийнятих урядом країни. Система нормативно-правового регулювання соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є ієрархічною та багатогалузевою й репрезентована такими елементами: закони України (Конституція як Основний Закон України; конституційні закони; кодекси та звичайні закони); підзаконні нормативно-правові акти (постанови Верховної Ради України; укази Президента України; постанови Кабінету Міністрів України, міністерств, інших ЦОВВ та ін.); міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України та інші акти міжнародних та європейських організацій (декларації, рекомендації тощо ООН, Європейського Союзу, Ради Європи та ін.). Соціально-економічні та культурні права і свободи внутрішньо переміщених осіб забезпечується галузевим

законодавством: конституційним, цивільним, трудовим, сімейним, адміністративним, кримінальним, інформаційним та ін. Положення щодо соціально-економічних та культурних права і свобод внутрішньо переміщених осіб уточнено та деталізовано у підзаконних нормативно-правових актах, що об'єднуються в окрему систему національного законодавства, основним критерієм диференціації яких є суб'єкт прийняття (Верховна Рада України; Президент України; Кабінет Міністрів України та центральні органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації; органи місцевого самоврядування тощо).

4. Дослідження правового регулювання соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб надало підстави констатувати, що окрім нормативно-правового актів, важливу роль у забезпеченні прав цієї категорії осіб у сучасних трансформаційних умовах правової системи України відіграє таке джерело права як судова практика – практика Європейського суду з прав людини, рішення Верховного Суду у зразкових справах та ін. Вказані інстанції прийняли рішення у ключових сферах щодо забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб, зокрема, щодо пенсійного забезпечення, соціальної допомоги.

5. Методологія пізнання соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є унікальною системою різних методологічних засобів та способів, зумовленою специфікою предмета дослідження. Методологія дослідження соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб – це впорядкована система взаємоузгоджених та взаємопов'язаних принципів, методів, методологічних підходів та інших складових, використання яких у логічній єдності надає можливість дослідити та отримати істинні знання у сфері соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Використання різних методологічних підходів та методів, що становлять основу системи методології дослідження соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, яка зумовлена багатоструктурністю елементів: загальнофілософських

підходів, загальнонаукових, спеціальних та власних методів правознавства, забезпечило ефективність проведеного дослідження, всебічність та комплексність висновків, рекомендацій та пропозицій. Науковими принципами дослідження соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб стали принцип об'єктивності, принцип системності, принцип детермінізму, принцип аргументованості, принцип єдності теорії та практики, принцип історизму, принцип усебічності, принцип додатковості. Методологія пізнання соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб має динамічний характер та не може бути вичерпана одним чи декількома дослідженнями.

РОЗДІЛ 2. ГАРАНТІЇ І ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ТА КУЛЬТУРНИХ ПРАВ І СВОБОД ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

2.1 Гарантії соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: теоретико-правова характеристика

Забезпечення прав і свобод людини і громадянина не можливе без належного їх гарантування. Гарантії є неодмінним елементом складного механізму забезпечення всього масиву таких прав і свобод. Відповідно, без гарантування їх повноцінна реалізація не відбуватиметься. Отож, кожному має бути гарантована реальна можливість реалізувати свої права і свободи та законні інтереси.

Реальність і ефективність гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, а також інших вразливих категорій осіб є індикатором соціальної спрямованості України. Для повноцінної реалізації соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб необхідною є цілеспрямована, системна діяльність уповноважених суб'єктів, а також якісна система правових норм, що утворюють відповідні умови. Гарантії соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених закріплені на законодавчому рівні, але належним чином не діють.

Теорія гарантій у сучасній правничій науці формувалась завдяки фундаментальним дослідженням таких вчених, як М. Козюбра, А. Колодій, В. Копейчиков, В. Котюк, Г. Мурашин, П. Недбайло, М. Орзіх, В. Перевалов, О. Петришин, В. Погорілко, П. Рабінович, М. Ставнійчук, В. Тацій, Ю. Тодика, О. Фрицький. Проблематика гарантування прав і свобод людини і громадянина досліджувалась у працях таких науковців, як О. Альонкін, К. Волинка, Т. Заворотченко, В. Кравченко, О. Кушніренко, С. Мороз, А. Олійник, Ю. Строгович, Ю. Тацій, Ю. Тодика, Ю. Шемшученко та багато ін. Гарантії соціально-економічних та культурних прав і свобод досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники, зокрема: С. Афанасенко, М. Бліхар,

С. Братусь, Н. Балабанова, О. Виноградова, Є. Герасименко, А. Гетьман, Т. Доронюк, І. Ігнатченко, І. Каліущенко, Г. Клімова, М. Кобець, К. Крахмальова, О. Кушніренко, Е. Лібанова, Є. Лейба, Я. Ленгер, М. Малиха, В. Новікова, Н. Пархоменко, М. Плотнікова, А. Солодько, М. Сірант, О. Скакун, Л. Терещенко, А. Тунтула, В. Федоренко, О. Фрицький, Г. Христова, В. Шаповал та ін. При цьому, гарантії таких прав і свобод внутрішньо переміщених осіб досліджено в поодиноких працях, зокрема Т. Кульчицького, Л. Наливайко, А. Орешкової, О. Фесенко, Г. Христової та ін. Але гарантії соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб не знайшли комплексного теоретико-правового дослідження, а проблеми їх ефективності та дієвості досі не вирішено. Отож, своєчасним і виправданим є подальший науковий пошук для їх осмислення.

Для теоретико-правового удосконалення соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб необхідно комплексно обґрунтувати положення про гарантії таких прав.

Найголовніша практична цінність прав і свобод людини полягає в їх реальності, тобто в тому, якою мірою проголошені державою права та свободи здійснюються в їх практичному буденному житті [36, с. 14]. Чинником реального забезпечення прав і свобод особи, поряд з їх визнанням, дотриманням й повагою, виступає гарантування, яке здійснюється за допомогою специфічних засобів – гарантій, що надають всім елементам правового статусу реального змісту, завдяки яким стає можливим безперешкодне здійснення прав і свобод, їх охорона від протиправних посягань і захист від незаконних порушень [51, с. 32]. Для гарантування можливості користуватися всіма правами та свободами людини і громадянина держава повинна забезпечити реалізацію конституційних прав і свобод, створити відповідний механізм їх гарантування [244, с. 7]. Гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є складовою правового статусу вимушених переселенців, що органічно сформований у чинному законодавстві.

Сучасна українська доктрина прав людини виходить з того, що процес державно-юридичного забезпечення прав людини включає три напрями

діяльності держави: 1) сприяння реалізації прав людини; 2) охорону прав людини; 3) захист прав людини [173, с. 246]. Механізм забезпечення прав та свобод людини і громадянина є широкою категорією у порівнянні з іншими поняттями цього понятійно-категоріального ряду. Утвердження, реалізація, охорона, захист, гарантування, відтворення є структурними елементами механізму забезпечення.

Л. Морозова, яка виділяє наступні елементи механізму реалізації права: 1) норми права як вихідний, базовий елемент; 2) юридичні факти; 3) правомірну діяльність суб'єктів права; 4) гарантії здійснення права – загальні та спеціальні; 5) спеціальні юридичні процедури здійснення права; 6) системи захисту і охорони, всередині яких ключове місце має юридична відповідальність. Основне призначення механізму реалізації права – переведення юридичних приписів як загальноприйнятих моделей поведінки у дії суб'єктів права в конкретних вчинках, у тому числі реалізація суб'єктивних прав [257, с. 320]. Гарантії прав і свобод, як елемент комплексного механізму їх забезпечення, уможливлюють реалізацію.

Конституція України створює потужну систему гарантування прав і свобод людини і громадянина, які є елементом відповідного механізму [127, с. 164]. А. Колодій й А. Олійник справедливо відносять гарантії до структури механізму забезпечення реалізації прав і свобод, який також включає юридичні елементи механізму реалізації; процес практичного втілення можливості й необхідності в діяльності; умови й фактори такого процесу [110, с. 221]. Гарантії є особливим елементом механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: виступаючи категорією одного ряду з реалізацією, охороною, захистом, застосуванням і відновленням, гарантування уможливлює їх здійснення на практиці. Це головна, визначальна властивість гарантій соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, що впливають на їх зміст.

У контексті цього дослідження важливо дослідити гарантування соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб з акцентом на їх реалізації.

В Конституції України закріплено обов'язок держави щодо утвердження, забезпечення і гарантування прав і свобод людини [118]. Громадянам України гарантується дотримання у повному обсязі їхніх прав і свобод, у тому числі соціальних, трудових, виборчих прав та права на освіту, після залишення ними тимчасово окупованої території.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 р. Україна повинна вживати всіх можливих заходів щодо запобігання виникненню передумов вимушеного внутрішнього переміщення осіб, захисту та дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, створення умов для добровільного повернення таких осіб до покинутого місця проживання або інтеграції за новим місцем проживання в Україні [191]. Цим Законом визначено переважну більшість спеціальних гарантій прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, але значний їх обсяг впливає із вже закріпленого конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні.

В умовах економічної кризи складно гарантувати соціально-економічні права і свободи. Але, якщо людину визнано найвищою соціальною цінністю, то повинні існувати такі економічні і правові умови, де кожна людина володітиме не лише політичними правами, але й необхідним мінімумом соціально-економічних і культурних прав та можливостей. При цьому, матеріальні гарантії повинні надходити від держави у рамках соціально-правової політики у вигляді забезпечення права на гідний і достатній рівень життя, інакше це право буде носити декларативний характер [243, с. 182]. На дієвість гарантій соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб впливає низка чинників, але у основі – економічні.

Як слушно стверджує Л. Наливайко, в юридичній науці навряд чи існує інша категорія, яка настільки б часто застосовувалась і мала б, разом із тим, настільки широку семантичну форму, до якої входить найрізноманітніший зміст. Ця категорія – гарантії [144, с. 179]. В сучасних правничих дослідженнях існує велика кількість різних підходів щодо трактування поняття «гарантії». Багатозначність цього поняття демонструє його ціннісне значення для наукового

пошуку, але для досягнення методологічної точності висновків слід досягти вичерпного розуміння сутності «гарантій соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб».

Етимологія поняття «гарантія» дозволяє його використовувати для позначення поруки в чомусь, забезпечення чого-небудь або умови, що забезпечують успіх чого-небудь [30, с. 76.; 37, с. 99; 71, с. 456]; безпеки та запоруки [154, с. 413]. В Юридичній енциклопедії гарантії (від франц. *garantie* – забезпечення, запорука) прав і свобод людини та громадянина визначено як умови, засоби, способи, які забезпечують здійснення в повному обсязі й усебічну охорону прав і свобод особи [285, с. 555]. Запропоновані у довідниковій літературі визначення «гарантій» впливають на зміст сучасних варіантів розуміння цього поняття у поєднанні зі сферами, де вони застосовуються.

Термін «гарантії» використовують у контексті забезпечення виконання повноважень чи функцій, забезпечення правового порядку чи певного права. Найпоширенішим є використання «гарантій» відносно прав і свобод людини і громадянина. М. Байтін, С. Болдирьов, В. Борисов, Ю. Заїка, С. Коталейчук, А. Малько, П. Рабінович, Е. Флейшиц та інші визначають гарантії прав і свобод як умови, засоби, фактори, інструменти за допомогою яких забезпечується реальність якогось права, які повинна створити і підтримувати держава [36, с. 17; 54, с. 83; 79, с. 107; 123, с. 493; 238, с. 45; 256, с. 275; 269, с. 280]. Є. Білозьоров, В. Копейчиков, А. Нікітіна, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко тлумачать це поняття як форми і методи діяльності уповноважених суб'єктів, що спрямовані на практичну реалізацію прав і законних інтересів особистості [31, с. 27; 120, с. 15-16; 258, с. 14]. В. Волкова, В. Годованець, Т. Заворотченко, Л. Наливайко, О. Петришин, С. Погребняк, В. Смородинський, М. Строгович розуміють гарантії як систему норм, умов і засобів, що забезпечують і охороняють реалізацію якогось права [52, с. 71; 55, с. 90-91; 75, с. 29; 144, с. 161; 146, с. 159; 260, с. 304; 254, с. 49]. Це далеко не повний перелік варіацій визначення поняття «гарантії», які підтримують авторитетні науковці. Вказані підходи не суперечать один одному та не виключають інші, які складно віднести до конкретної групи.

Узагальнюючи висновки авторитетних дослідників, пропонуємо розуміти гарантії соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб як складову комплексного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, систему взаємопов'язаних, нормативно закріплених умов та засобів, спрямованих на забезпечення реальної можливості реалізувати, захищати, охороняти соціально-економічні та культурні права і свободи внутрішньо переміщених осіб.

Зміст поняття «гарантії соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» ефективно розкривається через характеристику його ознак.

Т. Заворотченко наводить такі їх ознаки як: нормативність, яка передбачає визначення гарантій в нормативно-правових актах; системність полягає у тому, що гарантії знаходяться в тісному нерозривному зв'язку, є взаємозалежними і взаємопов'язаними, тобто утворюють систему; комплексність – діють спільно (системно), підкріплюють і взаємно посилюють одна одну; постійність – не припиняють свою дію і не виникають епізодично; надійність відображає, з одного боку, зв'язок гарантій із соціальною ситуацією, а з іншого – стабільність її соціального змісту; реальність – гарантії повинні забезпечити особі реальне користування наданими законодавством України правами [74, с. 7]. І. Іванків додає й такі ознаки як співзалежність гарантій з правами людини, екстратериторіальність гарантій [86, с. 55]. В. Пересунько серед ознак юридичних гарантій виділяє їх дієвість та ефективність [166, с. 18]. Слід зазначити, що вказані ознаки об'єктивно характеризують гарантії прав і свобод людини, але їх перелік важко визнати вичерпним.

Узагальнюючи вищезазначене та застосовуючи метод аналогії, ознаками гарантій соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб пропонуємо вважати наступні: нормативність, системність, комплексність, постійність, стабільність, реальність, об'єктивну обумовленість, дієвість та ефективність, цілеспрямованість, реальність, імперативний характер.

Гарантії соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб утворюють систему, що має свою внутрішню структуру та ієрархію. Гарантії соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб відрізняються за змістом, призначенням, функціями та формою.

Важливим аспектом розуміння сутності та змісту системи гарантій соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є їх класифікація. М. Мацькевич зауважує, що здійснюючи класифікацію гарантій прав і свобод людини і громадянина доцільно визначити такий критерій, що надав би найбільш повну і всебічну уяву про сфери та характер їх функціонування в суспільній дійсності, і був би теоретично і практично значущим [136, с. 61]. В юридичній літературі сформовано різні класифікаційні критерії та види гарантій прав і свобод людини, які в межах цього дослідження заслуговують уваги.

Юридичні гарантії класифікують за суб'єктом гарантування (держави, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, міжнародних організацій) [136, с. 62]; за характером юридичної діяльності (правотворчі, правороз'яснювальні, правореалізаційні); за напрямками (конституційні, процесуальні); за змістом (нормативні, організаційні); за статусом (превентивні; охоронні, каральні); за галузями права (конституційні та галузеві (цивільні, кримінальні, цивільно-правові, кримінально-процесуальні тощо) [33, с. 125; 126, с. 29-30]; за ступенем безпосереднього впливу на право (прямі, непрямі); за характером правового статусу суб'єкта (загальні, родові, галузеві та індивідуальні гарантії) [123, с. 494-497; 258, с. 106-109] тощо. Зазначений перелік може бути продовженим.

Так, В. Погорілко класифікує гарантії на дві основні групи: загальносуспільні (загальносоціальні) та юридичні. Поміж загальносуспільних гарантій учений розрізняє політичні, економічні, соціальні та духовні (культурні) гарантії, тобто відповідно до суспільних систем – політичної, економічної, соціальної, культурної (духовної), які склалися і функціонують у суспільстві [152, с. 41]. П. Рабінович поділяє гарантії прав і свобод на загальносоціальні та спеціальні. До загальносоціальних належать: економічні, політичні, духовно-ідеологічні. Спеціальні – це встановлені державою юридичні норми, спрямовані на

забезпечення прав людини, а також практична діяльність із застосування цих норм і правозастосовні акти відповідних органів влади [238, с. 7-8]. В. Федоренко, виділяє два види юридичних гарантій: нормативно-правові та організаційно-правові [268, с. 261]. Такого ж поділу дотримується і О. Прієшкіна [175, с. 112].

Основоположним, методологічно обґрунтованим і найбільш поширеним є поділ гарантій за змістом гарантії на загальні та спеціальні (юридичні) гарантії [42, с. 76; 43, с. 210; 110, с. 156; 115, с. 516; 270, с. 185-193; 275, с. 88]. Такий підхід дозволить обґрунтувати гарантії соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб як цілісну систему.

Загальносоціальні гарантії об'єднують різноманітні чинники і умови, що сприяють практичній і реальній реалізації соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Загальносоціальні гарантії слід розглядати не як засоби забезпечення прав і свобод особи, а як відповідні умови їх здійснення, які зумовлюють повноту використання соціальних благ у силу розвиненості економічних, політичних, соціальних, культурних та ідеологічних відносин [50, с. 98]. За сферами, в яких вони утворюються і діють, загальносоціальні гарантії поділяються на: економічні, політичні, соціальні, ідеологічні та культурно-духовні.

У гарантуванні соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб ключове місце належить **економічним гарантіям**. Це закріплені умови, засоби, принципи та норми, що визначають спосіб виробництва; економічний лад суспільства, який має забезпечувати неухильне зростання продуктивних сил на основі визнання й захисту різних форм власності на засоби виробництва; соціально орієнтована ринкова економіка; економічна свобода громадян та їхніх об'єднань у виборі форм і здійснення підприємницької діяльності [146, с. 116]. Такі гарантії забезпечують неухильне зростання продуктивних сил на основі всіх форм власності. Відповідно до обраної моделі розвитку це соціально орієнтована ринкова економіка. Створюючи високий матеріальний статок, вона тим самим забезпечує економічну незалежність особи в суспільстві [114, с. 95]. Економічні гарантії передбачають економічні умови,

наявність матеріальних засобів і ресурсів у державі, використання яких уможлиблює реалізацію соціально-економічних і культурних інтересів та потреб осіб, які зазнала вимушеного переміщення.

Не менш важливими є **політичні гарантії** соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Політичні гарантії – всебічне сприяння розвитку всіх форм та інститутів демократії, інституційне та нормативне забезпечення розподілу влади шляхом створення ефективної системи стримувань і противаг, створення механізмів громадського контролю над органами державної влади та місцевого самоврядування [259, с. 334]. До політичних гарантій відносять демократичний устрій суспільства; плюралістичну, відкриту політичну систему; наявність розгалуженої мережі громадських об'єднань, у тому числі різних осередків суспільства; демократичну виборчу систему та ін. [238, с. 8]. Політичні гарантії визначають специфіку і зміст державної політики у сфері забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб загалом. Якість та соціальна спрямованість довгострокового та короткострокового стратегічного планування в інтересах внутрішньо переміщених осіб на державному рівні залежить від існуючих політичних умов та політичної волі.

Соціальні гарантії соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб – це рівень розвитку соціальних відносин громадянського суспільства, що уможлиблює повноцінну реалізацію прав, свобод і законних інтересів такої категорії населення. Соціальні гарантії передбачають наявність розвиненої соціальної держави, що стабільно забезпечує можливість гідно жити результатами своєї праці, а також користуватися соціальним захистом держави з урахуванням об'єктивних обставин [268, с. 261]. Вони забезпечують соціальну стабільність; створення рівних можливостей для реалізації творчого професійного потенціалу кожної людини; гарантії для тих, хто нездатний забезпечити собі гідне життя в умовах становлення ринкової економіки; відповідні пенсії; кваліфіковане загальнодоступне медичне обслуговування; регулювання цін на найнеобхідніші товари широкого вжитку тощо [129].

Стабільність соціальних гарантій залежить від рівня розвитку принципів соціальної держави в Україні, а також економічної спроможності.

Узаконюючи соціальні гарантії на рівні законів, держава бере на себе відповідні зобов'язання. Відступ від останніх, свідчить про те, що значна частка соціальних гарантій постають скоріше нормами-деклараціями. Економічні можливості держави в частині соціальних гарантій мають ураховуватися в процесі законотворення, а не в процесі виконання законів. Прийняття таких законопроектів має зумовлюватися не політичною доцільністю, а спроможністю держави виконати взяті на себе зобов'язання. Закріплюючи соціальні гарантії, держава має створювати механізми розвитку економіки [169, с. 82]. Отож, соціальні гарантії попри свою важливість, не можуть бути дієвими без належних економічних передумов.

Ідеологічні гарантії соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб представляють собою систему ідеалів та переконань, що сформувались в суспільстві під впливом різних інформаційних чинників щодо захисту прав, свобод та інтересів вимушених переселенців. Ідеологічні гарантії формуються у процесі духовного розвитку суспільства. Правова ідеологія є важливим елементом суспільної свідомості й перебуває під впливом політичної, правової та загальної культури населення. Особливого значення має правова культура, що формує повагу до права та переконання в необхідності усвідомленого виконання його норм [261, с. 268]. Це закріплені конституційними нормами ідеологічні умови та засоби, зокрема, ідеологічне багатоманіття, умови, за яких забороняється цензура, гарантується будь-яка ідеологія, що не заборонена законом, і не може визнаватися державою жодна ідеологія як обов'язкова [158, с. 54]. Близькі до них за змістом **культурно-духовні гарантії** соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є системою цінностей, що склалися в суспільстві і обумовлені соціокультурним рівнем його розвитку.

Економічні, політичні, соціальні, ідеологічні та культурно-духовні гарантії представляють собою лише загальні умови для забезпечення соціально-

економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Спеціальні гарантії таких прав є ключовими, дієвими юридичними засобами, що спроможні безпосередньо уможливлувати реалізацію соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Спеціальні гарантії в правничій літературі називають юридичними.

Юридичні гарантії визначають: як закріплені засоби, які є правовим виразом загальних умов, і безпосередньо забезпечують можливість їх правомірної реалізації й охорони [53, с. 20]; як норми права, які передбачають правовий механізм, покликаний сприяти реалізації законів [133, с. 43]; як державно-правові засоби, що забезпечують реалізацію й охорону прав, свобод та обов'язків людини та громадянина [174, с.202]; які закріплені у конституції, конституційних законах, а також у галузевому законодавстві умови з настанням яких внутрішньо переміщені особи мають можливість реалізувати свої права і свободи [147, с.18]; як встановлені державою із наданням їм формальної (юридичної) обов'язковості принципи та норми, які забезпечують здійснення прав та свобод шляхом належної регламентації порядку їх здійснення, а також їх охорони і захисту [29, с. 7]. Акцент у запропонованих визначеннях зроблено саме на нормативному закріпленні таких специфічних умов і на їх реальній здатності уможливити реалізацію певних прав і свобод.

Існують різні спеціальні (юридичні) гарантії, які можна класифікувати за різними критеріями (за суб'єктами та за об'єктами; за змістом; за сферами дії; за видами юридичної діяльності; за формою зовнішнього виразу; за способом нормативного закріплення; за часом дії тощо. Поширеним є поділ спеціальних гарантій на види залежно від їх змісту на нормативно-правові та організаційно-правові [144, с. 205], проте і такий підхід складно назвати домінуючим.

В. Федоренко поділяє юридичні гарантії на нормативно-правові й організаційно-правові. Нормативно-правові гарантії представлені системою норм, що встановлюють і закріплюють принципи, форми, методи, механізми і процедури реалізації конституційних прав і свобод. Організаційно-правові гарантії – це суспільно-політичні інституції, на які покладаються відповідні

функції і яким надаються певні повноваження щодо організації та здійснення юридичного забезпечення реалізації, охорони і захисту свободи людини і громадянина [120, с. 23; 268, с. 261;]. Не маючи на меті вдаватися до детального дослідження класифікаційних критеріїв та видів спеціальних гарантій, підтримуємо загальноприйнятий підхід (який домінує у сучасних правничих дослідженнях юридичних гарантій) використання якого є оптимальним для досягнення об'єктивних і методологічно правильних висновків.

Нормативно-правові гарантії соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб закріплені в Конституції та законах України, деталізовані у системі підзаконних нормативно-правових актів. Важливими їх джерелами є міжнародні нормативно-правові акти та договори, що в офіційному порядку визнані Україною.

Взаємопов'язані конституційні гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених осіб передбачені Конституцією України, переважно в Розділі II. Серед них і ті гарантії, що уможливають реалізацію саме соціально-економічних та культурних прав і свобод. Це, зокрема: гарантії повного обсягу конституційних прав і свобод для кожного та заборона їх скасування (ст. 22); гарантії рівних конституційних права і свободи та рівності кожного перед законом (ст. 24); гарантії недоторканості житла і права на житло (ст. 30, 47); заборона втручання у особисте і сімейне життя (ст. 33); гарантії свободи пересування, вільного вибору місця проживання, права вільно залишати територію України (ст. 33); гарантії свободи світогляду і віросповідання (ст. 35); гарантії права власності (ст. 41); гарантії права на підприємницьку діяльність (ст. 42), права на працю, страйк та на відпочинок (ст. 43-45); гарантії права на соціальний захист (ст. 46); гарантії достатнього життєвого рівня, що включає достатнє харчування, одяг, житло (ст. 48); гарантії у сфері охорони здоров'я (ст. 49); гарантії права на освіту (ст. 53); гарантії свободи літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захисту інтелектуальної власності (ст. 54) [118].

Окремо слід відзначити такі дієві нормативно-правові конституційні гарантії, що дозволяють реалізувати/захистити/відновити порушені соціально-економічні

та культурні прав і свобод – право на судовий захист, що включає можливість звернення до судів загальної юрисдикції та до Конституційного Суду України, до міжнародних судових установ, а також до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (ст. 55); право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування (ст. 56); право на професійну правничу допомогу (ст. 59) [118]. Такі гарантії також називають процесуальними.

Конституційні гарантії мають засадничий характер і передбачають необхідність їх деталізації у галузевому законодавстві. Переважна більшість нормативно-правових гарантій соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб містяться у нормативно-правових актах, що закріплюють правовий статус вимушених переселенців. Це Закони України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 р. та «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 р., що потребують додаткової уваги.

Відповідно до ст. 2 та ст. 3 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 р. гарантії дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб включають: вжиття всіх можливих заходів щодо запобігання виникненню передумов вимушеного внутрішнього переміщення осіб; захист та дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб; створення умов для добровільного повернення таких осіб до покинутого місця проживання; інтеграції їх за новим місцем проживання в Україні; захист від примусового внутрішнього переміщення та примусового повернення на попереднє місце проживання [191]. Ст. 7 Закону безпосередньо присвячена специфічним гарантіям соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, це зокрема: перереєстрація безробітних внутрішньо переміщених осіб; розв'язання проблем, пов'язаних із соціальним захистом, зокрема відновленням усіх соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам; право на отримання соціальних послуг за місцем реєстрації фактичного місця; надання допомоги по безробіттю, соціальних та інших послуг за

спрощеною процедурою підтвердження такого права; припинення самозайнятості, реєстрація юридичної особи або фізичної особи-підприємця за спрощеною процедурою; забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації; право на продовження здобуття певного освітнього рівня на території інших регіонів України за рахунок коштів державного бюджету або інших джерел фінансування [191]. Крім того, відповідно до ст. 9 Закону внутрішньо переміщеним особам для гарантування їх соціально-економічних та культурних інтересів забезпечується створення належних умов для її постійного чи тимчасового проживання; оплата вартості комунальних послуг; забезпечення можливості безоплатного тимчасового проживання; сприяння у переміщенні рухомого майна; сприяння у поверненні на попереднє місце проживання; забезпечення лікарськими засобами у випадках та порядку, визначених законодавством; надання необхідної медичної допомоги в державних та комунальних закладах охорони здоров'я; влаштування дітей у дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади; отримання соціальних та адміністративних послуг за місцем перебування; безкоштовний проїзд для добровільного повернення до свого покинутого постійного місця проживання; отримання гуманітарної та благодійної допомоги. Внутрішньо переміщених осіб звільнено від негативних наслідків невиконання грошових зобов'язань за кредитними договорами та договорами позики (ст. 9-2) [191]. Такі гарантії сприяють забезпеченню досліджуваних прав, але їх слід визнати мінімальними і недостатніми для відновлення порушених майнових та особистих немайнових прав внутрішньо переміщених осіб. У основі їх дієвості та обсягу – економічна спроможність держави.

Відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 р. відповідальність за порушення прав і свобод людини і громадянина, а також відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної внаслідок тимчасової окупації у повному обсязі покладається на Російську Федерацію як на державу, що здійснює окупацію. У ст. 5 визначено, що Україна вживає всіх необхідних заходів для гарантування прав і свобод людини і громадянина, передбачених

Конституцією та законами України, міжнародними договорами, усім громадянам України, які проживають на тимчасово окупованій території [192]. Такі декларативні гарантії неможливо реалізувати без належних політичних передумов, політичної волі та міжнародної підтримки. Процес їх реалізації є багатостороннім і залежить, в тому числі від держави-агресора. Реально забезпечити і гарантувати відшкодування збитків та відновлення прав і свобод постраждалих Україна може за допомогою планомірного, системного та довготривалого процесу врегулювання військового конфлікту. В цьому аспекті провідною є роль саме національних на міжнародних суб'єктів.

Міжнародні акти у сфері забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та біженців закріплюють стандарти їх гарантування в національних правових системах. Їх кількість і обсяг варіюються в державах залежно від характеру, причин і наслідків переміщення, враховуючи їх рекомендаційний характер. До таких актів, що закріплюють гарантії соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб слід віднести, зокрема: Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 1966 р., Конвенція про захист прав і основоположних свобод від 1950 р., Керівні принципи Генеральної Асамблеї ООН з питань переміщення осіб всередині країни від 1998 р., Рекомендація ПАРЄ № 1631 (2003) «Внутрішнє переміщення в Європі» від 2003 р., Рекомендація ПАРЄ № 1652 (2004) «Освіта для біженців і внутрішньо переміщених осіб» від 2004 р., Рекомендація ПАРЄ № 1708 (2010) «Вирішення майнових питань біженців та внутрішньо переміщених осіб» від 2010 р. та ін. Справедливо зазначити, що у вирішенні військового конфлікту, подолання його наслідків і відновлення порушених соціально-економічних та культурних прав і свобод вимушених переселенців міжнародні гарантії займають особливе значення, а держава, яка активно їх запроваджує демонструє свою відданість цивілізованим цінностям у основі яких – людина. Перелік міжнародних гарантій не є вичерпним, а обґрунтування механізму їх дії потребує поглибленого дослідження в межах окремих, самостійних наукових розвідок.

Отже, спеціальні нормативно-правові гарантії соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб мають динамічний характер, оскільки вони створюються і трансформуються залежно від реальних потреб такої категорії осіб, але їх практичне впровадження неефективне без належних політичних та, особливо, економічних передумов.

Організаційно-правові гарантії соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб представлені системою державних та недержавних інституцій і суб'єктів, які уповноважені гарантувати такі права, а також приводити в дію нормативно-правові гарантії. Перелік інституцій, які є гарантами прав і свобод внутрішньо переміщених осіб потребує уточнення, оскільки в сучасній науковій літературі одночасно існує низка неузгоджених між собою підходів. Що ж стосується гарантування соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, то така система взагалі не обґрунтована.

В юридичній літературі широко використовуються такі поняття, як «організаційно-правова», «інституційна» гарантія. Ці поняття є тотожними, адже вони вказують на систему суб'єктів. Незважаючи на це, досліджуючи гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, використовується термін «інституційні гарантії» [121, с. 75]. Інститути як елементи системно-організаційної структури суспільства поділяють на: 1) владно-організаційні інститути (інститути державної влади, інститут місцевого самоврядування); 2) базисно-господарські та функціонально-економічні системні інститути (інститут власності, інститут підприємництва, інститут грошей, фінансово-кредитний інститут, інститут ціноутворення); 3) господарсько-асоціативні інститути (домогосподарство, фірма); 4) асоціативно-соціальні інститути (партії, профспілки, суспільні об'єднання, громадські організації) [134, с. 111]. У основі гарантування прав і свобод людини і громадянина – владно-організаційні інститути. Українська держава є основним гарантом прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Діє держава у особі її органів та посадових осіб, установ, підприємств і організацій. В наслідок реформи децентралізації влади широкі за

обсягом повноваження у цій сфері передано на рівень територіальних громад, що діють як безпосередньо, так і через створені ними органи місцевого самоврядування. Провідне місце у інституційному забезпеченні прав людини, в тому числі і внутрішньо переміщених осіб, займають інституції громадянського суспільства, що стали рушійною силою у виконанні державою своїх позитивних зобов'язань щодо вимушених переселенців.

До гарантів прав і свобод людини в Україні професор Г. Клімова відносить: Верховну Раду України, Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, Президента України, Конституційний Суд України, органи правосуддя, органи прокуратури, Кабінет Міністрів України та інші центральні органи державної виконавчої влади, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування, адвокатуру, політичні партії та громадські організації, а також органи міжнародних організацій, членом або учасницею яких є Україна [103, с. 193]. Професор Л. Наливайко до цієї системи відносить таких суб'єктів, як: Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України та інші органи виконавчої влади, Конституційний Суд України, суди загальної юрисдикції, прокуратура, а також інших суб'єктів (політичні партії, громадські організації, засоби масової інформації, міжнародні органи та організації тощо) [145, с. 7]. Але, перелік гарантів права і свободи людини і громадянина є ширшим ніж перелік гарантів соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, що зумовлено специфікою таких прав.

А. Орешкова до системи організаційно-правових (інституційних) гарантів, які забезпечують реалізацію прав і свобод внутрішньо переміщених осіб відносить державу загалом, яка представлена, зокрема, такими суб'єктами, як: законодавчі, виконавчі та судові органи державної влади; Президент України, його інституції; органи влади Автономної республіки Крим, омбудсмен та його представники; прокуратура; адвокатура; інститути громадянського суспільства тощо [160, с. 27]. На нашу думку, такий перелік слід конкретизувати, до того ж він не включає таку важливу групу суб'єктів, як міжнародні та іноземні інституції і представництва.

Вважаємо, що організаційно-правові гарантії соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб представляють: Верховна Рада України та Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; Президент України та підпорядковані йому інституції – Рада національної безпеки і оборони, Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим; Кабінет Міністрів України та центральні органи виконавчої влади (Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, Міністерство соціальної політики України, Міністерство розвитку громад та територій України, Міністерство юстиції України, Державна міграційна служба України, Пенсійний фонд України та багато ін.); судова система (Конституційний Суд України, суди системи судустрою, Європейський суд з прав людини та ін.) та прокуратура; територіальні громади та органи місцевого самоврядування; адвокатура, система надання безоплатної правової допомоги та інші правозахисні інституції; міжнародні організації і проекти, акредитовані в Україні. Такий перелік гарантів соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб неможна вважати вичерпним, їх система є розгалуженою, отож розглянемо лише основні з них.

Верховна Рада України та Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Верховна Рада України, реалізуючи свою унікальну законодавчу функцію, визначає права і свободи людини і громадянина та їх гарантії. Виключно через закріплення у законодавстві, нормативно-правові гарантії соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб набувають обов’язкового значення та підтверджуються відповідними повноваженнями гарантів таких прав.

Парламентський контроль за дотриманням соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Відповідно ст. 11 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 р. [232] у структурі Секретаріату уповноваженого діють Представник Уповноваженого з дотримання прав жителів Автономної Республіки Крим та

міста Севастополя і Представник Уповноваженого з дотримання прав жителів Донецької та Луганської областей.

Відповідно до ст. 21 Закону, кожен може без обмежень і перешкод звернутися до Уповноваженого [232]. У 2020 р. до омбудсмена подано 3 765 заяв щодо порушення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, що становить 7,8% від загальної кількості звернень. Більшість повідомлень стосуються порушення прав на пенсійне забезпечення [282, с. 335]. Позасудовий захист порушених соціально-економічних та культурних прав внутрішньо переміщених осіб уповноваженим затребуваний, отож має бути посиленим інформування вимушених переселенців про відповідний механізм звернення.

Президент України є гарантом прав і свобод людини і громадянина в Україні. Глава держави впливає на забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, зокрема через свої представницькі, нормотворчі, кадрові та контрольні функції і повноваження.

Як гарант державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина глава держави є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України (ст. 102, ст. 106 Конституції України) [118]. Рада національної безпеки і оборони України, яку очолює Президент України, здійснюючи координацію й контроль у сфері національної безпеки і оборони, відновлення територіальної цілісності та суверенітету, впливає на забезпечення соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

З метою забезпечення додержання конституційних прав і свобод громадян України, які проживають або переселилися з тимчасово окупованої території і перебувають в інших регіонах України функціонує Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим.

Відповідно до ч. 3 ст. 106 Конституції України, Президент України представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України [118]. Саме реалізація цього повноваження через

участь у внутрішніх і зовнішніх політичних процесах з метою відновлення миру та безпеки, територіальної цілісності України, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій впливає на реалізацію державних гарантій прав і свобод вимушених переселенців і осіб, які перебувають на тимчасово окупованій території.

Окремо слід акцентувати на стратегічному плануванні у сфері прав людини, яке здійснюється главою держави. Це зокрема прийняття національних програм і стратегій, серед яких: Указ Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» від 30 вересня 2019 р. [233]; Указ Президента України «Про забезпечення створення безбар'єрного простору в Україні» від 03 грудня 2020 р. [193], Указ Президента України «Про Національну молодіжну стратегію до 2030 року» від 12 березня 2021 р. [68], Указ Президента України «Про Національну стратегію у сфері прав людини» від 24 березня 2021 р. [69] та ін. Створення умови для реалізації, охорони, захисту та відновлення прав внутрішньо переміщених осіб є стратегічним завданням вказаних документів.

Отож, Президент України є суб'єктом гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, але в його підзаконних нормативно-правових актах акцентується увага, переважно, на таких соціально-економічних правах як право на житло та пенсійне забезпечення.

Кабінет Міністрів України та центральні органи виконавчої влади є гарантами соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, на які покладено переважний обсяг повноважень у цій сфері.

Кабінет Міністрів України координує і контролює діяльність органів виконавчої влади щодо забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, зокрема Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства розвитку громад та територій України, Міністерства юстиції України, Державної міграційної служби України, Пенсійного фонду України тощо.

Важливою гарантією є функціонування профільного Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій. Міністерство має статус центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику з питань тимчасово окупованих територій у Донецькій і Луганській областях та тимчасово окупованої території АРК і м. Севастополя, та прилеглих до них територій [63]. Серед його завдань – підтримка громадян, які постраждали від збройної агресії.

Діяльність Міністерства спрямована на захист соціально-економічних та культурних прав внутрішньо переміщених осіб, про що свідчать результати роботи за 2020 р. Зокрема, відкрито нові сервісні центри, в яких надається 88 адміністративних і соціальних послуг, та КПВВ; здійснюються виплати компенсацій за зруйноване житло через збройну агресію (до 300 тисяч гривень за об'єкт); розподілено субвенції на придбання квартир для ВПО; для дітей з тимчасово окупованих територій скасовано ЗНО під час вступу до українських закладів вищої освіти тощо [84]. У структурі Міністерства функціонує Директорат захисту прав людини, постраждалих внаслідок збройної агресії та Департамент соціально-гуманітарної політики та внутрішньо переміщених осіб.

Повноваження щодо вирішення соціальних проблем внутрішньо переміщених осіб покладається на Міністерство соціальної політики України. Зареєстровані як внутрішньо переміщені особи отримують додаткові соціальних послуг, відповідно до чинного законодавства України. Такі послуги надаються під контролем та за стандартами Міністерства соціальної політики. Організація і надання соціальних послуг внутрішньо переміщеним особам здійснюється відповідно до Законів України «Про соціальні послуги» від 17 січня 2019 р. [224], «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 1 січня 2020 р. [225], «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. [218], «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 р. [197], «Про протидію торгівлі людьми» від 20 вересня 2011 р. [221], «Про зайнятість населення» від 5 липня 2012 р. [196], «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 5 жовтня 2000 р. [183] та ін. Внутрішньо переміщені особи в групі

ризик у опинитися у складних життєвих обставинах через негативний вплив наслідків збройного конфлікту та вимушеного переміщення. Відповідно до ч.15 ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги» від 17 січня 2019 р. та Постанова Кабінету Міністрів України «Про організацію надання соціальних послуг» від 1 червня 2020 р. внутрішньо переміщені особи потребують додаткової соціальної підтримки та соціальних послуг. Поки органи місцевого самоврядування не створили мережу надавачів таких послуг, саме Міністерство соціальної політики України несе відповідальність за соціальну підтримку внутрішньо переміщених осіб.

При цьому, саме відсутність координації та узгодженість діяльності Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України та Міністерства соціальної політики України не сприяє послідовному і ефективному гарантуванню їх соціально-економічних та культурних прав і свобод.

Значний обсяг повноважень щодо гарантування саме соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб покладено на місцеві державні адміністрації. Це, зокрема: надання безоплатної первинної правової допомоги; взяття на облік внутрішньо переміщеної особи; надання інформації про можливі місця і умови для їх тимчасового проживання/перебування; надання медико-психологічної допомоги; безоплатне харчування; надання тимчасового житла; сприяння у набутті прав на земельну ділянку із земель державної власності; допомога у переміщенні рухомого майна; влаштування дітей у дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади; забезпечення гуманітарної та благодійної допомоги; надання соціальних послуг та здійснення соціального захисту та ін. (ст. 11 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 р.) [191]. Особливістю такого гаранта як місцева державна адміністрація є безпосередня наближеність до внутрішньо переміщених осіб і комплексне розуміння їх проблем. При цьому, слід зауважити на відсутності системної, скоординованої співпраці з іншими гарантами місцевого рівня. Доцільною є активізація безпосередньої комунікації місцевих державних адміністрацій з внутрішньо переміщеними особами.

В результаті децентралізації влади, система повноважень у сфері забезпечення внутрішньо переміщених осіб перейшла до **територіальних громад та їх органів місцевого самоврядування**. Саме територіальна громада зацікавлена і уповноважена вирішувати нагальні і поточні проблеми внутрішньо переміщених осіб соціального, економічного та культурного характеру для прискорення їх інтеграції. Широкі дискреційні повноваження органів місцевого самоврядування дозволяють їм самостійно формувати місцеву політику щодо гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, в тому числі соціально-економічних і культурних.

Провідним і найбільш ефективним гарантом соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є суд. Відповідно до ст. 55 Конституції України кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна [118]. Внутрішньо переміщені особи активно використовують це право для відновлення порушених соціально-економічних та культурних прав і свобод. Підтримують вимушених переселенців у доступі до правосуддя неурядові правозахисні організації.

Упродовж 2020 р. від внутрішньо переміщених осіб до системи безоплатної правової допомоги надійшло понад 4,5 тис. звернень про надання безоплатної вторинної правової допомоги. Майже половина правових проблем внутрішньо переміщених осіб – трохи більше 2 тис. звернень – пов'язана зі збройним конфліктом на Сході України. При цьому 93% поданих до суду позовів з цих категорій справ задоволені повністю або частково [82]. Гарантування та відновлення порушених соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, у переважній більшості випадків, можливе саме через здійснення правосуддя.

Проте, і судовий захист не завжди є ефективним механізмом забезпечення та захисту прав внутрішньо переміщених осіб. Це зумовлено недоліками та прогалинами в чинному законодавстві, на які сторони та суд посилаються у своїх твердженнях та рішеннях. Необхідним є вдосконалення матеріальних та процесуальних норм, які прямо чи опосередковано стосуються особливостей правового статусу внутрішньо переміщених осіб [242, с. 45.]. Особливе значення у гарантуванні соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб належить Європейському суду з прав людини. Доступ внутрішньо переміщених осіб до правосуддя з метою захисту та відновлення соціально-економічних та культурних прав і свобод уможливають адвокатура, система надання безоплатної правової допомоги та інші правозахисні інституції.

Громадянське суспільство в Україні є основою держави, воно гарантує забезпечення прав і свобод кожному. Через вітчизняні інституції громадянського суспільства активізується та ініціюється захист прав і свобод вразливих категорій осіб, в тому числі і внутрішньо переміщених осіб. Міжнародні організації відносяться до найбільш розвинених і різноманітних механізмів впорядкування міжнародного життя. Часто, у реагуванні на кризи вони відіграють вирішальну роль, в узгодженні позицій держав, і таким чином приймаються спільні рішення з актуальних проблем світового порядку денного. До них відносять Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, Міжнародну організацію з міграції, Всесвітню організацію охорони здоров'я, Міжнародну федерацію товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, «Лікарі без кордонів», Міжнародний фонд «Відродження» та ін. [81, с. 30]. Загальною проблемою вітчизняних та міжнародних організацій у гарантуванні соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є формалізм щодо врахування їх рекомендацій і досвіду органами публічної влади України.

Проаналізована система гарантів соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб не є сталою, оскільки у процесі подолання безпекових загроз і вирішення наслідків вимушеного переміщення, з'являються і нові гаранті з власними унікальними функціями та повноваженнями.

Система гарантій соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб не забезпечує їх повноцінної практичної реалізації. Ефективність гарантій залежить від рівня розвитку загальних правових принципів, стану економіки, рівня розвитку демократичних інститутів, реальності політичної системи суспільства, наявності системи досконалих законів у державі, ефективності механізмів реалізації законоположень, ступеня правової свідомості, правової культури населення, узгодженості інтересів населення та суспільства в цілому й наявності високоефективного органу конституційного контролю [284, с. 75]. Українське законодавство є динамічним у забезпеченні гарантій соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, але їх ефективність є низькою.

Запозичення позитивного досвіду європейських країн у забезпеченні прав людини має стати першочерговим завданням держави, яка проголосила себе демократичною, соціальною і правовою, а також визнала права і свободи людини та їх гарантії такими, що визначають зміст і спрямованість її діяльності [34, с. 71]. Інвестування у соціальну сферу, яка включає і забезпечення соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, є важливим чинником вирішення відповідних проблем вимушених переселенців та їх інтеграції у приймаючих громадах.

Для удосконалення гарантування соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб необхідне: формування належної матеріально-економічної основи, створення нового житлового фонду та інвентаризація наявного; забезпечення доступу внутрішньо переміщених осіб та осіб, які проживають на тимчасово окупованих територіях України до адміністративних і соціальних послуг, соціального захисту; забезпечення належних медичних послуг; забезпечення державної цільової підтримки на реалізацію освітніх та культурних прав і свобод. Важливим для гарантування соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є їх доступ до політичних прав, що дозволить їм включитися до всіх політичних процесів на місцевому рівні та отримати політичне представництво.

Дослідження гарантій соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб дозволяє зробити наступні висновки:

1. Гарантії соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб – це складова комплексного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, система взаємопов'язаних, нормативно закріплених умов та засобів, спрямованих на забезпечення реальної можливості реалізувати, захищати, охороняти соціально-економічні та культурні права і свободи внутрішньо переміщених осіб. Гарантії є елементом комплексного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, що уможливорює їх практичну реалізацію, охорону, захист, застосування і відновлення. Їх ознаками пропонуємо вважати наступні: нормативність, системність, комплексність, постійність, стабільність, реальність, об'єктивну обумовленість, дієвість та ефективність, цілеспрямованість, реальність, імперативний характер.

2. Система гарантій соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб складається із загальносоціальних (економічні, політичні, соціальні, ідеологічні та культурно-духовні) та спеціальних гарантій (нормативно-правові, організаційно-правові (інституційні). Загальносоціальні гарантії об'єднують різноманітні чинники і умови, що сприяють практичній і реальній реалізації соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Спеціальні нормативно-правові гарантії соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб мають динамічний характер, створюються і трансформуються залежно від реальних потреб такої категорії осіб, але їх практичне впровадження неефективне без належних політичних та, особливо, економічних передумов.

3. Нормативно-правові гарантії соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб закріплені в Конституції та законах України, деталізовані у системі підзаконних нормативно-правових актів. Важливими їх джерелами є міжнародні нормативно-правові акти та договори, що в офіційному порядку визнані Україною. Конституційні гарантії мають засадничий характер і передбачають необхідність їх деталізації у галузевому

законодавстві. Переважна більшість нормативно-правових гарантій соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб містяться у нормативно-правових актах, що закріплюють правовий статус вимушених переселенців. Це Закони України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 р. та «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 р. Такі гарантії сприяють реалізації досліджуваних прав, але їх слід визнати мінімальними і недостатніми для відновлення порушених майнових та особистих немайнових прав внутрішньо переміщених осіб. У вирішенні військового конфлікту, подолання його наслідків і відновлення порушених соціально-економічних та культурних прав і свобод міжнародні гарантії, що закріплені у міжнародних нормативно-правових актах займають провідне значення.

4. Організаційно-правові гарантії соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб представлені системою державних та недержавних інституцій і суб'єктів, які уповноважені гарантувати такі права, а також приводити в дію нормативно-правові гарантії. Вважаємо, що організаційно-правові гарантії соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб представляють: Верховна Рада України та Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; Президент України та підпорядковані йому інституції – Рада національної безпеки і оборони, Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим; Кабінет Міністрів України та центральні органи виконавчої влади (Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, Міністерство соціальної політики України, Міністерство розвитку громад та територій України, Міністерство юстиції України, Державна міграційна служба України, Пенсійний фонд України та багато ін.); судова система (Конституційний Суд України, суди системи судоустрою, Європейський суд з прав людини та ін.) та прокуратура; територіальні громади та органи місцевого самоврядування; адвокатура, система

надання безоплатної правової допомоги та інші правозахисні інституції; міжнародні організації і проекти, акредитовані в Україні.

2.2 Реалізація соціально-економічних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення

Назрілі проблеми реалізації соціально-економічних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб посилюються браком економічних ресурсів та низькою інституційною спроможністю органів публічної влади, необізнаністю внутрішньо переміщених осіб у своїх потенційних правових можливостях тощо.

Забезпечення соціально-економічних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, а також їх гарантій є актуальним та недостатньо дослідженим питанням у сучасній юридичній науці. Починаючи з 2014 р., в Україні актуальним є оновлення чинного законодавства у сфері правового статусу внутрішньо переміщених осіб з метою підвищення ефективності забезпечення їх соціально-економічних прав і свобод. Результатом переосмислення існуючих підходів правового забезпечення вказаних прав має бути вирішення нагальних проблем вимушених переселенців у соціальній та економічній сферах.

Потреба наукового дослідження проблематики реалізації соціально-економічних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб виникла з початком вимушеного переміщення. Стало зрозуміло, що саме забезпечення цих прав найбільше сприяє інтеграції внутрішньо переміщених осіб на підконтрольній території України. Соціально-економічні права і свободи внутрішньо переміщених осіб стали об'єктом наукової уваги таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як: В. Айрапетов, О. Амоша, М. Андрусишин, І. Аннітова, В. Антонюк, І. Басова, Н. Березовська, І. Беззуб, О. Богатирьова, К. Бодвіг, В. Гошовський, І. Грицай, О. Іщенко, Т. Жванія, О. Кайтанський, М. Кравченко, Л. Кисіль, Ю. Коллер, І. Лагутіна, О. Лаптінова, Л. Логачова, В. Михайловський, Ф. Макдональд, Н. Максимовська, М. Менджул, Л. Наливайко, О. Новікова, О. Первомайський, Н. Прокушева, О. Рогач, О. Риндзак, М. Савчина, С. Белікова,

У. Садова, К. Степаненко, О. Хандій, І. Хомишина, Г. Христова, Г. Чанишева, Л. Шамілева та багато ін.

Хоча позитивні наслідки загальнодержавних та регіональних проєктів щодо вирішення проблем інтеграції внутрішньо переміщених осіб вже досягнуті, але повноцінно реалізувати свої соціально-економічні інтереси внутрішньо переміщені особи не мають можливості. Отож, подальші дослідження цих проблем є актуальними та своєчасними.

Метою дослідження є цілісне теоретико-правове обґрунтування реалізації соціально-економічних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, а також вироблення пропозицій щодо вирішення проблем, що перешкоджають їх реалізації.

Соціальне призначення прав і свобод громадян в умовах демократичного суспільства полягає, по-перше, у забезпеченні задоволення потреб та інтересів особи, тобто у створенні сприятливих можливостей для оволодіння індивідом певним соціальним благом і, по-друге, у забезпеченні можливостей безпосередньої та активної участі громадян у всіх сферах суспільного життя [164, с. 152-153]. Внутрішньо переміщені особи в наслідок вимушеного переміщення позбавлені належних умов у реалізації своїх індивідуальних соціально-економічних інтересів.

Оскільки внутрішньо переміщені особи залишаються всередині країни, вони у відповідності із загальновизнаними принципами міжнародного права користуються захистом та допомогою держави. Основні права людини мають універсальне застосування для внутрішньо переміщених осіб, адже при визначенні обсягу прав внутрішньо переміщених осіб слід звертатися до загальних норм – норм міжнародного права захисту прав людини. Заходи щодо забезпечення ефективного додержання таких норм відносяться до сфери прав людини [41, с. 13]. Ця теза отримала поширення і обґрунтування у рішеннях Конституційного Суду України та низки правозахисних інституцій.

Держава, виконуючи свій головний обов'язок – утвердження й забезпечення прав і свобод людини – повинна не тільки утримуватися від порушень чи

непропорційних обмежень прав і свобод людини, але й вживати належних заходів для забезпечення можливості їх повної реалізації кожним, хто перебуває під її юрисдикцією; з цією метою законодавець та інші органи публічної влади мають забезпечувати ефективне правове регулювання, яке відповідає конституційним нормам і принципам та створювати механізми, необхідні для задоволення потреб та інтересів людини [240]. Внутрішньо переміщені особи перебувають під юрисдикцією та захистом України не повинні зазнавати жодних проявів дискримінації у доступі до реалізації соціально-економічних прав. Вони мають право повноцінно реалізовувати свої права, а держава має обов'язок забезпечувати їх безперешкодну реалізацію.

Усім громадянам України має бути забезпечено можливість користуватися повним обсягом конституційних прав і свобод незалежно від факту реєстрації їх як внутрішньо переміщених осіб, допускаючи встановлення додаткових вимог та обов'язків лише в тих випадках і тією мірою, які обумовлені користуванням додатковими (спеціальними) пільгами і є необхідними для запобігання зловживанням правом на такі пільги [283]. При цьому, внутрішньо переміщені особи не мають фактичного доступу до реалізації всього комплексу соціально-економічних прав.

Основою реалізації соціально-економічних прав і свобод внутрішньо переміщеними особами є нормативно-правові акти, що закріплюють систему таких прав, перш за все – Конституція України. До конституційних соціально-економічних прав належать: право на працю (ст. 43 Конституції України); право на відпочинок (ст. 45 Конституції України); право на страйк (ст. 43 Конституції України); право приватної власності (ст. 41 Конституції України); право на підприємницьку діяльність (ст. 42 Конституції України); право на охорону здоров'я (ст. 49 Конституції України); право на соціальний захист (ст. 46 Конституції України); право на житло (ст. 47 Конституції України); право на достатній життєвий рівень (ст. 48 Конституції України); право на безпечне довкілля (ст. 50 Конституції України).

Конституційні права знаходять гарантування у чинному законодавстві. Закон

України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 р. [191], який встановлює гарантії дотримання прав, свобод та законних інтересів внутрішньо переміщених осіб, в тому числі і досліджуваних прав. Додаткові гарантії соціально-економічних прав встановлені у Законах України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» від 11 грудня 2003 р. [223], «Про житловий фонд соціального призначення» від 12 січня 2006 р. [190], «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» від 20 листопада 2012 р. [188], «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 р. [192] та ін.

На їх деталізацію були прийняті підзаконні нормативно-правові акти для вирішення проблем реалізації та гарантування прав внутрішньо переміщених осіб, серед яких Постанова Кабінету Міністрів України «Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг» від 01 жовтня 2014 р. [212]; Постанова Кабінету Міністрів України «Про облік внутрішньо переміщених осіб» від 01 жовтня 2014 р. [215]; Постанова Кабінету Міністрів України «Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам» від 05 листопада 2014 р. [209] та Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам» від 08 червня 2016 р. [62]; Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року» від 15 листопада 2017 р. [228] тощо.

Обласні державні адміністрації та обласні ради також вирішують питання забезпечення належної інтеграції внутрішньо переміщених осіб та реалізації їх соціально-економічних прав і свобод. Запорізькою обласною радою було прийнято Програму зайнятості населення Запорізької області на 2018-2020 роки від 22 травня 2018 р., яка сприяла зайнятості внутрішньо переміщених осіб, у

тому числі шляхом надання одноразової виплати допомоги з безробіття на організацію підприємницької діяльності, а також шляхом участі безробітних у громадських роботах та інших роботах тимчасового характеру; організації та проведення професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації зареєстрованих безробітних з числа внутрішньо переміщених осіб. Миколаївською обласною радою було прийнято Комплексну програму соціального захисту населення «Турбота» на період до 2020 року від 22 грудня 2016 р. з метою вирішення невідкладних питань соціально-побутового, медичного, організаційно-правового та культурного обслуговування внутрішньо переміщених осіб, учасників антитерористичної операції, які перебувають у складних життєвих обставинах. Аналогічні програми підтримки внутрішньо переміщених осіб та задоволення їх соціально-економічних потреб були прийняті в Вінницькій, Дніпропетровській, Київській, Рівненській, Харківській, Херсонській, Хмельницькій областях.

Кожна з цих програм прийнята для вирішення соціально-побутових питань, пов'язаних з організацією проживання, медичного забезпечення, працевлаштування внутрішньо переміщених осіб. У кожній з них передбачено проведення інформаційних кампаній щодо можливості внутрішньо переміщених осіб отримати ті чи інші соціальні або медичні послуги.

Підтримка у реалізації соціально-економічних інтересів внутрішньо переміщених осіб в Україні здійснюється на міжнародному рівні. Так, постійний моніторинг стану забезпечення соціально-економічних прав внутрішньо переміщених осіб проводиться Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців, Всесвітньою організацією охорони здоров'я, Програмою розвитку ООН, Управлінням з координації гуманітарних справ (УКГС), Міжнародним комітетом Червоного Хреста, Міжнародною організацією з міграції, Дитячим фондом ООН тощо. Вказаний перелік міжнародних партнерів та донорів не є вичерпаний.

Структура ООН з питань гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок (ООН Жінки) активно надає підтримку жінкам у бізнесі. Проведення тренінгів для жінок-підприємниць з питань започаткування бізнесу,

фінансової та юридичної грамотності вирішує питання працевлаштування жінок та забезпечення останніми себе та своїх сімей на новому місці проживання в громадах, які приймають.

Прикладом ефективної співпраці ООН Жінки з органами місцевого самоврядування є досвід Чернівецької області. Так, ООН Жінки надає підтримку робочій групі з розробки гендерної відповідальної стратегії розвитку Чернівецької області на 2020-2027. Ця довгострокова програма з вирішення питання забезпечення гендерної рівності та розширення прав жінок в цілому об'єднує міжнародний, обласний, місцевий досвід та досвід громадських організацій, бізнес-асоціацій. Досвід міжнародних партнерів є необхідним Україні в період збройного конфлікту, агресії для розвитку миру. Важливу роль у цьому процесі відіграють внутрішньо переміщені жінки.

З метою обґрунтування проблем реалізації соціально-економічних прав внутрішньо переміщених осіб доцільно проаналізувати основні з них.

Право на достатній рівень життя. На думку Т. Бабкової, право на працю, право на соціальний захист та право на достатній життєвий рівень є так званими ключовими, структуроутворюючими соціальними правами, довкола яких утворюється власна специфічна підгрупа соціальних прав. Право на працю включає: право на належні, безпечні і здорові умови праці, право на заробітну плату, право на страйк, право на відпочинок. Право на соціальний захист набуває своєї конкретизації через його відображення в таких правах, як право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття, а також у старості та в інших випадках [27]. Соціальну складову «рівня життя» традиційно визначають за такими критеріями, як: забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її існування; реалізація права кожної людини на вільний розвиток особистості; гарантія права на працю, освіту, охорону здоров'я, соціальний захист, безпеку життя; участь особи в громадсько-політичній і культурній діяльності; соціальна забезпеченість людини, сім'ї, соціальних і національних меншин; рівень соціально-комунальної інфраструктури [25, с. 94]. Внутрішньо переміщені особи позбавлені умов свого

звичайного життя, доступу до рухомого і нерухомого майна, майнових благ, звичного соціального середовища.

Достатній життєвий рівень передбачає забезпеченість рівня доходу громадян, необхідного для задоволення їх базових (мінімальних) фізіологічних і соціальних потреб. Достатній життєвий рівень не може бути нижчим, ніж величина прожиткового мінімуму встановленого державною для відповідних соціальних груп населення [25, с. 95]. Замороження розміру прожиткового мінімуму, разом з усіма прив'язаними до нього соціальними виплатами, завдало суттєвого негативного впливу системі соціального захисту як найважливішого засобу підвищення інклюзії шляхом скорочення бідності, нерівності, запобігання маргіналізації та соціальної ізоляції [67]. Право на достатній життєвий рівень пов'язує всі соціально-економічні права в єдиний вузол.

Внутрішньо переміщеним особам гарантоване право на достатній рівень життя. У ст. 48 Конституції України передбачено право кожного на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло. Це право дублює передбачене ст. 25 Загальної декларації прав людини від 1948 р. право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї [76]. У Керівних принципах ООН з питань внутрішнього переміщення від 1998 р. деталізовано, що незалежно від обставин та без будь-якої дискримінації компетентні органи влади мають надавати й забезпечувати внутрішньо переміщеним особам безпечний доступ до основних продуктів харчування та питної води; базового притулку та житла; належного одягу; основних медичних послуг та оздоровлення [102]. Проблеми реалізації права на достатній життєвий рівень неможливо вирішити лише засобами правового регулювання. Вказані норми не можуть діяти і реалізуватись внутрішньо переміщеними особами в умовах економічної нестабільності та суттєвого браку матеріальних ресурсів.

Підвищення рівня життя населення можливе лише за умови стабільного і тривалого економічного розвитку, забезпечити який в умовах конфлікту складно.

Актуальним є забезпечення рівності прав і можливостей внутрішньо переміщених осіб, якісне надання адміністративних і соціальних послуг тощо. Але першочергово важливо протидіяти корупції і забезпечити верховенство права на території України. Рівень якості життя внутрішньо переміщених осіб визначає економічна та соціальна політика держави, яка в умовах економічної та політичної кризи залишається низькоефективною.

Реалізація права на працю і права на підприємницьку діяльність сприяє реалізації і декількох інших соціально-економічних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, а саме – достатній життєвий рівень, право на житло, право на відпочинок, право на освіту. Реалізація політики у сфері зайнятості населення, захист і гарантування прав громадян на працю та прав на соціальний захист від безробіття є завданням держави. У 2015 р. до Закону України «Про зайнятість населення» від 5 липня 2012 р. [196] додано заходи зі сприяння внутрішньо переміщеним особам у працевлаштуванні.

Роботодавці схильні до дискримінації внутрішньо переміщених осіб при працевлаштуванні і оплаті їх праці. Зміна місця проживання, зокрема зміна міської місцевості проживання на сільську (або навпаки) позначається на можливості працевлаштування вузькопрофільних фахівців з числа внутрішньо переміщених осіб. Внутрішньо переміщені особи часто вимушені погоджуватись на ту роботу, яка не відповідає їх інтересам та кваліфікації, але є більш доступною.

У Порядку здійснення заходів сприяння зайнятості, повернення коштів, спрямованих на фінансування таких заходів, у разі порушення гарантій зайнятості для внутрішньо переміщених осіб від 08 вересня 2015 р. № 696 визначено низку дієвих заходів з метою підтримки внутрішньо переміщених осіб: компенсація внутрішньо переміщеним особам фактичних транспортних витрат на переїзд до іншої адміністративно-територіальної одиниці місця працевлаштування; компенсація внутрішньо переміщеним особам витрат для проходження попереднього медичного та наркологічного огляду відповідно до законодавства, якщо це необхідно для працевлаштування; компенсація витрат

роботодавця на оплату праці за працевлаштування на умовах строкових трудових договорів зареєстрованих безробітних з числа внутрішньо переміщених осіб; компенсація витрат роботодавця, який працевлаштовує зареєстрованих безробітних з числа внутрішньо переміщених осіб, на перепідготовку та підвищення кваліфікації таких осіб. [205]. Проте, як потенційні роботодавці, так і внутрішньо переміщених осіб не в повній мірі проінформовані про зазначені можливості.

Для вирішення проблеми необхідно забезпечити перепідготовку та підвищення кваліфікації внутрішньо переміщених осіб зі спеціальностей, що затребувані у громаді, до якої відбулось переміщення. Важливо провести інформаційну акцію для роботодавців і внутрішньо переміщених осіб щодо можливостей національних і регіональних програм з підтримки працевлаштування вимушених переселенців. Посилення моніторингу та реагування на випадки дискримінації внутрішньо переміщених осіб при працевлаштуванні через притягнення порушників до юридичної відповідальності, сприяє подоланню негативних тенденцій на ринку праці.

Питання **соціального, а саме, пенсійного забезпечення** внутрішньо переміщених осіб врегульовано: Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне забезпечення» від 9 липня 2003 р., Постановою Кабінету Міністрів України від 05 листопада 2014 р. № 637 «Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам», Постановою Кабінету Міністрів України від 08 червня 2016 р. № 365 «Деякі питання здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам», Постановою Правління Пенсійного фонду України від 25 листопада 2005 р. № 22-1 «Про затвердження Порядку подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» тощо.

Наразі ті внутрішньо переміщені особи, які отримали право на пенсійне забезпечення вже після переселення в іншій регіон стикаються з проблемою відсутності документів про освіту, трудовий стаж та розмір заробітної плати.

Внутрішньо переміщені особи стикаються з проблемою підтвердження свого трудового та страхового стажу. Навіть якщо документи, необхідні для підтвердження трудової діяльності запитати з окупованої території, то на території України такі документи є недійсними, оскільки підприємства, економічна діяльність яких здійснюється на окупованій території та архіви не легітимні на території України.

Способом вирішення цієї проблеми є звернення до суду з заявою про встановлення юридичних фактів або з позовом щодо оскарження діяльності-бездіяльності державних органів. Це є дієвим механізмом захисту порушених прав, оскільки практика суду є позитивною для такої категорії населення, однак особа втрачає час та й кошти. Відсутність дієвого механізму вирішення проблем пенсійного забезпечення внутрішньо переміщених осіб порушує соціальні права внутрішньо переміщених осіб [88, с. 341]. У цьому контексті доцільно навести приклади рішень міжнародних судів, що спрямовані на відновлення прав внутрішньо переміщених осіб.

Так, ще у 1971 р. Міжнародний суд ООН у документі «Юридичні наслідки для держав щодо триваючої присутності Південної Африки у Намібії» зазначив, що держави – члени ООН зобов'язані визнавати незаконність і недійсність триваючої присутності Південної Африки в Намібії, але у той час як офіційні дії, вчинені урядом Південної Африки від імені або щодо Намібії після припинення дії мандата є незаконними і недійсними, ця недійсність не може бути застосовна до таких дій як, наприклад, реєстрація народжень, смертей і шлюбів [286]. Європейський суд з прав людини розвиває цей принцип у своїй практиці. Наприклад, у справах «Лоїзиду проти Туреччини», «Кіпр проти Туреччини» та «Мозер проти Республіки Молдови та Росії». Зобов'язання ігнорувати, не брати до уваги дії існуючих *de facto* органів та інститутів (окупаційної влади) далеко від абсолютного. Для людей, що проживають на цій території, життя триває. І це життя потрібно зробити більш стерпним і захищеним фактичною владою, включаючи їх суди; і виключно в інтересах жителів цієї території дії згаданої влади, які мають відношення до сказаного вище, не можуть просто ігноруватися

третіми країнами або міжнародними організаціями, особливо судами, в тому числі й цим. У правовій позиції Верховного суду від 22 жовтня 2018 р. у справі №235/2357/17 вказано, що у виняткових випадках, визнання актів окупаційної влади в обмеженому контексті захисту прав внутрішньо переміщених осіб ніяким чином не легітимізує таку владу [171].

Вважаємо, що для усунення перешкод у доступі до соціальних гарантій у вигляді пенсій, на державному рівні слід переглянути та оновити Порядок подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 25 листопада 2005 р. Удосконалення норм цього Порядку спростить доступ громадян до реалізації соціально-економічних прав і свобод.

Такі зміни до чинного законодавства, спростять процедуру отримання пенсійних виплат та соціальних гарантій, знизять навантаження на судову владу, а також зекономлять час та кошти внутрішньо переміщених осіб на правову допомогу. Після задоволення позовів адміністративними судами стягуються витрати на правову допомогу з державного бюджету, а, отже, вирішення цього питання та внесення змін до законодавства вирішить комплекс проблем, як для внутрішньо переміщених осіб, так й для держави, в частині економії бюджетних коштів [88, с. 337]. Сьогодні серед соціально-економічних інтересів внутрішньо переміщених осіб слід виділити: забезпечення житлом, подолання перешкод у організації підприємницької діяльності, отримання соціальних допомог та пенсій, якісних медичних послуг.

Отримання житла є ключовою умовою інтеграції внутрішньо переміщених осіб в громадах. Реалізація **права на житло** передбачає не тільки отримання у власність житла, а й компенсація пошкодженого/зруйнованого/втраченого житла на тимчасово окупованій території.

Втрата житла та майна, фінансовий тягар винайму жила та оплати комунальних послуг, поряд з втратою стабільної роботи є найбільшими проблемами внутрішньо переміщених осіб, що складно вирішити. Часто, брак фінансової можливості на купівлю житла у великих містах змушує

переміщуватись до сільської місцевості. Переважна більшість внутрішньо переміщених осіб не можуть вирішити своє житлове питання без допомоги держави чи органів місцевого самоврядування.

Для задоволення потреб громадян у житлі держава зобов'язана виконувати цілий комплекс дій: розвивати будівельну індустрію, здійснювати програму будівництва впорядкованого житла, забезпечувати справедливий розподіл житлової площі, охорону житлового фонду тощо, тоді виникають правові відносини держава–людина. Право на житло передбачає можливість мати житло та перебувати в частині житлових інтересів під захистом держави [279, с. 194]. Державні та регіональні програми забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб не задовольняють у повному обсязі потреби всіх, хто претендує на його отримання. Автором були зроблені запити до обласних державних адміністрацій щодо програм, які діяли та кількістю внутрішньо переміщених осіб, які брали участь у цих програмах та отримали кошти або житло (Додаток 3).

Серед державних цільових програм забезпечення внутрішньо переміщених осіб житлом наразі діють:

1) програма «Доступне житло», відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2018 р. «Деякі питання забезпечення громадян доступним житлом»;

2) програма грошової компенсації на придбання житла внутрішньо переміщеним особам, які захищали суверенітет України згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 18 квітня 2018 р. «Питання забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України»;

3) «Власний дім» на виконання Постанови Кабінету Міністрів України від 5 жовтня 1998 р. «Про затвердження Правил надання довгострокових кредитів індивідуальним забудовникам житла на селі»;

4) «Соціальне житло» діє на підставі Закону України «Про житловий фонд соціального призначення», постанови Кабінету Міністрів України від 23 липня 2008 р. «Деякі питання реалізації Закону України «Про житловий фонд

соціального призначення» та постанови Кабінету Міністрів України від 07 лютого 2007 р. «Про затвердження Порядку розрахунку плати за соціальне житло»;

5) «Тимчасове житло» реалізується на підставі Житлового Кодексу Української РСР від 30 червня 1983 р.; постанови Кабінету Міністрів України від 31 березня 2004 р. «Про затвердження Порядку формування фондів житла для тимчасового проживання та Порядку надання і користування житловими приміщеннями з фондів житла для тимчасового проживання»; постанови Кабінету Міністрів України від 26 червня 2019 р. «Про затвердження Порядку формування фондів житла для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб»; наказу Держжитлокомунгоспу від 14 травня 2004 р. «Про затвердження форм щодо житлових приміщень з фондів житла для тимчасового проживання»;

6) програма кредитування під 3%, підґрунтям якої є постанова Кабінету Міністрів України від 27 листопада 2019 р. «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання пільгового довгострокового державного кредиту внутрішньо переміщеним особам, учасникам проведення антитерористичної операції (АТО) та/або учасникам проведення операції Об'єднаних сил (ООС) на придбання житла».

Слід відзначити, що постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Правил надання довгострокових кредитів індивідуальним забудовникам житла на селі» діє ще з 1998 р., однак тільки у 2020 р. урядом внесли зміни до вказаного нормативно-правового акту для залучення внутрішньо переміщених осіб до проживання в селі.

Вказані програми поділяються за метою: формування житлового фонду для подальшої передачі у власність внутрішньо переміщеним особам, формування житлового фонду для подальшої передачі у користування внутрішньо переміщеним особам (придбання квартир на вторинному ринку та надання у тимчасове користування; соціальне житло; тимчасове житло). Так, для виділення житла з кожної із вказаних категорій, розробляються окремий Порядок, який регламентує отримання та надання житла внутрішньо переміщеним особам.

Прикладом щодо формування житлового фонду та надання таких об'єктів нерухомості є Донецька область. Відповідно до Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення заходів щодо підтримки територій, що зазнали негативного впливу внаслідок збройного конфлікту на Сході України, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 4 жовтня 2017 р., органами місцевого самоврядування області протягом 2017-2019 років придбано 224 квартири, а саме: 183 квартири у м. Маріуполь, 18 квартир у м. Покровськ, 2 квартири у м. Лиман, 10 квартир у м. Слов'янськ, 11 квартир у Великоновоселківському районі, які надані в якості тимчасового житла внутрішньо переміщеним особам [73]. При цьому, реально надана допомога внутрішньо переміщеним особам не співрозмірна з реальними потребами вимушених переселенців.

Аналіз та узагальнення інформації, отриманої від обласних, районних державних адміністрацій, виконавчих комітетів міських рад, сільських та селищних рад, об'єднаних територіальних громад дають підстави зробити наступні висновки:

- інформацією щодо обліку внутрішньо переміщених осіб, які потребують поліпшення житлових умов або надання їм житлових приміщень обласні державні адміністрації володіють не у повному обсязі. Повноваження щодо обліку таких осіб та задоволення їх житлових потреб мають органи місцевого самоврядування. Деякі ОДА направляли публічний запит на підпорядковані РДА, а також сільські та селищні ради. А отже, розробляючи обласні програми щодо вирішення житлових проблем внутрішньо переміщених осіб користуються такою інформацією не ефективно. Таким чином, об'єктивна та актуальна інформація на державному рівні про житлові потреби внутрішньо переміщених осіб недосконала або іноді відсутня, що ставить під сумнів цільове використання державних коштів та реальне забезпечення внутрішньо переміщених осіб житлом. Пропонується доповнити пункт 3 «Порядку створення, ведення та доступу до відомостей Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб» від 22 вересня 2016 р. наступним положенням: «Доступ до Єдиної інформаційної бази даних про

внутрішньо переміщених осіб мають структурні підрозділи з питань соціального захисту населення обласних державних адміністрацій»;

- кількість прийнятих програм не є показником рівня забезпечення внутрішньо переміщених осіб житлом, оскільки, такі особи не завжди знають про існування цих програм, а просвітницької діяльності розпорядники не проводять;

- в Україні відсутній Єдиний державний реєстр державної, комунальної та приватної нерухомості, в якому можуть бути розміщені внутрішньо переміщені особи. Кожна область акумулює таку інформацію окремо, що у свою чергу позбавляє державу можливості в повній мірі забезпечувати потреби внутрішньо переміщених осіб на житло та бути держателем повної актуальної інформації в режимі реального часу та реалізовувати право на житло внутрішньо переміщених осіб;

- створення та ведення Єдиного державного реєстру державної, комунальної та приватної нерухомості, в якій можуть бути розміщені внутрішньо переміщені особи, надало б можливість державі оперативно та повноцінно вирішувати потреби на житло внутрішньо переміщених осіб, пропонуючи цим особам різні варіанти в різних областях та місцевостях, оскільки такі особи мають право на вибір та свободу пересування, а таким особам змогу реалізувати своє конституційне право на житло, обираючи для себе відповідний варіант;

- пропонується внести зміни до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 р. шляхом доповнення ст. 4², що міститиме такі положення: «Єдиний державний реєстр державної, комунальної та приватної нерухомості включає облік нерухомості для задоволення житлових потреб внутрішньо переміщених осіб. Єдиний державний реєстр державної, комунальної та приватної нерухомості, в якому можуть бути розміщені внутрішньо переміщені особи, визначається Кабінетом Міністрів України. Центральний орган виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної політики у сферах соціального захисту населення є відповідальним за забезпечення формування та ведення Єдиного державного реєстру державної, комунальної та приватної нерухомості, в якому можуть бути

розміщені внутрішньо переміщені особи. Доступ до вказаної бази надати всім структурним підрозділам соціального захисту населення районних, районних у м. Києві держадміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах (у разі створення)»;

- доповнити Положення про Міністерство соціальної політики України, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 17 червня 2015 р. пунктом 52¹ «Забезпечує формування та ведення Єдиного державного реєстру державної, комунальної та приватної нерухомості, в якому можуть бути розміщені внутрішньо переміщені особи»;

- розробити та затвердити Порядок ведення, внесення, пошуку та надання інформації з Єдиного державного реєстру державної, комунальної та приватної нерухомості, в якому можуть бути розміщені внутрішньо переміщені особи. Необхідною є процедура функціонування такого реєстру.

Право людини на охорону здоров'я як право, яке гарантує її фізичне існування і є умовою забезпечення здійснення всіх інших прав людини. У ст. 3 та ст. 49 Конституції України передбачено, що життя і здоров'я є цінністю та первинною, вихідною передумовою життєдіяльності кожної людини.

Правові засади реалізації права на охорону здоров'я передбачені у Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 р. [191]; Законі України «Основи законодавства України про охорони здоров'я» від 19 листопада 1992 р. [161]; Постанові Кабінету Міністрів України від 17 серпня 1998 р. «Про впорядкування безоплатного та пільгового відпуску лікарських засобів за рецептами лікарів у разі амбулаторного лікування окремих груп населення та за певними категоріями захворювань» [181] тощо.

Кожна особа має право на охорону здоров'я, що передбачає життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та соціальне обслуговування і забезпечення, який є необхідним для підтримання здоров'я людини [161]. У контексті реформи децентралізації влади більшість медичних закладів передано до комунальної власності та у відання органів місцевого самоврядування. Отож, відповідальність щодо медичного забезпечення внутрішньо переміщених осіб

покладається на громади. Передача повноважень у сфері охорони здоров'я на місцевий рівень не завершено, що ускладнює надання медичних послуг особам, які її потребують. Проте заходи медичної реформи утворюють додаткові можливості доступу внутрішньо переміщених осіб до медичного обслуговування, завдяки зміні порядку фінансування медичних закладів.

З метою дослідження стану надання медичних послуг внутрішньо переміщеним особам, нами був зроблений запит на публічну інформацію до Міністерства охорони здоров'я України. Міністерство, у свою чергу, таку інформацію не систематизує, тому публічний запит було спрямовано до структурних підрозділів з питань охорони здоров'я обласних та Київської міської державної адміністрації. Обласні державні адміністрації як систематизують таку інформацію (Хмельницька, Івано-франківська, Чернігівська, Харківська, Миколаївська, Полтавська, Житомирська, Чернівецька, Донецька), так і не обробляють останню (Черкаська, Одеська, Херсонська, Запорізька, Дніпропетровська, Київська). А отже, моніторинг за якісними та кількісними показниками надання медичних послуг внутрішньо переміщеним особам не здійснюється системно і якісно.

Питання, яке потребує посиленої уваги – це надання медичних послуг внутрішньо переміщеним особам з інвалідністю та важкохворим переселенцям. Проблеми лікування важкохворих полягає в тому, що багато з них втратили медичної документації, яка залишилася на окупованій території. Психічно хворі, залишивши зону АТО, часто перебувають в гострому психоемоційному стані і відмовляються від госпіталізації до психіатричного закладу. Зробити це без їх згоди, згідно з чинними нормами, неможливо [40, с. 23].

З огляду на те, що потреби внутрішньо переміщених осіб не відстежуються на належному рівні, то адресної медичної допомоги вони не отримують в повному обсязі. Виділення коштів з державного та місцевих бюджетів на амбулаторно-поліклінічну допомогу, диспансерний облік, профілактичний медичний огляд, госпіталізацію, оперативне втручання проводиться без урахування реальних потреб такої категорії осіб у конкретних медичних послугах, їх віку і статі, місця

проживання [10, с. 60]. Отож, застосування індивідуального підходу до формування видатків на надання медичної допомоги внутрішньо переміщеним особам є актуальним і своєчасним.

Фонд соціального страхування України забезпечує застрахованих осіб, у тому числі потерпілих внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання медичними та соціальними послугами відповідно до вимог Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23 вересня 1999 р. [195].

Згідно із зведеними оперативними звітними даними робочих органів виконавчої дирекції Фонду, протягом 9 місяців 2020 р. медичні послуги отримала наступна кількість внутрішньо переміщених осіб: лікування в реабілітаційних відділеннях санаторно-курортних закладів – 32; медичну реабілітацію – 182 внутрішньо переміщені особи, які потерпіли на виробництві; лікарські засоби та вироби медичного призначення – 405; спеціальні засоби пересування (коляски) – 11; зубопротезування, очне протезування, окуляри, контактні лінзи та слухові апаратами – 3. Загальна чисельність внутрішньо переміщених осіб, які забезпечувались медичними та соціальними послугами згідно з вимогами постанови правління Фонду від 12 грудня 2018 р. «Про затвердження Порядку надання страхових виплат, фінансування витрат на медичну та соціальну допомогу, передбачених загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, для внутрішньо переміщених осіб», за звітний період складає 939 осіб [143]. Така статистика отримання медичних послуг внутрішньо переміщеними особами свідчить: про необізнаність щодо можливості отримання безкоштовно або на пільгових умовах тих чи інших медичних і соціальних послуг, пов'язаних з охороною здоров'я; про складність (бюрократизацію) процедури отримання соціальних та медичних послуг внутрішньо переміщеними особами; про недофінансування цього напрямку з боку держави; лікарями та медичним персоналом не популяризуються медичні послуги для внутрішньо переміщених осіб.

На підставі вищевикладеного, пропонуємо внести зміни до п. 3 Порядку створення, ведення та доступу до відомостей Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб», затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 22 вересня 2016 р. «Інформація до бази даних вноситься структурними підрозділами з питань соціального захисту районних, районних у м. Києві держадміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах (у разі створення) рад в електронній формі на підставі поданої внутрішньо переміщеною особою заяви, форму якої затверджує МОЗ. Доступ до Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб мають всі структурні підрозділи з питань охорони здоров'я районних, районних у м. Києві держадміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах (у разі створення)».

Пропонується доповнити підпункт 10 пункту 4 Положення про Міністерство охорони здоров'я України від 05 березня 2015 р. наступним: «Узагальнює отриману інформацію з Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб та надає відповідні пропозиції щодо задоволення медичних потреб такої категорії осіб».

Дослідивши зв'язок усіх соціально-економічних прав внутрішньо переміщених осіб, констатуємо їх взаємозалежність, оскільки лише як єдина система ці права можуть бути всебічно реалізованими. Вони визначають ступінь забезпечення одне одного, а деякі є гарантією для іншого права. Таким чином, порушення одного права спричиняє порушення цілісності інших прав людини [246, с. 91]. Таким чином, всі соціально-економічні права і свободи внутрішньо переміщених осіб тісно взаємозв'язані між собою.

Для захисту соціально-економічних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб необхідне, перш за все, ефективне законодавство, що закріплюватиме дієві та ефективні повноваження і завдання органів публічної влади. Необхідним є постійний збір даних про внутрішньо переміщених осіб, зокрема інформації про їх кількість, місце перебування, умови або спеціальні потреби та вразливості, а також можлива подальша категоризація таких даних за віком, статтю та іншими

демографічними показниками. Важливо оновлювати такі дані з метою фіксації змін у потребах внутрішньо переміщених осіб. Збір інформації повинен розпочатися з моменту початку переміщення і тривати до моменту сталого отримання сутнісних рішень [20, с. 8; 247, с. 92]. Саме постійний збір та обробка даних про потреби внутрішньо переміщених осіб впливають на ефективність національного законодавства в практичній його реалізації щодо соціально-економічних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Вирішення соціально-економічних проблем внутрішньо переміщених осіб фінансується за рахунок державного та місцевих бюджетів, що створює на них значний тиск. Однак, держава взяла на себе зобов'язання щодо забезпечення конституційних прав своїх громадян та людей, а отже повинна його виконувати.

На основі проведеного дослідження можна дійти до наступних висновків і узагальнень:

1. Внутрішньо переміщені особи внаслідок вимушеного переміщення позбавлені належних умов у реалізації своїх індивідуальних соціально-економічних інтересів. Вони не мають фактичного доступу до реалізації всього комплексу соціально-економічних прав. Серед соціально-економічних інтересів внутрішньо переміщених осіб слід виділити: забезпечення житлом, подолання перешкод у організації підприємницької діяльності, отримання соціальних допомог та пенсій, якісних медичних послуг. Усі соціально-економічні права внутрішньо переміщених осіб є взаємозалежними, оскільки ці права можуть бути всебічно реалізованими лише як єдина система.

2. Основою реалізації соціально-економічних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є нормативно-правові акти, що закріплюють систему таких прав (Конституція України та інші закони України, підзаконні нормативно-правові акти, міжнародні акти). Обласні державні адміністрації та обласні ради вирішують питання забезпечення належної інтеграції внутрішньо переміщених осіб та реалізації їх соціально-економічних прав і свобод у програмних документах. Підтримка у реалізації соціально-економічних інтересів внутрішньо переміщених осіб в Україні здійснюється на міжнародному рівні.

3. Право на достатній життєвий рівень пов'язує всі соціально-економічні права в єдиний вузол. Проблеми реалізації права на достатній життєвий рівень неможливо вирішити лише засобами правового регулювання в умовах економічної нестабільності та суттєвого браку матеріальних ресурсів. Рівень якості життя внутрішньо переміщених осіб визначає економічна та соціальна політика держави, яка в умовах економічної та політичної кризи залишається низькоефективною.

4. Реалізація права на працю і права на підприємницьку діяльність сприяє реалізації інших соціально-економічних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, а саме – достатній життєвий рівень, право на житло, право на відпочинок, право на освіту. Роботодавці схильні до дискримінації внутрішньо переміщених осіб при працевлаштуванні і оплаті їх праці. Для вирішення проблеми реалізації права на працю необхідно забезпечити перепідготовку та підвищення кваліфікації внутрішньо переміщених осіб зі спеціальностей, що затребувані у громаді, до якої відбулось переміщення; провести інформаційну акцію для роботодавців і внутрішньо переміщених осіб щодо можливостей національних і регіональних програм з підтримки працевлаштування вимушених переселенців; посилити реагування на випадки дискримінації внутрішньо переміщених осіб при працевлаштуванні.

5. Реалізація права на житло є основною умовою інтеграції внутрішньо переміщених осіб в громадах. Реалізація права на житло передбачає отримання у власність житла, а також компенсацію пошкодженого/зруйнованого/втраченого житла на тимчасово окупованій території. Переважна більшість внутрішньо переміщених осіб не можуть вирішити своє житлове питання без допомоги держави чи органів місцевого самоврядування. Кількість прийнятих програм не є показником рівня забезпечення внутрішньо переміщених осіб житлом. Пропонується затвердити Порядок ведення, внесення, пошуку та надання інформації з Єдиного державного реєстру державної, комунальної та приватної нерухомості, в якій можуть бути розміщені внутрішньо переміщені особи. Необхідним є функціонування такого реєстру.

6. Право внутрішньо переміщеної особи на охорону здоров'я гарантує її нормальне фізичне існування. У контексті реформи децентралізації влади відповідальність щодо медичного забезпечення внутрішньо переміщених осіб покладається на громади. Передача повноважень у сфері охорони здоров'я на місцевий рівень не завершено, що ускладнює надання медичних послуг особам, які її потребують. Проте заходи медичної реформи утворюють додаткові можливості доступу внутрішньо переміщених осіб до медичного обслуговування, завдяки зміні порядку фінансування медичних закладів. Моніторинг за якісними та кількісними показниками надання медичних послуг внутрішньо переміщеним особам не здійснюється системно. Потреби внутрішньо переміщених осіб не відстежуються на належному рівні, тому адресної медичної допомоги вони не отримують у повному обсязі.

7. Постійний збір та обробка даних про потреби внутрішньо переміщених осіб впливають на ефективність національного законодавства у практичній його реалізації щодо соціально-економічних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Органам публічної влади необхідно систематизувати для постійного використання актуальні та докладні статистичні дані щодо соціально-економічних потреб внутрішньо переміщених осіб і рівня задоволення останніх для оцінки позитивних та негативних наслідків прийняття управлінських рішень.

2.3 Проблеми реалізації культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні та напрями їх подолання

Українське суспільство в умовах глобальних викликів знаходиться під впливом постійної і швидкої трансформації. Однак, незмінним пріоритетом будь-якої цивілізованої держави, у тому числі й України, є забезпечення прав і свобод людини і громадянина, підтримка осіб, які знаходяться в складних життєвих умовах. Важливим напрямком у інтеграції внутрішньо переміщених осіб в приймаючих громадах є забезпечення доступу до реалізації культурно-духовних прав.

Забезпечення реалізації та захист культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, а також їх гарантій є одними із важливих завдань сучасної правової та демократичної держави. Актуальність дослідження зумовлена об'єктивною необхідністю підвищення якості й ефективності нормативно-правового забезпечення культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в умовах сучасного ситуативного простору. Інтеграція України до Європейського Союзу вимагає переосмислення традиційних підходів до забезпечення культурних інтересів внутрішньо переміщених осіб та досягнення рівного доступу всіх громадян України до відповідних благ.

Проблематика реалізації культурних прав і свобод найшла своє відображення в наукових дослідженнях таких вітчизняних та зарубіжних науковців, як: І. Алімова, Н. Бортник, К. Буряковська, Н. Грабар, Г. Дубровинський, М. Закірова, С. Комаров, Г. Мазур, М. Менджул, К. Параскева, О. Полякова, О. Поступна, В. Потапова, Т. Проценко, А. Пшенична, О. Рогащ, М. Савчина, В. Селюкова, І. Хомишина, Л. Холборн, Г. Христова, О. Цельєв, О. Чальцева, Т. Юдіна, А. Ястребова та інші. Авторський аналіз сучасних публікацій свідчить, що питання дотримання культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні ще не набули комплексного та ґрунтовного вивчення.

Метою наукової розвідки є системне дослідження реалізації окремих культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні, а також вироблення пропозицій щодо удосконалення їх правового та практичного забезпечення.

Основні виклики, пов'язані із вимушеним переміщенням громадян, у перші місяці полягали у наданні гуманітарної допомоги – житла, їжі, одягу, доступу до ліків, медичного обслуговування, психологічної допомоги. З часом, коли стало зрозуміло, що очікуване повернення вимушених переселенців до своїх домівок відкладається на невизначний термін, гостро постала проблема працевлаштування людей або сприяння їх самозайнятості, медичного обслуговування, психологічної реабілітації, розв'язання проблеми доступу до освіти, культурної та соціальної реінтеграції, вирішення житлового питання [250, с. 18]. Важливою і самостійною

складової правового статусу людини і громадянина є культурні права й свободи. Після задоволення нагальних соціально-економічних потреб внутрішньо переміщених осіб важливо посилити реалізацію їх культурних інтересів.

У сучасній парадигмі розвитку суспільства, саме культура розглядається як джерело соціально-економічного прогресу; як чинник, що зумовлює та забезпечує нову якість життя; як засіб забезпечення національного духу. Право людини на розвиток і реалізацію своїх творчих здібностей, доступ до культурних надбань і практик, збереження культурно-історичної спадщини, визначається як культурне право людини. Культурні права забезпечують духовний розвиток особистості і суспільства, який є найважливішою умовою утвердження в країні демократії і прав людини [87, с. 82]. Високий інтелектуальний і культурний розвиток суспільства є запорукою якісних перетворень у державі.

Культурні права передбачають можливості збереження та розвитку етнонаціональної самобутності, доступу до знань та інших духовних здобутків людства, до їх засвоєння, використання та участі у подальшому примноженні (зокрема, право на освіту, користування надбаннями культури і мистецтва, наукову, технічну та художню творчість, авторські права) [65, с. 12]. До них традиційно належать право на освіту; свобода культурної, наукової та творчої діяльності; право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності, право на вільне користування рідною мовою та інші.

Розвиток культурної сфери протягом тривалого часу не був пріоритетом державної політики, йому не приділялася належна увага. Такий підхід спричинив виникнення негативних явищ та конфліктів в українському суспільстві, зокрема, збройного протистояння, що призвело до тисяч загиблих і скалічених людей, понівечених доль і відібраних можливостей [227]. Україні необхідно обрати запропонований міжнародною спільнотою шлях, спрямований не лише на декларування культурних прав особи, а й здійснення перспективних кроків щодо практичної реалізації визначених правових положень і вимог [253, с. 96]. Посилення культурної сфери відіграє важливу роль у розвитку людського капіталу, забезпечує формування громадянського суспільства і активної

самоорганізації громад, впливає на демократизацію держави загалом і зміцнення верховенства права.

Регламентация конституційних культурних прав та свобод людини й громадянина в сучасній Україні здійснюється на трьох взаємодоповнюючих нормативних рівнях: конституційному, законодавчому та міжнародному [135]. У зв'язку з вимушеним переміщенням в Україні постало питання щодо оновлення, доопрацювання та вдосконалення національного законодавства з метою захисту внутрішньо переміщених осіб на всіх рівнях відповідно до міжнародних стандартів.

Культурні права і свободи в Україні регламентовані Законами України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 р. [191], «Про культуру» від 14 грудня 2010 р. [210], «Про Український культурний фонд» від 23 березня 2017 р. [231], «Про державну підтримку кінематографії в Україні» від 23 березня 2017 р. [185], «Про авторське право і суміжні права» від 23 грудня 1993 р. [176], «Про бібліотеки та бібліотечну справу» від 27 січня 1995 р. [177], «Про музеї та музейну справу» від 29 червня 1995 р. [211], «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» від 21 вересня 1999 р. [178], «Про театри та театральну справу» від 31 травня 2005 р. [229], «Про дошкільну освіту» від 11 липня 2001 р. [186], «Про освіту» від 05 вересня 2017 р. [216], «Про позашкільну освіту» від 22 червня 2000 р. [220], «Про повну загальну середню освіту» від 16 січня 2020 р. [219], «Про професійну (професійно-технічну) освіту» від 10 лютого 1998 р. [222], «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 р. [180], «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 26 листопада 2015 р. [213], «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. [218], «Про національні меншини в Україні» від 25 червня 1992 р. [214] та ін.

Законом України «Про культуру» від 14 грудня 2010 р. [210] визначено організаційно-правові засади розвитку культури в Україні, збереження культурної спадщини та забезпечення доступу до культурних цінностей на території країни. Серед основних засад державної політики у сфері культури визначено: забезпечення свободи творчості, захист прав інтелектуальної

власності, авторського права і суміжних прав; гарантування прав громадян у сфері культури; створення умов для творчого розвитку особистості, підвищення культурного рівня, естетичного виховання громадян, доступності освіти у сфері культури для дітей та юнацтва, задоволення культурних потреб Українського народу, розвитку закладів культури незалежно від форми власності, залучення до сфери культури інвестицій, коштів від надання платних послуг, благодійництва, інших не заборонених законодавством джерел; захист і збереження культурної спадщини як основи національної культури, турбота про розвиток культури; сприяння утвердженню гуманістичних ідей, високих моральних засад у суспільному житті [210]. Враховуючи, що окрема територія України є тимчасово окупованою та триває збройний конфлікт, збереження культурної спадщини як основи національної культури та сприяння утвердженню гуманістичних ідей, високих моральних засад у суспільному житті є особливо актуальним на сьогодні. Крім того, внутрішньо переміщені особи зіткнулись із багатьма проблемами у сфері захисту культурних прав на території інших громад.

Порушення культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, включаючи дискримінацію та проблеми доступу і здійснення цих прав у результаті переміщення є актуальним на сьогодні в Україні.

З метою формування цілісного бачення проблематики реалізації культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб доцільно дослідити їх більш детально.

Право внутрішньо переміщених осіб на освіту. Внаслідок вимушеної міграції найбільше страждають діти. Особливо критичним є становище дітей дошкільного віку. Стрес, пов'язаний із позбавленням домівки, відсутністю звичних речей, втратою друзів, родичів, іноді батьків, позбавлення їхньої турботи і любові, негативно впливає на особистість [140]. За офіційною статистикою Міністерства соціальної політики України, близько 13% внутрішньо переміщених осіб не досягли 18-ти років. Внутрішньо переміщеним дітям та дорослим гарантоване право на продовження здобуття певного освітнього рівня на території інших регіонів України за рахунок коштів державного бюджету або інших джерел фінансування. Вимушене переміщення зумовимо потребу забезпечити особам, які

здійснювали навчання на тимчасово окупованій території та залишили її, умови для його продовження як у місцевих закладах, так і в переміщених.

Освіта часто сприймається як вторинна потреба, яку слід вирішувати, коли насильство вщухло. Однак конфлікти й надзвичайні ситуації, які вони викликають, можуть тривати роками або навіть десятиріччями, залишаючи багато дітей-переселенців позбавленими освіти, захисту та підтримки [13; 89, с. 14]. Внутрішньо переміщені діти стикаються з проблемами щодо реалізації своїх культурних прав – обмежені фінансові можливості родини, іноді недостатні ресурси та інфраструктура в приймаючій громаді, нестабільність та соціальна напруга.

Держава гарантує кожній людині право на освіту (ст. 3 Закону України «Про освіту» від 05 вересня 2017 р.). У ст. 26 Загальної декларації прав людини від 1948 р. визначено, що кожна людина має право на освіту. Освіта повинна бути безплатною, хоча б початкова та загальна. Початкова освіта повинна бути обов'язковою. Технічна й професійна освіта повинна бути загальнодоступною, а вища освіта повинна бути однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного [76; 92, с. 364]. Освіта має бути спрямована на повний розвиток людської особистості та на збільшення поваги до прав людини та основоположних свобод; вона мусить сприяти взаєморозумінню, терпимості та дружбі між усіма народами, расовими або релігійними групами [113]. Під час збройного конфлікту та вимушеного переселення саме повноцінна реалізація права на освіту внутрішньо переміщених осіб відіграє важливу роль у вихованні толерантності людей один до одного та збільшення поваги до прав людини та держави, як їх гаранта.

Постійна нестабільність та насильство в зонах конфлікту перешкоджає багатьом внутрішньо переміщеним дітям отримати доступ до освіти.

Відповідно до ст. 9 Закону України «Про дошкільну освіту» від 11 липня 2001 р. діти можуть здобувати дошкільну освіту за бажанням батьків або осіб, які їх замінюють [186]. У ст. 7 Закону України «Про повну загальну середню освіту» від 16 січня 2020 р. встановлено заборонену жодних обмежень у доступі до здобуття повної загальної середньої освіти внутрішньо переміщених дітей.

Встановлення актами законодавства спеціальних правил та/або вжиття заходів, що забезпечують можливість здобуття повної загальної середньої освіти, у тому числі забезпечення розумного пристосування, не вважається дискримінацією. Відповідно до ст. 8 цього Закону територіальну доступність повної загальної середньої освіти для внутрішньо переміщених дітей забезпечують у межах повноважень органи державної влади та органи місцевого самоврядування [219]. На практиці, внутрішньо переміщена особа не має повного доступу до освіти через мовний, психологічний, ідеологічний бар'єр. Застосування індивідуального підходу в закладах освіти та позитивних дій органами публічної влади (створення для внутрішньо переміщеної родини більш сприятливих умови реалізації права на освіту) є виправданими засобами вирішення цієї проблеми.

Освітня політика, що спрямована на забезпечення захисту внутрішньо переміщених дітей та доступу до навчальних програм, покращить їх здатність адаптуватися. Забезпечення доступу внутрішньо переміщених осіб до освіти здійснюється одночасно на декількох рівнях, що відповідають визначеним законодавством рівням освіти. На кожному з них органи публічної влади мають повноваження різного характеру. Спеціальні повноваження органів публічної влади щодо сприяння реалізації внутрішньо переміщеними особами права на освіту конкретизовані у Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 р. та актах Міністерства освіти і науки України.

Держава, у особі уповноважених органів, має право застосовувати позитивні дії для сприяння реалізації внутрішньо переміщеними особами права на доступ до професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти. Держава забезпечує дітям, зареєстрованим як внутрішньо переміщені особи цільову підтримку для здобуття такої освіти. Процедура надання державної цільової підтримки затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2016 р. «Порядок та умови надання державної цільової підтримки деяким категоріям громадян для здобуття професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти». Наказ Міністерства освіти і науки України

від 15 жовтня 2020 р. «Про затвердження Умов прийому на навчання для здобуття вищої освіти в 2021 році» спрощує їхній доступ до реалізації права на освіту.

Для удосконалення реалізації права внутрішньо переміщених осіб в Україні інтерес представляє досвід держав, які зіткнулись з проблемою вимушеного внутрішнього переміщення.

Унаслідок переміщення особи втрачають доступ до освіти. Навіть після повернення у свої домівки останні можуть не мати доступу до освіти, оскільки їхні школи можуть бути знищені чи не працювати через інші причини. Проте, доступ до освіти є основоположним для розвитку внутрішньо переміщених осіб, особливо дітей, оскільки він забезпечує необхідне підґрунтя для подальшого працевлаштування [20, с. 226]. У багатьох країнах, які постраждали від конфлікту, внутрішньо переміщені особи мають проблеми в доступі до освіти, через недостатню освітню інфраструктуру, наслідком чого є те, що багато переміщених дітей пропускають навчання в школі [15]. Те, як держава вирішує проблеми доступу вимушено переміщених дітей до освіти є індикатором ефективного функціонування соціальної та культурної сфери в умовах конфлікту.

З країн з найбільшим населенням внутрішньо переміщених осіб (Судан, Колумбія, Ірак, Демократична Республіка Конго, Сомалі, Пакистан, Туреччина, Зімбабве, Азербайджан та Індія) лише деякі прийняли закони або програми щодо дітей та молоді, а саме Колумбія, Ірак та Туреччина. Але навіть там, де існують ефективні закони та політики, майже завжди існує розрив між законодавчою базою та впровадженням її на місцях через відсутність політичної волі уряду або недостатньої спроможності чи навіть знання закону місцевими чиновниками [5]. Передача повноважень з управління освітою та освітніми закладами на місцевий рівень в ході децентралізації влади сприяє посиленню уваги до освіти внутрішньо переміщених осіб, які прибули до громад.

Державна стратегія щодо внутрішньо переміщених осіб в Грузії, затверджена у 2007 р. указом № 47, закликає покращити доступ дітей до соціальних послуг, особливо охорони здоров'я та освіти. Національна політика Іраку щодо переміщення 2008 р. також підкреслює право дітей внутрішньо переміщених осіб

на освіту та передбачає отримання сертифікатів учнів та викладачів, отриманих за кордоном. В Туреччині у 2006 р. було прийнято План дій щодо реагування на потреби внутрішньо переміщених осіб, що включив положення щодо професійної підготовки та забезпечення безкоштовних гарячих обідів у місцевих школах для збільшення кількості відвідувачів та відвідування дітей, з числа внутрішньо переміщених осіб, освітніх закладів. Національна політика Непалу щодо внутрішньо переміщених осіб 2007 р., вимагає особливої уваги переселенцям, включаючи надання безоплатної початкової освіти.

Уряд кожної держави зобов'язаний забезпечити рівний доступ до освіти для всіх дітей і тих, хто є внутрішньо переміщеними особами. Вони повинні мати рівноправний доступ до національної системи освіти [4]. У Грузії більшість переселенців – грузиномовні. Мовою освіти в початковій та середній школі Абхазії була лише російська, тому для таких осіб це стало стримуючим фактором при вирішенні питання про повернення додому [19]. Органам місцевого самоврядування необхідно відстежувати особливі освітні потреби вимушено переміщених дітей, забезпечувати їх доступом до додаткової підготовки.

Рішенням Конституційного Суду України від 16 липня 2019 р. № 10-р/2019 визначено, що одним із елементів конституційного права на освіту Основний Закон України визначає право громадян, які належать до національних меншин, на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства. Тому конституційний припис, закріплений у ч. 5 ст. 53, визначає сутність змісту та обсяг права (як складової конституційного права на освіту) на навчання рідною мовою у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства чи на її вивчення у вказаних навчальних закладах або у національних культурних товариствах, яке гарантується на рівні закону [239]. Внутрішньо переміщені особи з числа національних меншин мають право продовжувати вивчати рідну мову і культуру.

У Сербії та Чорногорії дискримінація призвела до відмови у реєстрації в місцевих школах і направленню дітей внутрішньо переміщених осіб ромської

національності в окремі школи [9]. Внутрішньо переміщені особи в Україні повинні мати рівний доступ до публічних послуг, у тому числі до освіти.

Свобода культурної, наукової та творчої діяльності. Спеціальне законодавство України про культуру має на меті забезпечення реалізації і захист відповідних конституційних прав громадян України – створення правових гарантій для вільного провадження культурної діяльності, свободи творчості, доступу до культурних цінностей, культурної спадщини та інформації про них. Системі культури притаманна сукупність однорідних (або близьких) видів культурної діяльності, це: мистецтво (театральне, музичне, хореографічне, образотворче, декоративно-прикладне, естрадне, циркове); культурні послуги населенню (клубна, бібліотечна, музейна справа); гастрольна діяльність, кінематографія, телебачення й радіомовлення, видавнича справа, поліграфія та книготоргівля; пам'ятки історії й культури тощо [87]. В результаті внутрішнього переміщення, значна кількість діячів культури, науки та творчості втратили своє місце роботи, а також були позбавлені доступу до результатів своєї роботи.

Реалізація культурних прав внутрішньо переміщених осіб сприяє їх особистісному розвитку та прискорює інтеграцію у приймаючих громадах.

Так, свобода творчості позиціонується у двох сенсах: 1) як прояв індивідуальності, унікальності і автономії людини, 2) як принцип духовних основ конституційного ладу – один із життєво важливих інтересів особи, суспільства, держави. Свобода творчості – це право кожного самостійно, без втручання держави або інших осіб створювати твори мистецтва, науки, літератури, винаходи, займатися творчою діяльністю у інших областях. У цій свободі знаходить втілення соціальна цінність розумової праці, гідність вченого, творчого працівника. Свобода наукової, технічної, художньої творчості припускає право кожного безперешкодної участі у наукових дослідженнях, розвитку літератури і мистецтва, винахідницької і раціоналізаторській діяльності [39, с. 70]. Творчість є динамічною діяльністю, а активна реалізація такої свободи внутрішньо переміщеними особами не обмежується.

Також, внутрішньо переміщені особи вільно реалізують свободу участі в науковому житті. Його зміст становлять блага у сфері наукової діяльності та права на ці блага, тобто права на одержання, захист, володіння, користування і розпорядження ними. Інакше кажучи, змістом права на свободу наукової творчості є саме свобода наукової творчої діяльності, захист моральних і матеріальних інтересів, інтелектуальної власності тощо. За своєю формою це право являє собою міру або зразок, спосіб, форму поведінки, виявлення волі, інтересів можливостей у сфері наукової діяльності [117, с. 176; 135]. Вимушене переміщення окрім негативних наслідків забезпечило притік у громади наукових кадрів, переміщених наукових установ та колективів. Цей людський ресурс долучається до наукового осмислення і супроводу регіональних ініціатив, що надає безумовну перевагу приймаючим громадам.

Особливістю реалізації свободи культурної, наукової та творчої діяльності полягає в тому, що особа має можливість реалізувати її вільно і незалежно від місця перебування. Проте, деякі сфери культурної і творчої діяльності тісно пов'язують особу з місцем роботи, це, зокрема, діяльність в музеях, галереях, бібліотеках, театрах, авторських та виставкових центрах тощо. Отож, слід констатувати збитки для культурної сфери, що відбулись у наслідок тимчасової окупації, пошкодження та руйнування інфраструктури тимчасово окупованих територій, а також руйнування/знищення результатів культурної, наукової та творчої діяльності.

Але у сфері реалізації культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб існують і проблеми, що суттєво спливають на їх становище. Внаслідок вимушеного переміщення низка внутрішньо переміщених осіб безповоротно втратили результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності, отож порушене їх **право на результати такої діяльності.**

В динамічному процесі інтеграції виділяють три аспекти: соціально-економічний, культурний та політичний. Якщо економічна інтеграція передбачає отримання доступу до житла, зайнятості та послуг, що дозволяє людині бути повноцінними учасниками в житті суспільства, соціальна інтеграція – прийняття

індивіда іншими членами групи, то культурна – оволодіння мовою, прийняття цінностей і звичаїв приймаючої території. Інтеграція внутрішньо переміщених осіб визначається ще більшою багатовимірністю, що створює значні проблеми в її реалізації [78, с. 28]. Питання культурної інтеграції у сучасних правничих дослідженнях внутрішнього переміщення представлені недостатньо. Реалізація культурних прав внутрішньо переміщених осіб вийшло на другорядний рівень у контексті проблем забезпечення їх соціально-економічних потреб.

В наслідок цього повноцінна культурна інтеграція внутрішньо переміщених осіб, відновлення їх культурної, наукової та творчої діяльності в повній мірі не можлива.

На практиці співіснування ідентичності внутрішньо переміщених осіб і оточуючих груп та зближення може відбуватись двома основними шляхами, відомими завдяки дослідженням культурної антропології: асиміляції та мультикультуралізму. Вибір шляху значною мірою залежить від того, наскільки культурна, соціальна та політична різноманітності між внутрішньо переміщеними особами та групами (громадами), що їх приймають, розглядаються як можливість або загроза [2, с. 30; 236, с. 111]. З точки зору соціокультурного підходу, інтеграція передбачає зближення ідентичностей внутрішньо переміщених осіб та громад, що їх приймають, і подолання культурних бар'єрів між ними. В українських умовах, враховуючи відсутність насправді глибоких відмінностей у культурі та ідентичностях між внутрішньо переміщеними особами та громадами, які їх приймають, соціокультурний підхід є менш релевантним [262, с. 65]. Виключенням є внутрішньо переміщені особи з числа національних меншин.

Зокрема, у внутрішньо переміщених кримських татар виникають додаткові труднощі, пов'язані зі збереженням та використанням рідної мови, культури та релігії. Розсіяні по всій Україні, кримські татари висловили стурбованість щодо браку громадських зв'язків у районі їхнього переміщення, а також через неможливість відвідати своїх родичів у Криму для участі в родинних святах [47, с. 28]. Українське суспільство – багатонаціональне. Внутрішньо переміщені представники національних меншин є більш вразливими, зокрема, через

відлучення від національного культурного середовища. Недопустимою є подвійна пряма чи непряма дискримінація осіб за національною приналежністю та за фактом внутрішнього переміщення.

За даними Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ кримськотатарські переселенці висловлюють свою стурбованість з приводу мови. Велика кількість цих внутрішньо переміщених осіб перемістилась по різних областях України, у школах недостатньо кримськотатарських дітей для того, щоб виділити окремі класи з навчанням кримськотатарською мовою. Переміщені кримські татари повідомляли, що в місці, куди їх переселили, недостатньо мусульманських місць поховань, що становить серйозну проблему релігійного характеру [47, с. 27-28]. Мовні і релігійні питання у цій ситуації виступають консолідуючими та інтегруючими чинниками для внутрішньо переміщених осіб, отож заслуговують посиленої уваги органів публічної влади, що уповноважені на здійснення відповідної політики.

Право особи на вільне користування рідною мовою є ще одним важливим для внутрішньо переміщених осіб культурним правом.

Мова є суспільним явищем, яке охоплює всі сфери життя будь-якої людини. Мова є не лише найбільш універсальним засобом людського спілкування, який забезпечує змістовний аспект взаємодії і взаєморозуміння в процесі спільної діяльності, а й виступає способом вираження правових приписів і норм, оскільки право впливає на правосвідомість людей саме за допомогою мови [253, с. 97]. Мова є засобом соціалізації, формою реалізації творчого потенціалу кожної людини, а знання державної мови сприяє соціалізації особи та є засобом запобігання дискримінації [239].

Відповідно до Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25 квітня 2019 р. єдиною державною (офіційною) мовою в Україні є українська мова (ст. 1). Закон передбачає застосування української мови у діяльності органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування в Україні, державних і комунальних підприємств, установ та організацій, інших суб'єктів

господарювання державної і комунальної форм власності; в освіті та науці; у сфері культури, на телебаченні та радіомовленні, в друкованих засобах масової інформації, у книговидаванні та книгорозповсюдженні; у сфері електронних інформаційних систем; у сфері обслуговування споживачів; у сфері спорту, телекомунікацій та поштового зв'язку, юридичних послуг, охорони здоров'я, транспорту; у рекламі; у діяльності громадських об'єднань, політичних партій, суб'єктів господарювання приватної форми власності тощо [172]. Положення цього закону, опосередковано ускладнює культурну інтеграцію внутрішньо переміщених осіб.

Попри критичні зауваження щодо перешкод використання мов корінних народів і національних меншин України, які були представлені у конституційному поданні народних депутатів України про відповідність цього закону Конституції України, Конституційний Суду України визнав Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» конституційним. Захист і забезпечення функціонування української мови є завданням рівнозначним вирішенню безпекових загроз.

Отож, мовні перешкоди інтеграції внутрішньо переміщених осіб із числа національних меншин мають вирішуватись органами публічної влади з використанням індивідуального підходу.

Проблемою для українських внутрішньо переміщених осіб є протікання процесів їхньої інтеграції на тлі системних кризових явищ, неефективного реформування багатьох сфер суспільного буття та недосконалих державних, економічних, соціальних механізмів. Відставання останніх від суспільного розвитку, від самоорганізації і мобілізації громадянського суспільства сприяє більшій мотивації щодо розвитку державно-приватного партнерства і забезпечення ефективності використання міжнародної технічної та фінансової допомоги [78, с. 28]. Організація в інтересах внутрішньо переміщених осіб культурних проєктів, культурних просторів та заходів прискорить їх культурну інтеграцію та залучення до соціального життя приймаючої громади. Доречним і

актуальним є проведення етнічних фестивалів та заходів для об'єднання внутрішньо переміщених представників національних меншин.

При цьому, необхідно враховувати, що внутрішньо переміщені особи за тривалий період збройної агресії адаптувались до проживання у приймаючих громадах. Штучне виокремлення таких осіб на підставі їх спеціального статусу та підтримка стереотипів, що склались про вимушених переселенців не сприяє їх міжособистісному спілкуванню з мешканцями приймаючих громад. Статус внутрішньо переміщеної особи не має бути оточений стереотипами у культурній сфері та призводити до упередженого ставлення.

З культурними правами тісно пов'язані духовні права і свободи людини і громадянина. Реалізація культурних прав забезпечує духовний розвиток людини. Антропологія духовності розкривається в уявленнях про людину як суб'єкта культури, що ґрунтується на нормативно-ціннісних системах від політики до релігії, включаючи мистецтво і мораль, право, філософію і науку [96, с. 157; 58]. Реалізація духовних прав внутрішньо переміщених осіб передбачає забезпечення вільного провадження релігійної діяльності та гарантування свободи віросповідання.

Міжнародні світові та європейські організації виокремлюють як пріоритетні принципи повної свободи людини на сповідування тієї чи іншої релігії, а також заперечують будь-які обмеження щодо права людини на зміну релігії чи своїх переконань. Українська держава з початку становлення незалежності намагалася імплементувати у національне законодавство постулати щодо свободи віросповідання, проголошенні у міжнародно-правових актах [122]. Реалізація духовних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб не є предметом цього дослідження, але вони заслуговують наукової уваги в самостійних наукових розвідках для удосконалення відповідного механізму їх забезпечення.

На основі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки та узагальнення.

1. Високий інтелектуальний і культурний розвиток суспільства є запорукою якісних перетворень у державі. Розвиток культурної сфери протягом тривалого

часу не був пріоритетом державної політики, йому не приділялася належна увага. Реалізація культурних прав внутрішньо переміщених осіб вийшло на другорядний рівень у контексті проблем забезпечення їх соціально-економічних потреб. Посилення культурної сфери відіграє важливу роль у розвитку людського капіталу, забезпечує формування громадянського суспільства і активної самоорганізації громад, впливає на демократизацію держави загалом і зміцнення верховенства права. У зв'язку з вимушеним переміщенням в Україні постало питання щодо оновлення, доопрацювання та вдосконалення національного законодавства з метою захисту внутрішньо переміщених осіб на всіх рівнях відповідно до міжнародних стандартів.

2. Внутрішньо переміщені особи не мають повноцінного доступу до освіти через мовний, психологічний, ідеологічний бар'єр. Їм гарантоване право на продовження здобуття освіти на території підконтрольних регіонів України за рахунок коштів державного бюджету або інших джерел фінансування. Вимушене переміщення зумовило потребу забезпечити особам, які здійснювали навчання на тимчасово окупованій території та залишили її, умови для його продовження як у місцевих закладах, так і в переміщених. Застосування індивідуального підходу в закладах освіти та позитивних дій органами публічної влади є засобами вирішення проблем доступу внутрішньо переміщених осіб до освіти. Передача повноважень з управління освітою та освітніми закладами на місцевий рівень в ході децентралізації влади сприяє посиленню уваги до освіти внутрішньо переміщених осіб, які прибули до громад. Органам місцевого самоврядування необхідно відстежувати особливі освітні потреби вимушено переміщених дітей, забезпечувати їх доступ до додаткової підготовки.

3. Слід констатувати збитки для культурної сфери, що відбулись у наслідок тимчасової окупації, пошкодження та руйнування інфраструктури тимчасово окупованих територій, а також руйнування/знищення результатів культурної, наукової та творчої діяльності. В результаті внутрішнього переміщення, значна кількість діячів культури, науки та творчості втратили своє місце роботи. Окремі сфери культурної і творчої діяльності тісно пов'язують особу з постійним місцем

її роботи. Низка внутрішньо переміщених осіб безповоротно втратили результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності, отож порушене їх право на результати такої діяльності. Організація в інтересах внутрішньо переміщених осіб культурних проєктів, культурних просторів та заходів прискорить їх культурну інтеграцію та залучення до соціального життя приймаючої громади.

4. Забезпечення свободи культурної, наукової та творчої діяльності внутрішньо переміщених осіб сприяє їх особистісному розвитку та прискорює інтеграцію у приймаючих громадах. Внутрішньо переміщені особи вільно реалізують свободу участі в науковому житті. Вимушене переміщення окрім негативних наслідків забезпечило притік у громади наукових кадрів, переміщених наукових установ та колективів. Вони долучаються до наукового осмислення і супроводу регіональних ініціатив, що надає безумовну перевагу приймаючим громадам.

5. Внутрішньо переміщені представники національних меншин є більш вразливими, зокрема, через відлучення від національного культурного середовища. Недопустимою є подвійна пряма чи непряма дискримінація осіб за національною приналежністю та за фактом внутрішнього переміщення. Мовні і релігійні питання у цій ситуації виступають консолідуючими та інтегруючими чинниками для внутрішньо переміщених осіб, отож заслуговують посиленої уваги органів публічної влади, що уповноважені на здійснення відповідної політики. Актуальним є проведення етнічних фестивалів та заходів для об'єднання внутрішньо переміщених представників національних меншин.

Висновки до другого розділу

1. Гарантії соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб — це складова комплексного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, система взаємопов'язаних, нормативно закріплених умов та засобів, спрямованих на забезпечення реальної можливості реалізувати, захищати, охороняти соціально-економічні та культурні права і

свободи внутрішньо переміщених осіб. Гарантії є елементом комплексного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, що уможлиблює їх практичну реалізацію, охорону, захист, застосування і відновлення. Їх ознаками пропонуємо вважати наступні: нормативність, системність, комплексність, постійність, стабільність, реальність, об'єктивну обумовленість, дієвість та ефективність, цілеспрямованість, реальність, імперативний характер.

2. Система гарантій соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб складається із загальносоціальних (економічні, політичні, соціальні, ідеологічні та культурно-духовні) та спеціальних гарантій (нормативно-правові, організаційно-правові (інституційні). Спеціальні нормативно-правові гарантії соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб мають динамічний характер, створюються і трансформуються залежно від реальних потреб такої категорії осіб, але їх практичне впровадження неефективне без належних політичних та, особливо, економічних передумов.

3. Нормативно-правові гарантії соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб закріплені в Конституції та законах України, міжнародних актах, у системі підзаконних нормативно-правових актів. Такі гарантії слід визнати недостатніми для відновлення порушених майнових та особистих немайнових прав внутрішньо переміщених осіб. Організаційно-правові гарантії соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб представлені системою державних та недержавних інституцій і суб'єктів, які уповноважені гарантувати такі права. Організаційно-правові гарантії соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб представляють: Верховна Рада України та Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; Президент України та підпорядковані йому інституції – Рада національної безпеки і оборони, Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим; Кабінет Міністрів України та центральні органи виконавчої влади (Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, Міністерство соціальної політики України, Міністерство

розвитку громад та територій України, Міністерство юстиції України, Державна міграційна служба України, Пенсійний фонд України та багато ін.); судова система (Конституційний Суд України, суди загальної юрисдикції, Європейський суд з прав людини та ін.) та прокуратура; територіальні громади та органи місцевого самоврядування; адвокатура, система надання безоплатної правової допомоги та інші правозахисні інституції; міжнародні організації і проекти, акредитовані в Україні.

4. Серед соціально-економічних інтересів внутрішньо переміщених осіб слід виділити: забезпечення житлом, подолання перешкод у організації підприємницької діяльності, отримання соціальних допомог та пенсій, якісних медичних послуг. Усі соціально-економічні права внутрішньо переміщених осіб є взаємозалежними, оскільки лише як єдина система ці права можуть бути всебічно реалізованими.

5. Право на достатній життєвий рівень пов'язує всі соціально-економічні права в єдиний вузол. Рівень якості життя внутрішньо переміщених осіб визначає економічна та соціальна політика держави, яка в умовах економічної та політичної кризи залишається низькоефективною. Реалізація права на працю і права на підприємницьку діяльність сприяє реалізації інших соціально-економічних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, а саме – достатній життєвий рівень, право на житло, право на відпочинок, право на освіту. Для вирішення проблеми реалізації права на працю необхідно забезпечити перепідготовку та підвищення кваліфікації внутрішньо переміщених осіб зі спеціальностей, що затребувані у громаді, до якої відбулось переміщення; провести інформаційну акцію для роботодавців і внутрішньо переміщених осіб щодо можливостей національних і регіональних програм з підтримки працевлаштування вимушених переселенців; посилити та реагування на випадки дискримінації внутрішньо переміщених осіб при працевлаштуванні. Реалізація права на житло є основною умовою інтеграції внутрішньо переміщених осіб в громадах. Реалізація права на житло передбачає отримання у власність житла, а також компенсацію пошкодженого/зруйнованого/втраченого житла на тимчасово

окупованій території. Пропонується затвердити Порядок ведення, внесення, пошуку та надання інформації з Єдиного державного реєстру державної, комунальної та приватної нерухомості, в якій можуть бути розміщені внутрішньо переміщені особи. Необхідним є функціонування такого реєстру. Право внутрішньо переміщеної особи на охорону здоров'я гарантує її нормальне фізичне існування. Потреби внутрішньо переміщених осіб не відстежуються на належному рівні, тому адресної медичної допомоги вони не отримують в повному обсязі.

6. Розвиток культурної сфери протягом тривалого часу не був пріоритетом державної політики, йому не приділялася належна увага. Реалізація культурних прав внутрішньо переміщених осіб вийшло на другорядний рівень у контексті проблем забезпечення їх соціально-економічних потреб. Слід констатувати збитки для культурної сфери, що відбулись у наслідок тимчасової окупації, пошкодження та руйнування інфраструктури тимчасово окупованих територій, а також руйнування/знищення результатів культурної, наукової та творчої діяльності. В результаті внутрішнього переміщення, значна кількість діячів культури, науки та творчості втратили своє місце роботи. Окремі сфери культурної і творчої діяльності тісно пов'язують особу з постійним місцем її роботи. Низка внутрішньо переміщених осіб безповоротно втратили результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності, отож порушене їх право на результати такої діяльності.

7. Внутрішньо переміщені особи не мають повноцінного доступу до освіти через мовний, психологічний, ідеологічний бар'єр. Їм гарантоване право на продовження здобуття освіти на території підконтрольних регіонів України за рахунок коштів державного бюджету або інших джерел фінансування. Застосування індивідуального підходу в закладах освіти та позитивних дій органами публічної влади є засобами вирішення проблем доступу внутрішньо переміщених осіб до освіти. Забезпечення свободи культурної, наукової та творчої діяльності внутрішньо переміщених осіб сприяє їх особистісному розвитку та прискорює інтеграцію у приймаючих громадах. Внутрішньо переміщені особи

вільно реалізують свободу участі в науковому житті. Вимушене переміщення окрім негативних наслідків забезпечило притік у громади наукових кадрів, переміщених наукових установ та колективів. Організація в інтересах внутрішньо переміщених осіб культурних проєктів, культурних просторів та заходів прискорить їх культурну інтеграцію та залучення до соціального життя приймаючої громади.

8. Внутрішньо переміщені представники національних меншин є більш вразливими, зокрема, через відлучення від національного культурного середовища. Недопустимою є подвійна пряма чи непряма дискримінація осіб за національною приналежністю та за фактом внутрішнього переміщення. Мовні і релігійні питання у цій ситуації виступають консолідуючими та інтегруючими чинниками для внутрішньо переміщених осіб, отож заслуговують посиленої уваги органів публічної влади, що уповноважені на здійснення відповідної політики. Актуальним є проведення етнічних фестивалів та заходів для об'єднання внутрішньо переміщених представників національних меншин.

ВИСНОВКИ

1. Забезпечення соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених в умовах збройного конфлікту осіб є одним із пріоритетних завдань держави та перспективним напрямом досліджень у вітчизняній науці. Внутрішнє переміщення доцільно поділяти на три фази: виникнення підстав для переміщення (держава має зосередитись на запобіганні та викоріненні причин, що призводять до масового переміщення); процес переміщення (захист та допомога внутрішньо переміщеним особам та постраждалим особам/громадам у переміщенні до безпечної території держави; продовження роботи у напрямі викорінення причин, що призвели до масового переміщення); після переміщення (вироблення та реалізація довгострокових рішень для забезпечення всіх груп прав та свобод внутрішньо переміщених осіб). Запропоновано внести зміни до абз. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» та викласти в такій редакції «Внутрішньо переміщеною особою є фізична особа, яка на законних підставах перебувала на території України та покинула місце свого постійного проживання у межах державних кордонів, внаслідок впливу або загрози впливу масових збройних конфліктів, на ґрунті етнічних, расових, релігійних, політичних чи будь-яких інших розбіжностей, воєнних дій, надзвичайних ситуацій, катастроф природного чи техногенного характеру».

2. Соціально-економічні права і свободи внутрішньо переміщених осіб – це встановлені та гарантовані внутрішньо переміщеним особам можливості вільно користуватися та розпоряджатися основними складовими господарської діяльності (власністю, працею та ін.) з метою забезпечення своїх потреб та інтересів, гідних умов життя та/або отримання від держави матеріальних ресурсів у передбачених законодавством випадках. Культурні права і свободи внутрішньо переміщених осіб – це встановлені та гарантовані внутрішньо переміщеним особам можливості розвитку творчих здібностей, отримання освіти всіх рівнів, доступ до духовних й культурних надбань та ін. Характеристиками соціально-

економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: суб'єкти (фізичні особи, які на законних підставах перебувають в Україні та перемістилися у межах державного кордону); об'єкти (матеріальні та нематеріальні блага); нормативність (закріплені на законодавчому рівні); постійний характер (незалежно від обставин повинні бути забезпеченні державою).

3. Система нормативно-правового регулювання соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є ієрархічною та багатогалузевою й репрезентована такими елементами: закони України (Конституція як Основний Закон України; конституційні закони; кодекси та звичайні закони); підзаконні нормативно-правові акти (постанови Верховної Ради України; укази Президента України; постанови Кабінету Міністрів України, міністерств, інших ЦОВВ та ін.); міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України, та інші акти міжнародних та європейських організацій (декларації, рекомендації тощо ООН, Європейського Союзу, Ради Європи та ін.). Соціально-економічні та культурні права і свободи внутрішньо переміщених осіб забезпечується галузевим законодавством: конституційним, цивільним, трудовим, сімейним, адміністративним, кримінальним, інформаційним та ін. Положення щодо соціально-економічних та культурних права і свобод внутрішньо переміщених осіб уточнено та деталізовано у підзаконних нормативно-правових актах, що об'єднуються в окрему систему національного законодавства, основним критерієм диференціації яких є суб'єкт прийняття (Верховна Рада України; Президент України; Кабінет Міністрів України та центральні органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації; органи місцевого самоврядування тощо). Дослідження правового регулювання соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб надало підстави констатувати, що окрім нормативно-правових актів, важливу роль у забезпеченні прав цієї категорії осіб у сучасних трансформаційних умовах правової системи України відіграє таке джерело права як судова практика – практика Європейського суду з прав людини, рішення Верховного Суду у зразкових справах та ін. Вказані інстанції прийняли рішення у ключових сферах щодо забезпечення прав та свобод внутрішньо

переміщених осіб, зокрема, щодо пенсійного забезпечення, соціальної допомоги та ін.

4. Методологія дослідження соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб – це впорядкована система взаємоузгоджених та взаємопов'язаних принципів, методів, методологічних підходів та інших складових, використання яких у логічній єдності надає можливість дослідити та отримати істинні знання у сфері соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Методологічні підходи та методи становлять основу системи методології дослідження соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, яка зумовлена багатоструктурністю елементів: загальнофілософських підходів, загальнонаукових, спеціальних та власних методів правознавства; їх використання забезпечило ефективність проведеного дослідження, всебічність та комплексність висновків, рекомендацій та пропозицій. Науковими принципами дослідження соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб стали принцип об'єктивності, принцип системності, принцип детермінізму, принцип аргументованості, принцип єдності теорії та практики, принцип історизму, принцип усебічності, принцип додатковості. Методологія пізнання соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб має динамічний характер та не може бути вичерпана одним чи декількома дослідженнями.

5. Гарантії соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб – це складова комплексного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, система взаємопов'язаних, нормативно закріплених умов та засобів, спрямованих на забезпечення реальної можливості реалізувати, захищати, охороняти соціально-економічні та культурні права і свободи внутрішньо переміщених осіб. Гарантії є елементом комплексного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, що уможливорює їх практичну реалізацію, охорону, захист, застосування і відновлення. Їх ознаками є: нормативність, системність, комплексність,

постійність, стабільність, реальність, об'єктивна обумовленість, дієвість та ефективність, цілеспрямованість, реальність, імперативний характер. Система гарантій соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб складається із загальносоціальних (економічні, політичні, соціальні, ідеологічні та культурно-духовні) та спеціальних гарантій (нормативно-правові, організаційно-правові (інституційні). Нормативно-правові гарантії соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб закріплені в Конституції та законах України, деталізовані у системі підзаконних нормативно-правових актів. У вирішенні військового конфлікту, подолання його наслідків і відновлення порушених соціально-економічних та культурних прав і свобод міжнародні гарантії, що закріплені у міжнародних нормативно-правових актах, займають провідне значення. Організаційно-правові гарантії соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб представляють: Верховна Рада України та Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; Президент України та підпорядковані йому інституції – Рада національної безпеки і оборони, Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим; Кабінет Міністрів України та центральні органи виконавчої влади (Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, Міністерство соціальної політики України, Міністерство розвитку громад та територій України, Міністерство юстиції України, Державна міграційна служба України, Пенсійний фонд України та багато ін.); судова система (Конституційний Суд України, суди системи судоустрою, Європейський суд з прав людини та ін.) та прокуратура; територіальні громади та органи місцевого самоврядування; адвокатура, система надання безоплатної правової допомоги та інші правозахисні інституції; міжнародні організації і проекти, акредитовані в Україні.

6. Рівень якості життя внутрішньо переміщених осіб визначає економічна та соціальна політика держави, яка в умовах економічної та політичної кризи залишається низькоефективною. Усі соціально-економічні права внутрішньо переміщених осіб взаємозалежні між собою. *Право на достатній життєвий*

рівень є системоутворюючим по відношенню до інших прав. Реалізація *права на працю і права на підприємницьку діяльність* сприяє реалізації інших соціально-економічних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, а саме – достатній життєвий рівень, право на житло, право на відпочинок, право на освіту. Для вирішення проблеми реалізації права на працю необхідно забезпечити перепідготовку та підвищення кваліфікації внутрішньо переміщених осіб зі спеціальностей, затребуваних у громаді, до якої відбулось переміщення; проводити інформаційну акцію для роботодавців та внутрішньо переміщених осіб щодо можливостей національних і регіональних програм з підтримки працевлаштування останніх; посилити реагування на випадки дискримінації внутрішньо переміщених осіб при працевлаштуванні. Реалізація *права на житло* передбачає отримання у власність житла, а також компенсацію пошкодженого/зруйнованого/втраченого житла на тимчасово окупованій території. Переважна більшість внутрішньо переміщених осіб не можуть вирішити своє житлове питання без допомоги органів влади. Запропоновано затвердити Порядок ведення, внесення, пошуку та надання інформації з Єдиного державного реєстру державної, комунальної та приватної нерухомості, в якому можуть бути розміщені внутрішньо переміщені особи. *Право внутрішньо переміщеної особи на охорону здоров'я* гарантує її нормальне фізичне існування. В контексті реформи децентралізації влади відповідальність щодо медичного забезпечення внутрішньо переміщених осіб покладається на громади. Необхідним є системний моніторинг за якісними та кількісними показниками надання медичних послуг внутрішньо переміщеним особам з метою їм надання якісної адресної медичної допомоги.

7. Внаслідок тимчасової окупації частини території України завдано неворотні збитки для культурної сфери – втрачені результати культурної, наукової та творчої діяльності. Реалізація культурних прав внутрішньо переміщених осіб вийшла на другорядний рівень у контексті проблем забезпечення їх соціально-економічних потреб, що є цілком необґрунтованим. Адже забезпечення свободи культурної, наукової та творчої діяльності

внутрішньо переміщених осіб сприяє їх особистісному розвитку та прискорює інтеграцію у приймаючих громадах. Внутрішньо переміщені особи не мають повноцінного доступу до освіти через мовний, психологічний, ідеологічний бар'єри. Застосування індивідуального підходу в закладах освіти та позитивних дій органами публічної влади є засобами вирішення проблем доступу внутрішньо переміщених осіб до освіти. Передача повноважень з управління освітою та освітніми закладами на місцевий рівень в ході децентралізації влади сприяє посиленню уваги до освіти внутрішньо переміщених осіб, які прибули до громад. Вимушене переміщення окрім негативних наслідків забезпечило притік у громади наукових кадрів, переміщених наукових установ та колективів. Більш вразливими серед внутрішньо переміщених осіб є представники національних меншин, зокрема, через відлучення від національного культурного середовища, які стають суб'єктами подвійної (прямої чи непрямої) дискримінація: за національною приналежністю та за фактом внутрішнього переміщення. Організація в інтересах внутрішньо переміщених осіб культурних проєктів, культурних просторів та заходів прискорить їх культурну інтеграцію та залучення до соціального життя приймаючої громади. Актуальним є проведення етнічних фестивалів та заходів для об'єднання внутрішньо переміщених представників національних меншин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bosnia and Herzegovina: Law on Displaced Persons, Returnees and Refugees in the Republika Srpska [Bosnia and Herzegovina], 26 April 2005. URL: <http://www.refworld.org/docid/58b83ac814.html>
2. Cheong P. H. Immigration, social cohesion and social capital: a critical review. *Critical Social Policy*. 2007. Vol. 27. № 1. P. 24-49.
3. Contat Hickel M. Protection of internally displaced persons affected by armed conflict: concept and challenges. *IRRC*. 2001. September, Vol. 83. № 843.
4. Equitable access to quality education for internally displaced children. URL: <https://www.unicef.org/media/56196/file/Equitable%20access%20to%20quality%20education%20for%20internally%20displaced%20children.pdf>.
5. Ferris E., Winthrop R. Education and displacement: assessing conditions for refugees and internally displaced persons affected by conflict. The Brookings Institution, 2010. 50 p. URL: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/2011_02_idp_unesco_ferrise.pdf.
6. Global Report on Internal Displacement 2018. URL: http://www.internal-displacement.org/sites/default/files/publications/documents/201805-final-GRID-2018_0.pdf
7. Hann Ch. *Antropologia społeczna*. Kraków: Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2008. 283 s.
8. Hurricane Education Recovery Act, Section 101, 2006. URL: <https://www2.ed.gov/policy/elsec/guid/secletter/051230Bill.pdf>
9. Internally displaced persons: final report. Hofburg Neuer Saal, Vienna: 2004. 78 p. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/a/9/38887.pdf>.
10. Isayeva N. S. Problems of implementing the rights to housing and health protection of internally displaced persons in Ukraine: theoretical and practical aspects. *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. 2020. Special Issue № 1 (109). P. 58-64.

11. Isayeva N. S. Theoretical-Legal Approach to Defining the Concept «Internally Displaced Person». *Актуальні питання протидії злочинності в сучасних умовах: вітчизняний та зарубіжний досвід: матер. II Міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпро, 15 березня 2018 р. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. С. 479-482.*
12. Mading F. D. The Global Challenge of Internal Displacement. 5 WASH. U.J.L. & POL'Y, 2001. 144 p.
13. Mooney E., French C. Barriers and Bridges: Access to education for internally displaced children. URL: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/20050111_mooney.pdf.
14. National Legislative Bodies. National Authorities, Nepal: National Policies on Internally Displaced Persons, 2063 (2007), 1 January 2007. URL: <http://www.refworld.org/docid/5a7adfa4.html>
15. No more excuses: provide education to all forcibly displaced people. UNHCR, 2016. 12 p. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000244847>
16. Norwegian Refugee Council/Internal Displacement Monitoring Centre (NRC/IDMC), Internal Displacement Update Issue 31: 8 February - 7 March 2018, April 2018. URL: <http://www.refworld.org/docid/5ad07b0e4.html>
17. On status of refugees and internally displaced (persons displaced within the country) persons: The law of the Republic of Azerbaijan, 21 may 1999. № 668-1Q. URL: <http://www.qmkdk.gov.az/en/laws/2.html>
18. Petryshyn O. O. The Role of the Constitution in the System of Human Rights Protection in the Context of European Integration of Ukraine. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2017. Вип. 33. С. 26-36.
19. Profiles in Displacement: Georgia. Report of the Representative of the Secretary-General on Internally Displaced Persons. URL: <https://www.refworld.org/pdfid/406424744.pdf>.
20. Protecting Internally Displaced Persons: A Manual for Law and Policymakers: report. URL: <https://www.brookings.edu/research/protecting-internally-displaced-persons-a-manual-for-law-and-policymakers/>.

21. Recommendation Rec (2006) of the Committee of Ministers to member states on internally displaced persons. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805d8265

22. The ripple effect: Economic impacts of internal displacement. 2018. URL: http://www.internal-displacement.org/sites/default/files/inline-files/20180608-idmc-economic-impacts-intro_0.pdf

23. UN High Commissioner for Refugees (UNHCR). Internally Displaced People. Questions & Answers. September 2007. URL: <http://www.refworld.org/docid/47a7078e1.html>

24. Азарова Е. Г., Козлов О. Е. Личность и социальное обеспечение в СССР. Москва: Наука, 1983. 190 с.

25. Андрієнко І. С. Достатній життєвий рівень як правова категорія. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 2. С. 93-95.

26. Арутюнов В. Х., Мішин В. М., Свінцицький В. М. Методологія соціально-економічного пізнання: навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2005. 353 с.

27. Бабкова Т. В. Поняття та види соціальних прав і свобод людини і громадянина. URL: <http://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2015/10/21-8-13.pdf>.

28. Балинська О. М., Ященко В. А. Принципи діалектики та метафізики (формальної логіки) у праві. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: Юридична*. 2017. Вип. 3. С. 259-268.

29. Безсмертна А. С. Гарантії прав і свобод людини та громадянина. *Scientific horizons. Law*. 2014. № 4. Р. 5-7.

30. Білодід І. К. Словник української мови: в 11 т. Київ: Наук. думка, 1976. Т. 7. 724 с.

31. Білозьоров Є.В. Правові гарантії захисту прав і свобод людини в Україні: реалії та проблеми. *Адвокат*. 2009. № 8 (107). С. 26-30.

32. Білоус В. С. Синергетична парадигма і політична діяльність: методологічний потенціал та ефективність його реалізації. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Філософія. Політологія*. 2006. № 81/83. С. 8-9.

33. Бобровник С. Правові гарантії захисту прав людини в сучасному світі. *Права і свободи людини та сучасний суспільний прогрес: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Ужгород, 24-25 лютого 1999 р. Ужгород: Сніна, 1999. С. 123-128.*

34. Богачова Л. Л. Юридичні гарантії прав і свобод людини і громадянина в європейському та національному праві. *Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2011. № 22. С. 56-70.*

35. Богініч О. Л. Метафізичний сенс права сили. *Правова держава. 2020. Вип. 31. С. 71-79.*

36. Болдырев С. Н. Юридические гарантии обеспечения прав и свобод личности в деятельности органов внутренних дел (Теоретико-правовой аспект): дис. ... канд. юрид. наук. Ростов-на-Дону, 2001. 210 с.

37. Большой академический словарь русского языка / ред. Л. Балахонова, Л. Кругликова. Т. 4 : «Г-День». Москва: Наука, 2006. 680 с.

38. Бостан С. К., Бостан Л. М. Міждисциплінарний підхід при вивченні фундаментальних юридичних дисциплін. *Держава та регіони. Серія: Право. 2014. № 4. С. 180-184.*

39. Бочарова Н. В. Значення конституційного забезпечення свободи творчості та права на результати творчої діяльності в умовах інформаційного суспільства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2014. № 7. С. 69-72.*

40. Булеца С. Б. Право на медичну та психологічну допомогу внутрішньо переміщених осіб. *Здійснення та захист прав внутрішньо переміщених осіб: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Ужгород, 20 квітня 2017 р. Ужгород: РІК-У, 2019. С 19-25.*

41. Булеца С. Б., Лазур Я. В., Лендъел М. О., Рогач О. Я., Савчин М. В. Механізм забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб: національний та міжнародний аспект: монографія. Ужгород: РІК-У, 2017. 348 с.

42. Ведерніков Ю. А. Теорія держави і права: підручник. 2-е вид. перероб. і доп. Дніпро: Ліра ЛТД, 2015. 468 с.

43. Веніславський Ф. В. Конституційне право України в схемах і таблицях: навч. посіб. Харків: Право, 2014. 376 с.
44. Веприцький Р. С. Правове регулювання захисту соціально-економічних прав людини в сфері праці: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2008. 19 с.
45. Витковская Г. С. Вынужденная миграция: проблемы и перспективы / Ин-т народнохоз. прогнозирования. лаб. миграции населения. Рэнд, США. Москва, 1993. Вып. 3. 174 с.
46. Вишновецька С. В. Системний підхід у дослідженні методологічних проблем загальної теорії трудового права: постановка проблеми. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 52. С. 29-35.
47. Внутрішнє переміщення внаслідок конфлікту в Україні: підвищена незахищеність постраждалого населення та чинники напруженості в громадах: тематичний звіт. Київ: Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в Україні, 2016. 29 с.
48. Внутрішньо переміщені особи: міжнародні орієнтири захисту. URL: http://www.pap.in.ua/4_2015/132.pdf
49. Войналович І. А., Кримова М. О., Щетініна Л. В. Вимушені переселенці: зарубіжний досвід, стан та реалізація їх прав в Україні. *Соціально-трудова відносини: теорія та практика*. 2014. № 2. С. 250-257.
50. Волинка К. Г. Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2000. 177 с.
51. Волинка К. Забезпечення прав і свобод особи в Україні: теоретичні і практичні аспекти. *Право України*. 2000. № 11. С. 30-33.
52. Волкова В. В. К вопросу о понятии гарантий в праве. *Вестник Московского университета МВД России*. 2008. № 6. С. 71-73.
53. Гайнетдинов А. Н. Конституционные гарантии защиты прав и свобод граждан от неправомерных действий (бездействий) субъектов правоохранительной системы Российской Федерации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ростов-на-Дону, 2004. 21 с.

54. Глухарева Л. И. Механизм гарантий прав человека. *Право и жизнь*. 2000. № 27. С. 82-87.
55. Годованець В. Ф. Конституційне право України: навч. посіб. Київ: МАУП, 2005. 360 с.
56. Горобець К. В. Реальность права как методологическая проблема. *Розвиток методології сучасної юриспруденції: матер. 3-ї Міжнар. наук. конф. (пам. проф. О.В. Сурілова), м. Одеса, 2013 р. Одеса: Фенікс, 2013. С. 89-92.*
57. Грицай І. О. Механізм забезпечення принципу гендерної рівності: теорія та практика: монографія. Київ: Хай-Тек Прес, 2018. 560 с.
58. Гришук О. В. Духовне буття людини як основа формування природного права. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2009. № 2. URL: https://www.lvduvs.edu.ua/en/documents_pdf/visnyky/nvsy/02_2009/09govfpp.pdf.
59. Гудвін-Гілл Г. С. Статус біженця в міжнародному праві. Москва: ЮНІТІ, 1997. 648 с.
60. Гусєв В. І. Метафізика як філософська наука. *Наукові записки НаУКМА. Серія: Філософія та релігієзнавство*. 2016. Т. 180. С. 3-11.
61. Денисов В. В. Международная система защиты беженцев и лиц, ищущих убежище: автореф. ... дис. канд. юрид. наук. Москва, 2003. 25 с.
62. Деякі питання здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.06.2016 р. № 365. *Урядовий кур'єр*. 2016. № 111.
63. Деякі питання Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.06.2016 № 376. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-2016- %D0%BF#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-2016-%D0%BF#Text).
64. Деякі питання надання (розміщення) додаткових місць державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних кадрів для громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території або переселилися з неї: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.09.2014 р. *Урядовий кур'єр*. 2014. № 174.

65. Дзьобань О. П., Жданенко С. Б. Права людини і національна безпека: філософсько-правові аспекти взаємозв'язку. *Інформація і право*. 2020. № 2(33). С. 9-22.
66. Доній Н. Є. Герменевтика як методологія соціогуманітарних наук. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки*. 2020. № 2. С. 80-93.
67. Достатній рівень життя: конституційна дефініція та економічні реалії. URL: <http://www.golos.com.ua/article/331867>.
68. Про Національну молодіжну стратегію до 2030 року: Указ Президента України від 12.03.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/94/2021>.
69. Про Національну стратегію у сфері прав людини: Указ Президента України від 24.03.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/119/2021>.
70. Епель О. В. Наукова інтерпретація конституційних соціальних прав людини і громадянина. *Соціальне право*. 2018. № 2. С. 78-83.
71. Етимологічний словник української мови: в 7 т. Т. 1 : «А-Г». Київ: Наукова думка, 1982. 632 с.
72. Жванко Л. М. Україна та проблеми біженців: реалії сучасності. *Перехрестя*. 2014. № 1-2. С. 236-255.
73. Житлові програми для внутрішньо переміщених осіб: огляд на березень 2020 року: довідник. URL: <https://r2p.org.ua/wp-content/uploads/2020/04/zhytlovi-programy-dlya-vpo.pdf>.
74. Заворотченко Т. М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2002. 18 с.
75. Заворотченко Т. М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2002. 222 с.
76. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93.
77. Загальна теорія держави і права: підручник / за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.

78. Задорожна С. М., Карпова І. Г. Стан інтеграції внутрішньо переміщених осіб у місцеві громади: соціологічний аспект. *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія*. 2018. № 1 (11). С. 26-35.

79. Заика Ю. А. Теоретические и практические проблемы реализации принципов непосредственности и устности в советском уголовном процессе: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 1986. 209 с.

80. Закіров М. Деякі аспекти розв'язання проблем внутрішньо переміщених осіб. *Резонанс*. 2016. № 39. С. 5-10.

81. Захист прав внутрішньо переміщених осіб: монографія / І. С. Басова, С. Б. Булеца, В. В. Вашкович та ін.]; за заг. ред. О. Я. Рогача, М. В. Савчина, М. В. Менджул. Ужгород: РІК-У, 2018. 268 с.

82. Захист прав ВПО: задоволено 93% позовів, пов'язаних із збройним конфліктом. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/zahist-prav-vpo-zadovoleno-93-pozoviv-povyazanih-iz-zbroynim-konfliktom>.

83. Заяць Н. В. Теоретико-світоглядний вимір методології. *Актуальні проблеми державно-правового розвитку України в контексті євроінтеграційних процесів*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 23-24 червня 2016 р. Запоріжжя, 2016. С. 292-295.

84. Звіт про діяльність Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій у 2020 році. URL: <https://mtot.gov.ua/files/uploads/0d421660-5976-11eb-896b-d186b68f9734.pdf>.

85. Индексы и индикаторы человеческого развития. Обновленные статистические данные. 2018. URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/2015_human_development_report_1.pdf

86. Іванків І. Б. Відмінні ознаки прав людини третього покоління. *Наукові записки НаУКМА. Серія: Юридичні науки*. 2016. № 181. С. 54-57.

87. Ігнатченко І. Г. Особливості реалізації прав і свобод людини у сфері культури в Україні. *Правові засади гарантування та захисту прав і свобод людини і громадянина*: зб. наук. ст. та тез наук., м. Полтава, 23 листопада 2012 р. Харків: Точка, 2012. Ч. 1. С. 81-85.

88. Ісаєва Н. С. Право на достатній життєвий рівень, право на підприємницьку діяльність та право на пенсійне забезпечення внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 4 (108). С. 336-341.

89. Ісаєва Н. С. Право на освіту внутрішньо переміщених осіб в Україні: сучасні реалії. *Інтеграція юридичної науки і практики в сучасних умовах*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 21-22 серпня 2020. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2020. С. 15-18.

90. Ісаєва Н. С. Правове регулювання соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та гарантій їх реалізації. *Sciences of Europe*. 2019. № 39. С. 63-67.

91. Ісаєва Н. С. Теоретико-правова характеристика визначення поняття «внутрішньо переміщені особи». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4 (97). С. 70-75.

92. Ісаєва Н. С. Теоретико-правова характеристика культурних прав внутрішньо переміщених осіб: методологічні аспекти та практичні засади. *Юридичний вісник*. 2020. № 1. С. 363-369.

93. Ісаєва Н. С. Теоретико-правова характеристика правових засад соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. *Розбудова правової держави в Україні: реалії та перспективи*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 24 травня 2019 р. Одеса: Гельветика, 2019. С. 10-12.

94. Ісаєва Н. С. Теоретико-правові засади законодавчого забезпечення соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та гарантії їх реалізації. *Science progress in European countries: new concepts and modern solutions: papers of the 9th International Scientific Conference, September 6. 2019, Stuttgart (Germany)*. Stuttgart: ORT Publishing, 2019. С. 116-127.

95. Кайтанський О. С. Соціальний захист внутрішньо переміщених осіб в сфері освіти. *Одеські юридичні читання*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф., м. Одеса, 10-11 листопада 2017 р. Одеса: Гельветика, 2017. С. 77-79.

96. Кальной И. И. Философия права: учебник. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2006. 259 с.

97. Капінус О. Я. Особливості державного регулювання міграційних процесів в умовах збройного конфлікту на Сході України. Державне регулювання процесів економічного і соціального розвитку. *Теорія та практика державного управління*. 2016. № 2 (53). <http://www.kbuapa.kharkov.ua/ebook/tpdu/2016-2/doc/2/208.pdf>

98. Кельман М. С. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку: дис. ... д-ра юрид. наук. Львів, 2013. 422 с.

99. Кельман М. С. Юридична наука: проблеми методології. Тернопіль: Терно-граф, 2011. 492 с.

100. Кельман М. С., Котуха О. С., Коваль І. М. Методологія як форма мислення і складова культури дослідника: навч. посіб. / за заг. ред. М. С. Кельмана. Львів: Растр-7, 2017. 219 с.

101. Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права): монография. Москва: Аванта+, 2000. 599 с.

102. Керівні принципи з питань внутрішнього переміщення. URL: https://www.humanitarianresponse.info/sites/www.humanitarianresponse.info/files/documents/files/guiding_principles_on_internal_displacement_ua.pdf.

103. Клімова Г. П. Права і свободи людини в Україні: класифікація, гарантії реалізації. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2006. № 11. С.184-193.

104. Кобець М. П. Щодо визначення поняття «внутрішньо переміщена особа» в законодавстві України. *Порівняльне-аналітичне право*. 2016. № 1. С. 199-202.

105. Кобець М. П. Проблеми забезпечення права на житло внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 37 (2). С. 110-113.

106. Ковбан А. В. Вплив доктрини соціальних прав людини на розвиток держав. *Международное право развития: современные тенденции и*

перспективи: матеріали Междунар. науч.-практ. конф., г. Одеса, 17 июня 2015 г. Одеса, 2015. С. 78-82.

107. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. (Додаток до № 50).

108. Козинець І. Про співвідношення понять «біженці» та «особи, переміщені всередині країни». *Державо і право. Юридичні і політичні науки*. 2009. Вип. 45. 200. С. 213-219.

109. Колич О. І. Детермінанти діалектики у праві: окремі аспекти. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Серія: Юридичні науки*. 2018. Вип. 7. С. 45-51.

110. Колодій А. М. Права свободи та обов'язки людини і громадян в Україні: підручник. Київ: Правова єдність, 2008. 350 с.

111. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права людини і громадянина в Україні: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 336 с.

112. Колот А. Міждисциплінарний підхід як передумова розвитку економічної науки та освіти. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Економіка*. 2014. Вип. 5. С. 18-22.

113. Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти від 14.12.1960 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_174#Text.

114. Конституційне (державне) право зарубіжних країн: навч. посіб. / за ред. В. М. Бесчастного. Київ: Знання, 2007. 467 с.

115. Конституційне право України / За ред. В. Я. Тація, В. Ф. Погорілка, Ю. М. Тодики. Київ: Український центр правничих студій, 1999. 376 с.

116. Конституційне право України: підручник / за ред. Ю. М. Тодики, В. С. Журавського. Київ: Ін Юре, 2002. 544 с.

117. Конституційні права, свободи і обов'язки людини і громадянина в Україні / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: Юридична думка, 2008. 252 с.

118. Конституція України від 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних

депутатів України)» від 03.09.2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 38. Ст. 160.).

119. Конституція України: науково-практичний коментар / Ред. кол. В. Я. Тацій, Ю. П. Битяк, Ю. М. Грошевий та ін. Харків: Право; Київ: Ін Юре, 2003. 808 с.

120. Копейчиков В. В. Реализация субъективных прав граждан. *Советское государство и право*. 1984. № 3. С. 13-19.

121. Коршун А. А. Інституційні гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні: теоретико-правовий аспект. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 75-81.

122. Костенко Р. Нормативні засади реалізації права людини на свободу віросповідання. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/konstytutsiine-pravo/normativni-zasadi-realizaciyi-prava-lyudini-na-svobodu-virospovidannya.html>.

123. Коталейчук С. П., Пісной П. Я. Теорія держави та права в запитаннях і відповідях: навч. посіб. Київ: КНТ, 2011. 560 с.

124. Кривцова І. С. Методологічна роль синергетики у порівняльно-правовому пізнанні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2008. 20 с.

125. Крылов В. С. Проблемы равноправия и равенства в российском конституционном праве. *Журнал российского права*. 2002. № 11. С. 3-12.

126. Кузьменко Я. П. Загальна характеристика юридичних гарантій права людини на життя. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. № 29. Т. 1. С. 27-32.

127. Курс конституционного права Украины. Том 2: учебник / под ред. М.А. Баймуратова, А.В. Батанова. Сумы: Университетская книга, 2012. 800 с.

128. Лібанова Е. Вимушені переселенці: вчора, сьогодні, завтра. *Український географічний журнал*. 2014. № 3. С. 13-18.

129. Лінецький С. В. Гарантії прав і свобод людини та громадянина / Енциклопедія Сучасної України: електронна версія / гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ: Інститут енциклопедичних

URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=28680.

130. Лук'янов Д. В., Петришин О. В., Погребняк С. П. Порівняльне правознавство: підручник / за заг. ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2012. 272 с.

131. Макарова О. В. Реінтеграції внутрішньо переміщених осіб до місцевих ринків праці та запровадження активних програм зайнятості. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2015. № 1. С. 7-10.

132. Макарова О. В. Соціальна політика в Україні: монографія. Київ: Сочінський, 2015. 244 с.

133. Малєин Н. С. Охрана прав личности советским законодательством. Москва: Наука, 1985. 166 с.

134. Мандибура В. О. Інституційна архітектоніка власності та закономірності її функціонування. *Інституційна архітектоніка та механізми економічного розвитку*: мат. наук. симпозіуму. Харків: ХНУ, 2005. С. 110-116.

135. Мацькевич М. Культурні права та свободи людини і громадянина: питання регламентації змісту та реалізації. *Віче*. 2011. № 20. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/2758/>.

136. Мацькевич М. М. Класифікація гарантій конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Юридичний вісник*. 2014. № 3 (32). С. 60-65.

137. Мельник Н. В. Теоретичні підходи до сутності поняття «методологія» у сучасному правознавстві. *Університетські наукові записки*. 2020. № 3-4. С. 117-124.

138. Меморандум про взаєморозуміння та співпрацю між Міністерством з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України та Міністерством з питань внутрішньо переміщених осіб з окупованих територій, розміщення і біженців Грузії: Меморандум від 30 березня 2017 р. *Офіційний вісник України*. 2018. № 15. Ст. 531.

139. Менджул М. В., Паніна Ю. С. Поняття «внутрішньо переміщена особа»: порівняльний аналіз законодавства України та зарубіжних країн. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 4. С. 293-297.

140. Методичні рекомендації щодо особливостей навчання в дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах дітей-біженців і дітей, яких визнано особами, які потребують додаткового захисту, зокрема тих, що розлучені із сім'єю. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/donbas-krym/metodichni-rekomendacziyi.doc>.

141. Міма І. В. Аксіологічний підхід у дослідженні релігійно-правових традицій як правових явищ. *Альманах права*. 2019. Вип. 10. С. 185-190.

142. Мінсоцполітики: Обліковано 1 459 170 внутрішньо переміщених осіб. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minsocpolitiki-oblikovano-1-459-170-vnutrishno-peremishchenih-osib>

143. Надання медико-соціальних послуг за 9 місяців 2020 року. URL: <http://www.fse.gov.ua/fse/control/main/uk/publish/article/951664>.

144. Наливайко Л. Р. Державний лад України: теоретико-правова модель: монографія. Харків: Право, 2009. 600 с.

145. Наливайко Л. Р. Система організаційно-правових гарантій державного ладу України. *Вісник Запорізького юридичного інституту ДДУВС*. 2009. № 1. С. 3-12.

146. Наливайко Л. Р., Беляєва М. В. Тлумачний термінологічний словник з конституційного права. Київ: Хай-Тек Пресс, 2013. 408 с.

147. Наливайко Л. Р., Орешкова А. Ф. Критерії класифікації та види гарантій прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. *Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні*: матеріали XVIII Всеукр. наук.-практ. конф., м. Дніпро, 28 лютого 2020 р. Дніпро: ДДУВС, 2020. С. 16-21.

148. Наливайко Л., Орешкова А. Внутрішньо переміщені особи: визначення поняття. *Право і суспільство*. 2018. № 1. С. 34-39.

149. Наставна Г. В. Роль антрополого-комунікативного підходу у пізнанні людиноцентризму в праві. *Альманах права*. 2017. Вип. 8. С. 217-220.

150. Неліпа Д. Специфіка системного аналізу як методу політології. *Політичний менеджмент*. 2011. № 3. С. 43-51.
151. Нікітенко Л. О. Місце права на підприємницьку діяльність у загальній системі прав людини і громадянина. *Право і суспільство*. 2015. № 4 (3). С. 31-37.
152. Нова Конституція України: огляд, коментарі і текст Основного Закону / за ред. В. Ф. Погорілка. Київ: Правова держава, 1997. 156 с.
153. Новакова О. В. Політичні аспекти ідей представників синергетики // Політична думка XX – XXI століть: методологічний і доктринальний підходи: підручник: у 2-х т. / [Т. В. Андрущенко, О. В. Бабкіна, В. П. Горбатенко та ін.]; за заг. ред. Н. М. Хоми. Львів: Новий Світ-2000, 2016. Т. 1. С. 502-515.
154. Новий тлумачний словник української мови / уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. 2-ге вид., виправ. Київ: Аконіт, 2006. Т. 1: А-К. 926 с.
155. О вынужденных переселенцах: Закон Российской Федерации от 19.02.1993 г. № 4530-1. URL: <https://fzrf.su/zakon/o-vynuzhdennyh-pereselencah-4530-1/>
156. О лицах, вынужденно перемещенных с оккупированных территорий Грузии, – вынужденных переселенцах: Закон Грузии от 6 февраля 2014 г. № 1982-Пс. URL: <http://www.refworld.org.ru/docid/5577019a4.html>
157. О социальной защите вынужденных переселенцев и приравненных к ним лиц. URL: <http://www.kavkaz-uzel.ru/articles/13681/>
158. Олійник А. Ю. Види гарантій реалізації конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні. *Право і суспільство*. 2020. № 3. С. 50-55.
159. Омельчук І. В. Плюралістичний підхід у філософії та методології наукового пізнання: дис. ... канд. філос. наук. Київ, 2017. 224 с.
160. Орешкова А. Ф. Організаційно-правові (інституційні) гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: теоретико-правовий аспект. *Конституційно-правові академічні студії*. 2020. № 1. С. 20-29.
161. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. URL: <http://zakon4rada.gov.ua/laws/show/2801-12>

162. Павлова В. О. Біженці як правова фігура в сьогоденній політиці України. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 53. С. 218-224.
163. Пазенюк А. Діалектика основних соціальних прав і свобод людини та громадянина в контексті загальних конституційних прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 10. С. 36-39.
164. Патюлин В. А. Государство и личность в СССР. Москва: Наука, 1974. 248 с.
165. Перепелюкова О. В. Вирішення нагальних проблем внутрішньо переміщених осіб. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2015. № 6. С. 110-116.
166. Пересунько В. С. Юридичні гарантії при укладенні трудового договору: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2002. 20 с.
167. Питання забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.04.2018 р. № 280. *Урядовий кур'єр*. 2018. № 79.
168. Питання забезпечення житлом деяких категорій осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, а також членів їх сімей: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.10.2016 р. № 719. *Урядовий кур'єр*. 2016. № 197.
169. Плахотнюк Н. Г. Соціальні гарантії прав людини та економічні можливості держави. *Вісник НАДУ*. 2013. № 3. С. 77-85.
170. Подоляка Т. О. Особливості реалізації права на житло внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Наукові записки НаУКМА. Серія: Юридичні науки*. 2018. Т. 1. С. 78-83.
171. Постанова Верховного Суду від 22.10.2018 р. у справі №235/2357/17. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/77310529>.
172. Пояснювальна записка до доопрацьованого проекту Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=5670-%D0%B4&skl=9.

173. Права людини: соціально-антропологічний вимір: колективна монографія. Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України. / Редкол.: П.М. Рабінович та ін. Серія І. Дослідження та реферати. Вип. 13. Львів: Світ, 2006. 280 с.

174. Правоведение: учебник / под ред. В. В. Копейчикова. Киев-Харьков: Юринком Интер; Фолио, 2002. 752 с.

175. Прієшкіна О. В. Забезпечення прав людини в Україні: стан та перспективи. *Наукові записки НаУКМА. Серія: Юридичні науки*. 2017. Т. 200. С. 109-114.

176. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23.12.1993 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 13. Ст. 64.

177. Про бібліотеки та бібліотечну справу: Закон України від 27.01.1995 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 7. Ст. 45.

178. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей: Закон України від 21.09.1999 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 48. Ст. 405.

179. Про визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями: Постанова Верховної Ради України від 17.03.2015 № 254-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 17. Ст. 128.

180. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 37-38. Ст. 2004.

181. Про впорядкування безоплатного та пільгового відпуску лікарських засобів за рецептами лікарів у разі амбулаторного лікування окремих груп населення та за певними категоріями захворювань: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.08.1998 р. № 1303. *Урядовий кур'єр*. 1998.

182. Про гуманітарну допомогу: Закон України від 22.10.1999 р. (зі змін. і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 51. Ст. 451.

183. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 05.10.2000 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 48. Ст. 409.

184. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення: Закон України від 19.10.2017 р. (зі змін. і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 31.

185. Про державну підтримку кінематографії в Україні: Закон України від 23.03.2017 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 20. Ст. 240.

186. Про дошкільну освіту: Закон України від 11.07.2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 49. Ст. 259.

187. Про екстрену медичну допомогу: Закон України від 05.07.2012 р. (зі змін. і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 30. Ст. 340.

188. Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус: Закон України 20.11.2012 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 51. Ст. 716.

189. Про житлово-комунальні послуги: Закон України від 09.11.2017 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 1. Ст.1.

190. Про житловий фонд соціального призначення: Закон України від 12.01.2006 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 19-20. Ст. 159.

191. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 1. Ст. 1.

192. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 26. Ст. 892.

193. Про забезпечення створення безбар'єрного простору в Україні: Указ Президента України від 03.12.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/533/2020>.

194. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25.04.2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 21. Ст. 81.

195. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 23.09.1999 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 46-47. Ст. 403.

196. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 24. Ст. 243.

197. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 35.

198. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: Наказ Міністерства оборони України від 23.03.2017 р. № 164. *Офіційний вісник України*. 2017. № 61. Стор. 180. Ст. 1886.

199. Про затвердження Комплексної державної програми щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.12.2015 р. № 1094. *Урядовий кур'єр*. 2015. № 244.

200. Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року: Розпорядження Кабінет Міністрів України від 21.11.2018 р. № 944-р. *Урядовий кур'єр*. 2018. № 237.

201. Про затвердження Порядку використання коштів, що надійшли від фізичних та юридичних осіб для надання одноразової грошової допомоги постраждалим особам та внутрішньо переміщеним особам: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 535. *Урядовий кур'єр*. 2014. № 195.

202. Про затвердження Порядку виплати компенсації громадянам за втрачене нерухоме майно у разі відселення або самостійного переселення з радіоактивно забрудненої території: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.11.2009 р. №1243. *Урядовий кур'єр*. 2009. № 222.

203. Про затвердження Порядку виплати пенсій та надання соціальних послуг громадянам України, які проживають на території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 р. № 234. *Урядовий кур'єр*. 2014. № 120.

204. Про затвердження Порядку зарахування, відрахування та переведення учнів до державних та комунальних закладів освіти для здобуття повної загальної середньої освіти: Наказ Міністерства освіти і науки України від 16.04.2018 № 367. *Офіційний вісник України*. 2018. № 36. Стор. 95. Ст. 1279.

205. Про затвердження Порядку здійснення заходів сприяння зайнятості, повернення коштів, спрямованих на фінансування таких заходів, у разі порушення гарантій зайнятості для внутрішньо переміщених осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.09.2015 р. № 696. *Офіційний вісник України*. 2015. № 74.

206. Про затвердження Порядку оформлення без взяття на облік особових справ за місцем реєстрації фактичного місця проживання для забезпечення автомобілями осіб з інвалідністю та дітей з інвалідністю: Наказ Міністерства соціальної політики прийнято від 26.05.2017 р. № 877. *Офіційний вісник України*. 2017. № 89. Стор. 74. Ст. 2732.

207. Про затвердження Порядку створення, ведення та доступу до відомостей Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 22.09.2016 р. № 646. *Урядовий кур'єр*. 2016. № 187.

208. Про затвердження Порядку формування фондів житла для тимчасового проживання та Порядку надання і користування житловими приміщеннями з фондів житла для тимчасового проживання: Постанова Кабінету Міністрів України від 31.03.2004 р. № 422. *Урядовий кур'єр*. 2004. № 75.

209. Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.11.2014 р. № 637. *Урядовий кур'єр*. 2014. № 220.

210. Про культуру: Закон України від 14.12.2010 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 24. Ст. 168.

211. Про музеї та музейну справу: Закон України від 29.06.1995 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 25. Ст. 191.

212. Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 р. № 505. *Урядовий кур'єр*. 2014. № 184.

213. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 3. Ст. 25.

214. Про національні меншини в Україні: Закон України від 25.06.1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 36. Ст. 529.

215. Про облік внутрішньо переміщених осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 509. *Урядовий кур'єр*. 2014. № 185.

216. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 38-39. Ст. 380.

217. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях: Закон України від 18.01.2018 р. (зі змін. та допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 10. Ст. 54.

218. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142.

219. Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16.01.2020 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 31. Ст. 226.

220. Про позашкільну освіту: Закон України від 22.06.2000 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 46. Ст. 393.

221. Про протидію торгівлі людьми: Закон України від 20.09.2011 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 19-20. Ст. 173.

222. Про професійну (професійно-технічну) освіту: Закон України від 10.02.1998 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 32. Ст. 215.

223. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України від 11.12.2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 15. Ст. 232.

224. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. №18. Ст. 73.

225. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю: Закон України від 01.01.2020 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 42. Ст. 213.

226. Про створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України: Закон України від 12.08.2014 р. (зі змін. та допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 43. Ст. 2030.

227. Про схвалення Довгострокової стратегії розвитку української культури - стратегії реформ: Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 01.02.2016 р. № 119-р. *Урядовий кур'єр*. 2016. № 43.

228. Про схвалення Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.11.2017 р. № 909. *Урядовий кур'єр*. 2017. № 240.

229. Про театри та театральну справу: Закон України від 31.05.2005 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 26. Ст. 350.

230. Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції: Закон України від 02.09.2014 р. (зі змін. та допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 44. Ст. 2040.

231. Про Український культурний фонд: Закон України від 23.03.2017 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 19. Ст. 238.

232. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 20. Ст. 99.

233. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30.09.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/722/2019>.

234. Проблеми реалізації Конституції України: теорія і практика: монографія / Кол. автор.; відп. ред. В. Ф. Погорілко. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; А.С.К., 2003. 652 с.

235. Прокушева Н. Определение статуса беженца и понятий беженца и вынужденного переселенца. *Вестник Бурятского государственного университета. Серия: Образование. Личность. Общество*. 2011 № 5. С. 253-259.

236. Путінцев А. В., Пащенко Ю. Є. Адаптація внутрішньо переміщених осіб в регіонах України: сутність, поняття, підходи. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2018. № 9. С. 110-121.

237. Рабінович П. М. Межі прав людини (деякі питання загальної теорії). *Український часопис прав людини*. 1997. № 3-4. С. 14-18.

238. Рабінович П.М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень). Харків: Право, 1997. 64 с.

239. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про освіту» від 16.07.2019 р. № 10-р/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-19#Text>.

240. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу) від 01.06.2016 р. № 2-рп/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#Text>.

241. Рогач О. Я., Менджул М. В. Механізм поновлення територіальної цілісності України та внутрішня вимушена міграція. *Здійснення та захист прав внутрішньо переміщених осіб: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Ужгород, 20 квітня 2017 р.* Ужгород: РІК-У, 2017. С. 31-38.

242. Рогач О. Я., Паніна Ю. С. Судова практика у сфері забезпечення та захисту прав внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. № 5 (20). С. 43-46.

243. Родионова О. В. Юридическая сущность «права на достойное человеческое существование». *Известия ВУЗов. Серия: Правоведение*. 2004. № 2. С. 182-188.

244. Савенко М. Забезпечення прав і свобод людини і громадянина та їх захист органами конституційної юрисдикції. *Право України*. 1999. № 2. С. 3-9.

245. Селіванов В. До проблеми методологічного забезпечення теоретичного аналізу державотворення і право творення в Україні. *Право України*. 2006. № 4. С. 21-28.

246. Сенюта І. Я. Право людини на охорону здоров'я та його законодавче забезпечення в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2006. 202 с.

247. Серьогін В. О. Реформа системи захисту даних в Європейському Союзі: причини та новації. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. Спец. вип. № 3 «Права людини: методологічний, гносеологічний та онтологічний аспекти». С. 91-99.

248. Сірант М. М. Біженці та внутрішньо переміщені особи: співвідношення понять. *Митна справа*. 2015. № 2 (98). С. 154-159.

249. Скаун О. Ф. Теория государства и права. Харьков: Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. 704 с.

250. Смаль В., Позняк О. Внутрішньо переміщені особи: соціальна та економічна інтеграція в приймаючих громадах / Проект ПРОМІС. Київ, 2016: [б.в]. 93 с.

251. Соціальний вимір правової системи: реалії та перспективи: монографія / від. ред. К. С. Шемшученко. Київ: Юридична думка, 2011. 176 с.

252. Степин В. С. Классика, неклассика, постнеклассика: критерии различения / Постнеклассика: философия, наука, культура / [В. И. Аршинов, О. Н. Астафьева, О. Г. Бахтияров и др.]; отв. ред. Л. П. Киященко, В. С. Степин. СПб: Миръ, 2009. С. 249-295.

253. Строган А. Ю. Культурні права особи в національних та міжнародних нормативно-правових актах: порівняльний аналіз. *Економіка та держава*. 2008. № 8. С. 95-97.

254. Строгович М. С. Основные вопросы советской социалистической законности. Москва: Наука, 1966. 271 с.

255. Судомир С. Діалектика розвитку систем. *Економіст*. 2014. № 3. С. 64-65.

256. Теория государства и права: курс лекций / под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. Москва: Юристъ, 1997. 672 с.

257. Теория государства и права: учебник / Л. А. Морозова. 6-е изд., перераб. и доп. Москва: Норма: ИНФРА-М, 2019. 464 с.

258. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. 2-е вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 688 с.

259. Теорія держави і права: підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2018. 416 с.

260. Теорія держави і права: підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2014. 368 с.

261. Теорія держави та права: навч. посіб. / за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. Київ: НАВС; Освіта України, 2017. 320 с.

262. Тітар І. О. Поняття та критерії адаптації й інтеграції внутрішньо переміщених осіб і умови скасування статусу переселенця. *Український соціум*. 2016. № 4 (59). С. 57-68.

263. Тодика Ю. М. Конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина / Конституційне право України: підручник; за ред. Ю. М. Тодики, В. С. Журавського. Київ: Ін Юре, 2002. 544 с.

264. Трубавіна І. М. Проблеми внутрішньо переміщених осіб в Україні як основа соціально-педагогічної роботи з ними. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2015. № 8. С. 434-446.

265. Турута О. Соціальні права людини в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2014. Вип. 24. Т. 1. С. 112-115.

266. Україна піднялася на 14 сходинок у рейтингу Індексу людського розвитку за 2020 рік. URL: <https://shpalta.media/2020/12/16/ukra%D1%96na-pidnyalasya-na-14-sxodinok-u-rejtingu-indeksu-lyudskogo-rozvitku-za-2020-rik/>

267. Фальковський А. О. Аксіологічний підхід в методології сучасної юриспруденції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2011. 17 с.

268. Федоренко В. Л. Конституційне право України: підручник / До 20-ї річниці Конституції України та 25-ї річниці незалежності України. Київ: Ліра-К, 2016. 615 с.

269. Флейшиц Е. А. Соотношение правоспособности и субъективных прав. *Вопросы общей теории советского права*. Москва: Госюриздат, 1960. С. 255-283.

270. Фрицький О. Ф. Конституційне право України: підручник. 2-е вид., перероб. та доп. Київ: Юрінком Інтер, 2004. 509 с.

271. Хамітов Н. В. Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту. 3-тє вид., виправ. і допов. Київ: КНТ, 2019. 394 с.

272. Хаустова М. Г. Правова трансформація: теоретичний аспект. *Актуальні проблеми сучасного міжнародного права*: зб. наук. ст. за матеріалами II Харк. міжнар.-прав. читань, присвяч. пам'яті проф. М. В. Яновського і В. С. Семенова, м. Харків, 21 листоп. 2016 р.: у 2 ч. Харків, 2016. Ч. 1. С. 75-87.

273. Хопта О. С. Методологічні основи наукового дослідження теоретико-правових аспектів принципів судочинства в системі принципів права. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2015. Вип. 1 (1). С. 79-82.

274. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.

275. Шаптала Н. К. Конституційне право України: навч. посіб. Дніпро: Лізунов Прес, 2012. 472 с.
276. Шевчук Д. Антропологічний підхід до феноменів політичного світу: методологічний аспект. *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: Філософія*. 2011. Вип. 541-542. С. 23-27.
277. Шевчук Р. М. Методологія наукового пізнання: від явища до сутності. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. Вип. 1 (11). С. 31-45.
278. Шелюк В. Соціальна міграція: етапи, функції, типи. *Перспективи*. 2001. № 3 (15). С. 45-50.
279. Шляхтун П. П. Конституційне право України. Київ: Освіта України; КНТ, 2008. 592 с.
280. Шонія Л. В. Міждисциплінарність як потенціал економічного виміру правового порядку. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 73. С. 208-214.
281. Щодо прийому до дошкільних навчальних закладів дітей, які прибули з Донецької та Луганської областей на постійне або тимчасове проживання до інших населених пунктів України: Лист Міністерства освіти і науки України від 12.06.2014 р. № 1/9-310. *Інформаційний збірник та коментарі МОН України*. 2014. № 16-17-18. Стор. 17.
282. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання і захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2020 рік. URL: <https://ombudsman.gov.ua/ua/all-news/pr/27318-tx-kilkist-zvernenn-do-upovnovazhenogo-zi-skargami-na-porushennya-prava-n/>.
283. Щорічна доповідь Уповноваженого з прав людини про стан додержання та захисту прав людини і громадянина в Україні за 2019 рік. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/>.
284. Юзефір А. Р. Конституційні гарантії забезпечення прав і свобод людини. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 1. С. 75.

285. Юридична енциклопедія: в 6-ти томах / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 1: А-Г. 672 с.
286. Юридичні наслідки для держав щодо триваючої присутності Південної Африки у Намібії: Консультативний висновок Міжнародного суду ООН від 21.06.1971 р. URL: <https://precedent.in.ua/?id=1460623116>.
287. Юринець В. Є. Методологія наукових досліджень: навч. посіб. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2011. 178 с.
288. Ющик О. І. Діалектика в методології пізнання права. *Правова держава*. 2017. Вип. 28. С. 97-105.
289. Яковлева Г. Зміст поняття конституційного права людини на соціальний захист. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 100-104.

ДОДАТКИ

Додаток 1

**СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ
ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ**

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Ісаєва Н. С. Теоретико-правова характеристика визначення поняття «внутрішньо переміщені особи». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4 (97). С. 70-75.
2. Ісаєва Н. С. Правове регулювання соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та гарантій їх реалізації. *Sciences of Europe*. 2019. № 39. С. 63-67.
3. Ісаєва Н. С. Теоретико-правова характеристика культурних прав внутрішньо переміщених осіб: методологічні аспекти та практичні засади. *Юридичний вісник*. 2020. № 1. С. 363-369.
4. Ісаєва Н. С. Право на достатній життєвий рівень, право на підприємницьку діяльність та право на пенсійне забезпечення внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 4 (108). С. 336-341.
5. Isayeva N. S. Problems of implementing the rights to housing and health protection of internally displaced persons in Ukraine: theoretical and practical aspects. *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. 2020. Special Issue № 1 (109). P. 58-64.

наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Isayeva N. S. Theoretical-Legal Approach to Defining the Concept «Internally Displaced Person». *Актуальні питання протидії злочинності в сучасних умовах: вітчизняний та зарубіжний досвід: матер. II Міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпро, 15 березня 2018 р. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. С. 479-482.*
7. Ісаєва Н. С. Теоретико-правова характеристика правових засад соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. *Розбудова правової держави в Україні: реалії та перспективи»: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 24 травня 2019 р. Одеса: Гельветика, 2019. С. 10-12.*
8. Ісаєва Н. С. Теоретико-правові засади законодавчого забезпечення соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та гарантії їх реалізації. *Science progress in European countries: new concepts and modern solutions: papers of the 9th International Scientific Conference, September 6. 2019, Stuttgart (Germany). Stuttgart: ORT Publishing, 2019. С. 116-127.*
9. Ісаєва Н. С. Право на освіту внутрішньо переміщених осіб в Україні: сучасні реалії. *Інтеграція юридичної науки і практики в сучасних умовах: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 21-22 серпня 2020. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2020. С. 15-18.*

ЗАТВЕРДЖУЮ

Ректор

Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

Андрій ФОМЕНКО

2021

АКТ

**впровадження результатів дисертаційної роботи
на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі права за
спеціальністю 081 «Право» аспіранта Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ Ісаєвої Наталії Сергіївни на тему
«Соціально-економічні та культурні права і свободи внутрішньо
переміщених осіб та гарантії їх реалізації: теоретико-правова
характеристика» у навчальний процес Дніпропетровського
державного університету внутрішніх справ**

Комісія у складі декана юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктора юридичних наук, доцента Вікторії САВІЩЕНКО, завідувача кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктора юридичних наук, професора Валентини БОНЯК, завідувача кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктора юридичних наук, професора Костянтина ЧАПЛИНСЬКОГО склала цей акт про те, що основні результати дисертаційної роботи аспіранта Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ Наталії ІСАЄВОЇ, які викладені у її наукових роботах:

1. Ісаєва Н.С. Теоретико-правова характеристика визначення поняття «внутрішньо переміщені особи». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4 (97). С. 70-75.

2. Ісаєва Н.С. Правове регулювання соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та гарантій їх реалізації. *Міжнародний журнал «Sciences of Europe» (Чехія)*. 2019. № 39. С. 63-67.

3. Ісаєва Н.С. Теоретико-правова характеристика культурних прав внутрішньо переміщених осіб: методологічні аспекти та практичні засади. *Юридичний вісник*. 2020. № 1. С. 363-369.

4. Ісаєва Н.С. Право на достатній життєвий рівень, право на підприємницьку діяльність та право на пенсійне забезпечення внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 4 (108). С. 336-341.

5. Isayeva N.S. Problems of implementing the rights to housing and health protection of internally displaced persons in Ukraine: theoretical and practical aspects. *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs: Scientific Journal*. 2020. Special Issue № 1 (109). P. 58-64.

6. Ісаєва Н.С. Theoretical-legal approach to defining the concept «internally displaced person». *Актуальні питання протидії злочинності в сучасних умовах: вітчизняний та зарубіжний досвід*: матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. м. Дніпро, 15 бер. 2018 р. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. С. 479-482.

7. Ісаєва Н.С. Теоретико-правова характеристика правових засад соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. *Розбудова правової держави в Україні: реалії та перспективи*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 24 травня 2019 р. Одеса: Гельветика, 2019. С. 10-12.

8. Ісаєва Н.С. Теоретико-правові засади законодавчого забезпечення соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та гарантії їх реалізації. *Science progress in European countries: new concepts and modern solutions: papers of the 9th International Scientific Conference* [Electronic resource]. September 6. 2019. Stuttgart, Germany. С. 116-127.

9. Ісаєва Н.С. Право на освіту внутрішньо переміщених осіб в Україні: сучасні реалії. *Інтеграція юридичної науки і практики в сучасних умовах*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 21-22 серпня 2020. Запоріжжя. С. 15-18.

несуть у собі теоретичне і практичне значення, що полягає у можливості використання положень, рекомендацій і висновків у навчальному процесі під час викладання дисциплін «Теорія держави і права», «Конституційне право», «Міжнародний захист прав людини», «Теорія та практика правозастосування», «Практика Європейського суду з прав людини», а також під час розробки навчальних і методичних посібників, лекцій, методичних рекомендацій та при удосконаленні вже існуючих й розробці нових навчальних планів і програм до зазначених дисциплін. Використання результатів дисертаційної роботи Наталії ІСАЄВОЇ сприятиме активізації та підвищенню ефективності навчального процесу й рівня базових і спеціальних знань майбутніх юристів із вищевказаних дисциплін.

ВИСНОВОК

Результати дисертаційної роботи на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі права за спеціальністю 081 «Право» Ісаєвої Наталії Сергіївни на тему: «Соціально-економічні та культурні права і свободи внутрішньо переміщених осіб та гарантії їх реалізації: теоретико-правова характеристика» вважати впровадженими у навчальний процес кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного

університету внутрішніх справ під час викладання дисциплін «Теорія держави і права», «Конституційне право», «Міжнародний захист прав людини», «Теорія та практика правозастосування», «Практика Європейського суду з прав людини», розробці навчально-методичного забезпечення до зазначених дисциплін.

Члени комісії:

Декан юридичного факультету
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, доцент

Вікторія САВІЩЕНКО

Завідувач кафедри
теорії та історії держави і права
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор

Валентина БОНЯК

Завідувач кафедри криміналістики
та домедичної підготовки
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор

Костянтин ЧАПЛИНСЬКИЙ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Ректор

Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

Андрій ФОМЕНКО

2021

АКТ

**впровадження результатів дисертаційної роботи
на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі права за
спеціальністю 081 «Право» аспіранта Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ Ісаєвої Наталії Сергіївни на тему
«Соціально-економічні та культурні права і свободи внутрішньо
переміщених осіб та гарантії їх реалізації: теоретико-правова
характеристика» у наукову діяльність Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ**

Комісія у складі радника ректора Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктора юридичних наук, доцента Ірини ГРИЦАЙ, завідувача кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктора юридичних наук, професора Валентини БОНЯК, завідувача кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності, доктора юридичних наук, професора Андрія СОБАКАРЯ склала цей акт про те, що матеріали дисертаційної роботи аспіранта Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ Наталії ІСАЄВОЇ на тему: «Соціально-економічні та культурні права і свободи внутрішньо переміщених осіб та гарантії їх реалізації: теоретико-правова характеристика» (на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі права за спеціальністю 081 «Право») мають необхідний теоретичний і методологічний рівні та практичну значимість й використовуються у науково-дослідній роботі кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ під час проведення загальнотеоретичних та галузевих досліджень у сфері соціально-економічних та культурних прав внутрішньо переміщених осіб та гарантії їх реалізації, зокрема усунення колізій й прогалин у чинному законодавстві, що перешкоджає не тільки реалізації цих прав вказаними особами, а й формуванню демократичної, правової держави та розвитку громадянського суспільства в Україні.

Використання результатів дисертаційної роботи сприятиме активізації та підвищенню ефективності наукової діяльності здобувачів вищої освіти, викладачів, докторантів, аспірантів кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

ВИСНОВОК

Результати дисертаційної роботи Ісаєвої Наталії Сергіївни на тему: «Соціально-економічні та культурні права і свободи внутрішньо переміщених осіб та гарантії їх реалізації: теоретико-правова характеристика» вважати впровадженими у наукову діяльність Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ під час проведення загальнотеоретичних та галузевих досліджень у сфері соціально-економічних та культурних прав внутрішньо переміщених осіб та гарантій їх реалізації, зокрема усунення колізій й прогалин у чинному законодавстві, що перешкоджає не тільки реалізації цих прав вказаними особами, а й формуванню демократичної, правової держави та розвитку громадянського суспільства в Україні.

Члени комісії:

Радник ректора
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, доцент

Ірина ГРИЦАЙ

Завідувач кафедри
теорії та історії держави і права
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор

Валентина БОНЯК

Завідувач кафедри
адміністративного права, процесу
та адміністративної діяльності,
доктор юридичних наук, професор

Андрій СОБАКАРЬ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Голова

Дніпропетровського окружного
адміністративного суду

А.О. Коренев

28 січня 2021

АКТ

про впровадження у діяльність
Дніпропетровського окружного адміністративного суду
результатів дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософії в галузі права за спеціальністю 081 «Право»
на тему: «Соціально-економічні та культурні права і свободи внутрішньо
переміщених осіб та гарантії їх реалізації: теоретико-правова характеристика»
аспіранта Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
Ісаєвої Наталії Сергіївни

Уклала комісія у складі:

- Голови:** судді Дніпропетровського окружного адміністративного суду Ількова Василя Васильовича, доктора юридичних наук, професора,
- членів комісії:** судді Дніпропетровського окружного адміністративного суду Конєвої Світлани Олександрівни, кандидата юридичних наук,
- судді Дніпропетровського окружного адміністративного суду Прудника Сергія Володимировича, кандидата юридичних наук.

Склали цей акт про те, що пропозиції та висновки, сформульовані у дисертаційній роботі Ісаєвої Наталії Сергіївни на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі права за спеціальністю 081 «Право» на тему «Соціально-економічні та культурні права і свободи внутрішньо переміщених осіб та гарантії їх реалізації: теоретико-правова характеристика» можуть бути

використані як теоретичний матеріал для реалізації внутрішньо переміщеними особами соціально-економічних та культурних прав і свобод, зокрема право на судовий захист порушених прав з метою удосконалення взаємодії судової та виконавчої гілок влади.

Гарантування захисту та неухильного дотримання прав внутрішньо переміщених осіб на звернення до суду передбачає, у тому числі ефективну, незалежну та відкритую діяльність органів судової влади. Впровадження в роботу суду інформаційно-комунікаційних технологій, надання суддям доступу до Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб, удосконалення доступності громадськості до суду, інформації, що знаходиться в його розпорядженні та ін. – соціально-правова основа взаємодії суду та суспільства.

Сформульовані у роботі концептуальні засади розвитку правової науки сприятимуть трансформації процесу взаємодії органів судової та виконавчої влади з інститутами громадянського суспільства. Авторські висновки, рекомендації та пропозиції мають важливе практичне значення для реалізації внутрішньо переміщеними особами права на судовий захист, адже у дисертації визначено та зосереджено увагу на проблемах, які суттєво знижують ефективність функціонування судової системи та мають негативний вплив на якість взаємодії суду з громадськістю, визначено перспективні шляхи вирішення існуючих проблем.

Дисертаційні положення, висновки і рекомендації, що мають концептуальний характер, можуть бути використані у правотворчій сфері як теоретичне підґрунтя для забезпечення реалізації внутрішньо переміщеними особами свого конституційного права на звернення до суду для захисту прав і свобод.

Голова комісії
суддя Дніпропетровського окружного
адміністративного суду,
доктор юридичних наук, професор

В.В. Ілюков

Члени комісії:
суддя Дніпропетровського окружного
адміністративного суду,
кандидат юридичних наук

С.О. Конєва

суддя Дніпропетровського окружного
адміністративного суду,
кандидат юридичних наук

С.В. Прудник

**Регіональні програми, що впливають на вирішення житлових питань
внутрішньо переміщених осіб (на основі звітних даних, отриманих від
обласних державних адміністрацій)**

№ з/п	Область	Кількість ВПО	Кількість програм за роками	Кількість ВПО, які перебувають на обліку, як такі, що потребують житло або поліпшення житлових умов	Кількість ВПО, які отримали кошти по кожному року існування програми окремо	Кількість ВПО, які отримали безпосередньо житло (по кожному року існування програми окремо)
1	Вінницька	2014-8917 2015-12308 2016-12273 2017-11776 2018-11391 2019-11107 2020-11294 2021-11296	2014-2017-0 2018-2022-2	Відсутня інформація	2018-4 2019-2 2020-3	-
2	Волинська	2014-2957 2015-4495 2016-5098 2017-2917 2018-3172 2019-3163 2020-3111	2018-1 2019-1 2020-1	2014-2020 – відсутня інформація 2019-1 2020-2	6	-
3	Дніпропетровська	2014-58093 2015-76730 2016-77205 2017-74067 2018-75782 2019-72554 2020-73173	2014-2015 (транзитне містечко) 1 2015	2014-1 2015-2 2016- 2016	-	-
4	Донецька	2014-299467 2015-655889 2016-563057 2017-541037 2018-538751 2019-506120 2020-511800 2021-511809	Інформація відсутня	відсутня інформація	-	-
5	Житомирська	2014-6974 2015-10338 2016-12168	2014-2017-0 2018-1 2019-1	Інформація відсутня	2018-1 2019-2 2020-1	2018-1 2019-4 2020-4

		2017-7291 2018-7176 2019-7199 2020-7204	20201			
6	Закарпатська	2014-2595 2015-3478 2016-3517 2017-3435 2018-3750 2019-3668 2020-3734	2017-1 2018-2 2019-3 2020-2	2020-195	2018-2019-22	-
7	Запорізька	2015-82366 2016-93300 2017-54297 2018-56541 2019-55633 2020-56220	2016-3 2017-3 2018-3 2019-4 2020-9	2021-90	-	2016-0 2017-6 2018-38 2019-22 2020-9
8	Івано-Франківська	2014-2012 2015-2822 2016-4067 2017-4833 2018-3450 2019-3645 2020-3817 2021-3829	2017-2021-1	2014-0 2015-4 2016-0 2017-5 2018-51 2019-34 2020-25 2021-24	2017-0 2018-0 2019-1 2020-0	-
9	Кіровоградська	2014-7094 2015-8810 2016-9211 2017-7154 2018-6673 2019-6575 2020-6582 2021-6582	2014-0 2015-0 2016-0 2017-0 2018-1 2019-1 2020-1	2018-2 2019-2 2020-2	2018-2 2019-2 2020-1	-
10	Київська	2014-65649 2015-123566 2016-156666 2017-158006 2018-174824 2019-157037 2020-162850 2021-162699	2013-1 2018-1 2019-1 2020-1	відсутня інформація	2014-0 2015-0 2016-0 2017-2 2018-149 2019-342 2020-475	2018-74 2019-6
11	Луганська	2015-247872 2016-292088 2017-295757 2018-280549 2019-278706 2020-282219	2017-4 2018-6 2019-7 2020-7 2021-4	2021-426	2017-16 2018-17 2019-17 2020-8	-
12	Львівська	2015-11532 2016-12064 2017-12091 2018-11308	2017-1 2018-2 2019-3 2020-3	2021-15	2017-0 2018-7 2019-19 2020-10	-

		2019-10928 2020-11215				
13	Миколаївська	2014-7172 2015-8730 2016-8593 2017-8339 2018-8701 2019-8345 2020-8371	2018-2 2019-2 2020-2 2021-2	відсутня інформація	2018-0 2019-3 2020-16	-
14	Одеська	2017-38464 2018-43740 2019-36904 2020-38392	2019-2022-1 2020-2024-1	2018-117 2019-205 2020-235	2020-4 2020-12	2020-4 2020-7
15	Полтавська	2014-21568 2015-30505 2016-29914 2017-26018 2018-25174 2019-22551 2020-22630	2014-0 2015-0 2016-0 2017-2021-1 «Власний дім»	2017-2021-12	2017-2 2018-2 2019-0 2020-0	-
16	Рівненська	2014-1007 2015-2858 2016-3147 2017-3326 2018-3222 2019-3205 2020-3174	2018-2020-1	2014-2018- відсутня інформація 2019-5 2020-8	2018-6 2019-5 2020-1	-
17	Сумська	2014-11108 2015-15243 2016-16051 2017-3686 2018-11196 2019-11364 2020-11363	2014-2017- відсутня інформація 2018-2020-1	2014-2018-0 2019-16 2020-14 2021-14	2018-3 2019-2	2020-1
18	Тернопільська	2014-2013 2015-2717 2016-2516 2017-2278 2018-2136 2019-2171 2020-2203	2017-2 2018-1 2019-2	відсутня інформація	2017-2020- 27 2018-5 2019-17 2020-1	-
19	Харківська	2014-105925 2015-209160 2016-193871 2017-121427 2018-124947 2019-133259 2020-135281	2016-1 2017-1 2018-1 2019-1 2020-1 2021-1	2020-86	2016-13 2017-12 2018-14 2019-13 2020-3	-
19	Херсонська	2014-8675 2015-13861 2016-16680 2017-13786	2018-1 2019-1 2020-1	2021-56	2019-2 2020-2	2019-1 2020-1

		2018-14926 2019-16274 2020-13629				
20	Хмельницька	2014-5452 2015-6693 2016-6919 2017-6999 2018-6585 2019-6564 2020-6459	2018-1 2019-1 2020-1	Інформація відсутня	2019-19 2020-0	-
21	Черкаська	2014-9777 2015-14209 2016-13851 2017-12729 2018-11098 2019-10799 2020-10786	2018-3 2019-3 2020-3	2021-38	2018-8 2019-35 2020-5	2018-1 2019-1 2020-2
22	Чернігівська	2014-6675 2015-9929 2016-9609 2017-8690 2018-8427 2019-7298 2020-7324	2014-3 2015-2 2016-1 2017-0 2018-1 2019-2 2020-4	2021-49	2015-2 2016-2 2017-1 2018-5 2019-23	2020-1
23	Чернівецька	2014-2249 2015-2379 2016-3433 2017-2470 2018-2451 2019-2372 2020-2346	2016-2020-1	Інформація відсутня	Інформація відсутня	Інформація відсутня